

Tartalom

Tartalom.....	1
I. Bevezetés	4
II. Szakirodalmi áttekintés	5
2.1. Pedagógiai és pszichológiai vonatkozások	5
2.1.1. Kik is a hallássérültek?	5
2.1.2 Pszicholingvisztika – beszédpercepció és beszédprodukció hallássérülés esetén	7
2.3. Módszertani vonatkozások	8
2.3.1. A projektív rajzok és a rendszerszemléletű hétlépéses mintázatelemzés	8
2.3.2. Az esettanulmány.....	9
III. Kérdésfelvetések, hipotézisek.....	10
IV. Eljárás, módszerek	11
4.1. A nagyothalló vizsgált személy bemutatása	11
4.1.1. A nagyothalló vizsgált személy alapvető adatai	11
4.1.2. Részletes anamnézis.....	11
4.1.3. Aktuálgenezis	13
4.2. Az ép hallású személy bemutatása	14
4.2.1. Az ép hallású személy alapvető adatai	14
4.2.2. Részletes anamnézis.....	14
4.2.3. Aktuálgenezis	15
4.3. A rajztesztek ismertetése	15
4.3.1. HTAPF – Ház-, fa-, állat-, ember-, szabadrajz-teszt.....	15
4.3.2. RKDF - Regrediált kinetikus családrajz.....	16
4.3.3 Projektív anya-gyermek rajz.....	16
4.3.4. Pár és ideális pár rajzok.....	16
4.3.5. MDZT – Többdimenziós rajzteszt	17

4.3.6. Színteszt	17
4.3.7. Asszociációs firkateszt a színteszt kapcsán	18
4.3.8. 60 mp-es rajzteszt	18
4.3.9. Meurisse-féle firkateszt	19
4.3.10. Közös rajzok	19
V. Eredmények.....	20
5.1. A rajzvizsgálatok elemzése és ezek eredményei a nagyothalló vizsgált személy esetében.....	20
5.1.1. HTAPF teszt	20
5.1.1.1. Fenomenológiai leírás	20
5.1.1.2. Intuitív elemzés.....	21
5.1.1.3. A rajzok egyenkénti globális, részletes elemzése	21
5.1.2. Regrediált kinetikus családrajz	26
5.1.3. Anya-gyermek projektív rajz.....	27
5.1.4. Pár rajzok.....	28
5.1.4.1. Emberpár projektív rajz.....	28
5.1.4.2. Az ideális pár	28
5.1.5. MDZT – Többdimenziós rajzteszt	29
5.1.6. Színteszt	31
5.1.7. Asszociációs firkateszt a színteszt kapcsán	32
5.1.8. 60 másodperces rajzteszt	33
5.1.9. Meurisse-féle firkateszt.....	33
5.1.10. A nagyothalló személlyel készült vizsgálatok összegzése, a rajzi esszencia megfogalmazása	34
5.2. A rajzvizsgálatok elemzése és ezek eredményei a második vizsgált személy, azaz az ép hallású férfi esetében.....	35
5.2.1. HTAPF teszt	35
5.2.1.1. Fenomenológiai leírás	35

5.2.1.2. Intuitív elemzés.....	36
5.2.1.3. A rajzok egyenkénti globális, részletes elemzése	36
5.2.2. Projektív anya-gyermek rajz.....	38
5.2.3. Pár rajzok.....	39
5.2.3.1. Emberpár projektív rajz.....	39
5.2.3.2: Ideális párrajz	39
5.2.4. MDZT – Többdimenziós rajzteszt	39
5.2.5. Közös rajzvizsgálat	40
5.2.6. Színasszociációs teszt.....	40
5.2.7. 60 másodperces rajzteszt	41
5.2.8. Meurisse-féle firkateszt	41
5.2.9. Az ép hallású személlyel készült vizsgálatok összegzése, a rajzi esszencia megfogalmazása	41
VI. Összegzés	42
6.1. Alátámasztott kezdeti hipotézisek	42
6.2. Munkám összegzése – kitekintés	43
VII. Mellékletek.....	44

I. Bevezetés

A témaválasztás indoklása és a kutatás célja

A hallássérült emberek másként élik meg a világot, másként is ábrázolnak, másként is adják vissza élményeiket mivel gondolkodásuk eleve vizuális, képeket mondanak el egymásnak, amely rajzaikban is megmutatkozik. Dolgozatomban egy hallássérült és egy ép hallású személy rajzainak, rajzi jegyeinek különbségeit tárom fel. Célom, hogy a későbbiekben folytatva a kutatást, megerősítsem vagy cáfoljam a most talált különbségeket (például az érzelmek kifejeződésének sajátosságai az MDZT során a hallássérült, illetve az érzelemmentesség megjelenése ugyanott az ép hallású férfi esetében; vagy akár a vizuálisan tárolt információk rajzi színvonalbeli különbségei a két esetben). Célom, hogy felhívjam a figyelmet a hallássérültek külön világára, saját kultúrájára. Ha jobban figyelnénk rájuk, ha megtanulnánk kommunikálni velünk (ami fordítva sokkal nehezebben működik), máris kevésbé volnának hátrányos helyzetűek. Célom, hogy megismertessem a rajzvizsgálatok pedagógiai használhatóságát, hogy felhasznált módszereim társaim számára is értékesé, a mindennapi munkahelyi gyakorlatuk során rendszeresen alkalmazott módszerekké válhassanak. A rajzvizsgálatok létjogosultságát Feuer Mária a következőképpen fogalmazza meg:

„Mivel is rajzolunk? Csak a kezünkkel? Vagy a szemünkkel is? És az eszünkkel? Sőt, talán még a szívünk is rajzol? **Az egész ember rajzol!**” (Feuer, 2000, 5. o.)

Munkám alapeleme tehát a rajzdiagnosztikai módszerek felhasználása, hiszen Vass Zoltán kurzusain olyan tudástöbbletet, olyan gyakorlati és elméleti anyagot sajátíthattam el, amelyet a pedagógusképzésbe is érdemes volna beépíteni. A Vass Zoltán által kidolgozott rendszerszemléletű elemzési mód hét különböző oldalról vizsgálja a rajzokat, ill. a rajzokon keresztül magát a rajzolókat. Ezzel olyan plusz információkhoz juttatja az elemzőt, amelyeket a vizsgálat alanya önszántából nem mondana el, esetleg nem is érezne problémának vagy említésre érdemesnek. A rajzok és esetek elemzésén túl jelentős önismereti tapasztalatokat is jelent a kurzusok elvégzése, amelyek igazán hasznosak a pedagógiával, annak bármely területével foglalkozók számára.

II. Szakirodalmi áttekintés

Hazánkban körülbelül ötszázezer hallássérült személy él. Pontos számadatokat a közelmúlt indirekt politikai álláspontja és a népszámlálások között eltelt évek száma miatt nehéz mondani, ugyanis évtizedeken keresztül nem szerepeltek fogyatékosokra vonatkozó kérdések a népszámlálási kérdőíveken. 1949 után először 1990-ben kezdtek foglalkozni fogyatékosok helyzetével, és a 2001-es népszámlálásba már kerültek erre vonatkozó kérdések is, például a fogyatékoság kialakulásának ideje és oka. (Abonyi, 2001) Az adatok értékelésénél azonban problémát jelent, hogy egy csoportba sorolták a siketeket, siketnémákat és a némákat. Ez egyfelől terminológiai probléma, hiszen ma már a siketnéma kifejezés nem használatos, másfelől egy kategóriába soroltak két különböző fogyatékoságot. Ugyanakkor a nagyothallókról külön közölnek adatokat. Ez pozitívum, hiszen a siketek és nagyothallók beilleszkedési lehetőségei és szociális helyzete fogyatékoságuk mértéke miatt eltér egymástól. (Abonyi, 2001)

2.1. Pedagógiai és pszichológiai vonatkozások

2.1.1. Kik is a hallássérültek?

Hallássérülteknek nevezzük azokat a személyeket, akiknek halláscsökkenése mindkét fülön meghaladja a 30 dB-t. A hallássérülteket két nagyobb csoportra oszthatjuk, a siketekre (akiknek az audiogramja mindkét fülön legalább 90 dB halláscsökkenést mutat) és a nagyothallókra (halláscsökkenésük mértéke mindkét fülön 30 és 90 dB között van). (Lancz - Berbeco, 2004) A kettő között átmenetet képez a hallásmaradványos állapotúak csoportja, ám a legtöbb esetben ez a sáv nem is kerül említésre. (Várnai Rudolfné, 2005) Hallásküszöbük Várnai Rudolfné írása szerint 90 és 110 dB között van, az ő besorolása¹ szerint a siketség 110

¹ A szerző több lehetséges felosztást is megemlít a művében. Erről részletesen lásd Várnai Rudolfné (2005): *Bevezetés a hallásfogyatékosok pedagógiájába* c. művének 1. fejezetét.

dB-es hallásküszöb felett kezdődik. Ez azért lényeges, mert a vizsgált személy besorolása is kétséges volt, első iskolájában előbb siket, majd nagyothalló osztályba járt.

A halláscsökkenés vagy hallásvesztés lehet veleszületett, azaz kongenitális, illetve – valamilyen betegség vagy trauma következtében – szerzett is. Beszédük és verbális gondolkodásuk szintje alacsonyabb, de intelligencia tekintetében nem maradnak el az ép hallású emberek mögött. A mindennapokban a kommunikáció nagy részében nem tudnak részt venni. Ez hatással van viselkedésükre, szocializációjukra, gondolkodásukra is. Gyakran nem tartják be a halló világ alkotta társadalmi normákat. (Gósy, 2005) Ez utóbbira jó, ugyanakkor meglepő és váratlan példával szolgálnak a nagyothalló vizsgált személy rajzai.

A siketek és a súlyos hallássérültek természetes nyelve a jelnyelv, amely önálló nyelvtani formulákat is tartalmaz, így mindazt a tartalmat ki tudja fejezni, amelyre a használójának szüksége van. (Lancz - Berbeco, 2004) A jelnyelv használata és tanítása az iskolákban több szempontból lényeges kérdés. A hallássérült gyerekek természetes módon akkor is alakítanak saját jelrendszert, ha nem tanítják nekik. Ez vezet ahhoz a helyzethez, ami országunkban is fennáll, hogy jeljárások, jelnyelvi dialektusok alakultak ki az egyes siket közösségekben. (Kálmán – Könczei, 2002) Mivel a nyelv nem egységes, kutatása is nehéz, de érdekes lehet az a kérdésfelvetés, hogy vajon van-e gondolkodásmódbeli, világnézetbeli különbség a más dialektusban jelelők között.

Azzal, hogy a nyelv egyfajta közeget alkotva meghatározza gondolkodásunkat és szemléletmódunkat, a Sapir-Whorf-hipotézis foglalkozik. Sapir és Whorf indián törzsek kutatása során jutottak el álláspontjukig, amely kimondja, a más nyelvet beszélők mást vesznek észre a világból, másképp elemzik a jelenségeket, más alapokra épül a tudatuk. A témával Magyarországon többek között Buda Béla, Mannhardt András és Bernáth László foglalkoztak.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a jelnyelv is önálló nyelv, amely anyanyelvként működik, és hogy anyanyelvünk hatással van szocializációnkra és világlátásunkra, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy a hallássérültek nem csak a fogyatékoságuk miatt „mások”. Integrációjuk során nem csupán a hallássérülésükre kell tekintettel lennünk, hanem saját kultúrájukra, gondolkodásmódjukra is. Ahogy más nemzetek kultúrájával, úgy a hallássérültekével is foglalkoznia kell a neveléstudomány szakembereinek és a leendő pedagógusoknak.

2.1.2 Pszicholingvisztika – beszédpercepció és beszédprodukció hallássérülés esetén

A beszédpercepció és beszédprodukció folyamataira nyilvánvaló módon hatással van a halláscsökkenés. A nem ép hallású csecsemő is gögicsél, de mivel hiányzik a visszacsatolás, ez nem tart hosszú ideig, a későbbiekben a hangok kiejtése torzul, egy részük hiányozhat is. Ez főként a magas frekvenciájú komponensekből álló magán- és mássalhangzókra jellemző. Beszédük prozódiai szempontból ingadozó, tempója lassú, a monotonitást pedig fokozza a hangsúlyok hibás használata. A kiejtési zavarokon, nyelvtanilag helytelen szerkezeteken túl kommunikációjukat tovább nehezíti a kevés szóból álló szókincs is. (Gósy, 2005) Esetünkben prelingvális halláskárosodásról beszélhetünk, hiszen vagy kongenitális, vagy rögtön élete első néhány napjában szerzett hallásvesztésről van szó. A vizsgált személy beszédképessége épp a felsorolt nehezítő körülmények miatt figyelemreméltó. A sok tényező közül, amely befolyásolja a nagyothallók – így a vizsgált személy – beszédprodukcióját, csak néhányat emelnék ki. Ilyen a hallássérülés felfedezésének ideje és a hallásnevelés kezdetének időpontja, a nagyothalló pszichés alkata, személyisége és akaratereje, a családi háttér és a hallásromlás mértéke. (Gósy, 2005)

2.3. Módszertani vonatkozások

2.3.1. A projektív rajzok és a rendszerszemléletű hétlépéses mintázatelemzés

A projektív rajzvizsgálat lényege, hogy kötött szövegű instrukcióra, de szabad rajzok készüljenek. Az instrukció csak minimálisan befolyásolja és szabályozza a rajzolót, aki kevés információt kap, ezáltal szabadon rajzolja meg véleményét és érzéseit. Ezeket a személyes projekciókat értelmezzük a vizsgálatok során. (Vass, 2006) A projektív rajzok vizsgálati módszerét mintázatelemzésnek nevezzük.

A módszer lényege, hogy a kép elemzését végző szakértő gondolati sémáját megjelenítse. Kialakítása során Vass Zoltán több szakértő elemzési technikáját modellezte számítógépen. (Vass, 2011) A módszer lépései a következők: (a) Kontextuselemzés, (b) Folyamatelemzés, (c) Fenomenológiai elemzés, (d) Intuitív elemzés, (e) Egészleges elemzés, (f) Item analízis, (g) Szemantikai elemzés. Mindezen lépések ábrázolására a képelemzés során fenomenológiai térképet használunk, melyen a lépéseknek megfelelően ábrázoljuk a megfigyelt tényeket. Ezt követően a térképünkre felvesztjük az összefüggéseket, következtetéseket is, ekkor már szemantikai térképről beszélünk. Mivel a módszer gyakori alkalmazása során a lépések folyamata belső elméleti rendszerré válik, így a technikákat felcserélt sorrendben is alkalmazhatjuk, ám az elemzés utolsó lépése minden esetben a szemantikai elemzés marad. Így jutunk el a kép esszenciájának megfogalmazásáig, amely a rajzolóról megfogalmazott rövid, velős jellemzés. A felsorolt részek további kis elemzési fázisokra bonthatók, így adva átfogó, sok szempontból vizsgált képet mind a rajzról, mind a rajzolóról.² A módszer érvényességét fokozza a nagyothalló vizsgált személy nyelvi hátránya, amely a rajztesztek készítése során nem jelent problémát, míg a fejlettebb nyelvi kompetenciát igénylő kutatási módszerek (kérdőív, interjú) félreértésekhez, megértési nehézségekhez vezetnek.

² Mivel az elemzéseim során ezt a módszert követem, az egyes fázisok bemutatására itt nem térek ki. Leírásukat, ill. a módszer elméleti hátterét lásd Vass Zoltán 2006-ban (*A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai*) és 2011-ben (*A hétlépéses képelemzési módszer*) megjelent műveiben.

2.3.2. Az esettanulmány

Jelenleg az esettanulmány kifejezést két értelemben használja a kutatói réteg, egyik értelmezése maga a kutatási folyamat, a másik pedig a kutatás eredményeinek leírása. (Golnhofer, 2001) Dolgozatomban az esettanulmányt ez utóbbi értelmezésben használom. A rajzvizsgálatok felhasználásával az esettanulmány készítésének általános szerkezete megváltozik. Kutatási tervet, amelynek lépéseit Golnhofer Erzsébet (2001) részletesen ismerteti, esetemben egyáltalán nem készíthettem előre. A rajzvizsgálatok használatának lényege ugyanis abban rejlik, hogy a vizsgált személy problémáit a módszerek segítségével feltárjuk, így a folyamat tervezése a vizsgálatokkal párhuzamosan zajlik. Bár az elkészült rajzok elemzése folyamatos, az esettanulmány megírására csak akkor kerülhet sor, ha a visszatérő rajzi jegyek jelentéseit feltártuk. Nincs szükség különböző dokumentumok olvasására, interjúk készítésére, vagy kérdőívek kitöltésére, ugyanakkor ezekkel mind kiegészíthető egy rajzvizsgálati esettanulmány. A pedagógiában ismert esettanulmányhoz képest legnagyobb különbségnek magát a folyamatot, illetve a folyamat költségességét érzem, mivel a rajzvizsgálati esettanulmány készítéséhez csupán vizsgált személy(ek)re van szükség, eszközigénye pedig minimális. Eredményeit tekintve megbízhatóságban nem marad el a megszokott módszerekkel készített esettanulmányok mögött, sőt, sok esetben pontosabb, hiszen a megfigyeléseket maga a vizsgált személy is megerősíti.

Fontos kiemelni, hogy a rajzvizsgálati esettanulmány készítése során a vizsgált személyek rajzai az úgynevezett moderátorváltozók alapján válnak összehasonlíthatóvá. Ezen moderátorváltozók közül a legfontosabbak a nem, hozzávetőleges életkor, a végzettség az instrukció illetve a kezesség.³ (Vass, 2006) Mivel dolgozatomban a vizsgált személyek ezen változók figyelembevételével kerültek megválasztásra, így az ép hallású férfi rajzai kontrollt jelentenek a nagyothalló férfi rajzaihoz képest. Segítségükkel könnyebben kiszűrhetőek és értelmezhetőek az egyes rajzi jegyek. Kettejük közti egyezés a következő változók esetében jelentkezik: a) életkor, b) nem, c) instrukciók, d) iskolázottság (mindketten érettségit szereztek, a nagyothalló férfi most kezdte csak az egyetemet), e) szocio-ökonómiai státuszuk, f) kulturális és etnikai különbségek esetükben nem merülnek fel, g) mindketten balkezesek, h)

³ A rajzvizsgálati esettanulmány készítéséről és a moderátorváltozókról bővebben lásd Vass Zoltán 2006-ban megjelent *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai* c. munkájának vonatkozó fejezeteit.

jelenlegi élethelyzetük párkapcsolati szempontból, i) a rajzfelvétel azonos körülmények között zajlott.

III. Kérdésfelvetések, hipotézisek

A kutatás alapját a Dr. Török Béla Óvoda, Általános Iskola, Speciális Szakiskola, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény, Diákotthon és Gyermekotthon Rákospatak utcai általános iskolai részében, nagyothalló gyermekekkel töltött gyakorlatom adja. Az ott töltött idő alatt számos esetben találkoztam a gyermekek rajzaival. A pedagógusok véleménye szerint feltűnő jelenség a fülek rendszeres le hagyása a rajzokról. Mivel azonban ép hallású gyermek sem feltétlenül rajzol meg minden testrészt, így számomra a következők szembeszökőbbek voltak: a) rajzaikon mindig teljes képet, vizuális világot alkotnak meg; b) a kezeknek valamilyen funkciója van, mintha mozgásban lennének; c) óriási hangsúlyt fektettek az arckifejezésekre (sokszor radirozott kikoptatott lapok, vastag, sokszor átrajzolt vonalak, mégis érzelem nélküli arckifejezések jelentek meg). Ezek a gyerekek kevésbé értenek meg érzéseket, kevésbé együttérzőek ép hallású társaikkal összehasonlítva őket.

Ezek alapján állítottam fel azon hipotéziseimet, miszerint:

- 1) a hallássérült emberek saját világuknak megfelelően, másképp rajzolnak, mint az ép hallásúak. Rajzaik vizuálisak, komplexebbek, lényegre törőbbek – mint ahogy a jelnyelvben – a számukra lényegtelennek ítélt dolgokat kihagyják;
- 2) minél súlyosabb a hallássérülés mértéke, annál nagyobb eltérések mutatkoznak meg a rajzok személyességében;
- 3) saját kultúrájuk van, így eltérő szabályok kontrollálják majd a rajzokat a két esetben;
- 4) lesznek olyan megfigyelhető rajzi jegyek, amelyek alátámasztják a gondolkodásmód és a világnézet ép hallású társadalmi szabályaitól való eltérést.

A 2. hipotézis a mintavétel korlátai miatt ebben a dolgozatban nem kerülhet megerősítésre. ugyanezért az eredmények általánosítása sem lehetséges, de alapot ad további kutatásokhoz, segít azok szempontsorának kialakításában.

IV. Eljárás, módszerek

4.1. A nagyothalló vizsgált személy bemutatása

4.1.1. A nagyothalló vizsgált személy alapvető adatai

A vizsgált személy harminc éves balkezes férfi. Születése után fellépő rendellenesség és oxigénhiányos állapot következtében hallása súlyosan károsodott, mozgáskoordinációja sérült, arcizmainak koordináltságában hiányosságok mutatkoznak. A nagyothallók átlagától⁴ eltérően jelenleg egyetemista.

4.1.2. Részletes anamnézis

A vizsgált személy családja első gyermeke. Nála két évvel fiatalabb lány testvérével és szüleivel élt együtt hat éves koráig. Az édesapa sofőrként dolgozott, az édesanya pedig varrónőként. Születésekor komplikációk léptek fel, s az oxigénhiányos állapot következménye ideg- és hallórendszeri károsodás, amely kihat a finom-motorikus mozgására is, arcizmikájában is jelennek meg akaratlan mozdulatok. Hallássérülésének mértéke egyik fülén közel 90%, másikon kb. 70%-nyi. Emiatt beszéde, artikulációja nehezen érthető.

Családjában nem értették meg a kisgyermek vizsgált személyt. Keveset foglalkoztak vele (lásd: RKFD kifejtése). A nagyszülei voltak azok, akikhez igazán kötődött, őket azonban már elveszítette. A nagypapa volt számára a „tudás forrása”. A kettejük között zajlott beszélgetések (aktuális hírekről, politikai életről) sokat alakítottak életfelfogásán, s örök tanulságként emlegeti ezeket.

Hat éves volt, amikor Sopronba került, a hallássérült tanulók intézményébe. Itt meghatározó volt, amikor a siket osztályból a nagyothalló gyerekek közé tették át. Ez ugyanis azt jelentette, hogy beszédfejlesztést, a „hangos” életre való felkészítést kezdték meg nála, s

⁴ A hallássérült emberek iskolai végzettségével kapcsolatos adatokat bemutató (2. számú) táblázatot lásd: a III. sz. mellékletben.

nem a jelnyelvtanítás lett hangsúlyos. Ide vezeti vissza, hogy jelenleg egyetemre járhat, siket besorolással ugyanezt (a jelnyelv jelkincsének korlátai miatt) nem tartaná elképzelhetőnek. Így is nehézkes számára az iskolai élet (nem tud például a mozgáskoordinációs zavarok miatt elég gyorsan jegyzetelni), sokszor szorul társai segítségére.

Sopron után került fel a fővárosba, a Dr. Török Béláról elnevezett intézmény diákotthonába. Középiskolásként már ép hallású tanulók között tanult. Érettségi után először matematika-informatika szakra járt, de a hallássérüléséből fakadó nyelvértési korlátai miatt abbahagyni kényszerült. Tanulóéveinek legnagyobb előnyeként az önállóság tanulását említi, ami nem csoda, hiszen gyakorlatilag hat éves korától magára volt utalva. Jelenleg – hallássérült társainak átlagától eltérően – újra egyetemre jár.

Több párkapcsolatról számolt be a beszélgetések során. Első barátnőjével húsz éves korától négy éven át voltak együtt. Kapcsolatuk elején ő ragaszkodott jobban barátnőjéhez, a végén pedig inkább a barátnő hozzá. Barátnője két serdülő gyermeke mellett a v. sz. gyakorlatilag pótapaként működött, ezt a szerepet azonban nem kívánta tovább betölteni. Második kapcsolata kb. két évig tartott, kölcsönös szerelmen alapult, a lány azonban egy *szakmunkást választott helyette* – amit a v. sz. azóta sem tudott feldolgozni. Jelenlegi barátnőjét interneten keresztül ismerte meg. Gyorsan költöztek össze, s gyorsan rá is jött, hogy nem valók egymáshoz. Szépen indult kapcsolatuk jelenleg a végéhez közelít. A hölgy 47 éves, van egy 21 éves fia. A barátnő a közös rajzteszt pusztá említésekor kiabálni kezdett, így jobbnak láttam nem forszírozni a gondolatot. Egy közös rajz valóban érdekes lett volna, de ez a reakció is informatív jellegű. Testvérével és szüleivel való viszonya jelen pillanatban sem felhőtlen (lásd Szín-teszt, 60 mp-s rajzteszt).

Egy mondatban így jellemzi magát: „*A társadalommal és magammal sosem elégszem meg!*” Ezt támasztja alá folyamatos önképzése, a tökéletesedésre való törekvése is. Önmagával szemben kritikus, önábrázolásában megjeleníti testi „hibáit” (lásd: Szín-teszt), míg beszédben a belső tulajdonságait is számba veszi. A rajzokkal sem volt sosem elégedett, s már eleve úgy kezdte, ne haragudjak, ő nem tud szépen rajzolni a koordinációs zavarok miatt.

4.1.3. Aktuálgenezis

Az adatgyűjtés több héten át tartott. Ennek oka egyfelől, hogy a rajzvizsgálatok esetében a rendszeres rajzfelvétellel, a folyamatos vizsgálatokkal kiszűrhetőek a csupán adott alkalomra érvényes érzelmek, hangulatok és aktuális egészségi állapot által befolyásolt rajzi jegyek, s az állandó, a személyiségre és kapcsolatokra általában jellemző elemekkel tudunk tovább dolgozni. Másfelől a sok vizsgálat a vizsgálati személyt is megviselné, motorikus zavaraira tekintettel kell lenni. Az első alkalom elején kérdezte, lesz-e szabadrajz, mert kitalálta, mit rajzol akkor. (Elképzelése a bevonódás miatt módosult.) Először a Meurisse-féle firkatesztet, a HTAPF-tesztet, és a projektív anya-gyermek rajzot, másodszor a projektív pár, illetve ideális pár rajzot, majd az RKDF-et vettem fel. Harmadik alkalommal az MDZT-t, és a 60 mp-es tesztet készítettük el, végül a Szín-tesztet (kiegészítve az életút rajznál használt asszociációs, ill. firkateszttel). Az elemzés alapjául a HTAPF-teszt szolgál, a többi végzett vizsgálatnak, kiegészítő, megerősítő szerepe van, valamint külön foglalkozom velük, összehasonlítva természetesen valamennyit.

Minden alkalommal közel 5 órán keresztül dolgoztunk, mert a rajzok elkészítését hosszú élménybeszámolók követték. Minden adat, amit eddig leírtam róla, valamely rajz kapcsán jutott eszébe, s amikor kérdeztem, mit mondana el róla, hosszú szóáradat következett. Előfordult, hogy az ábrázolt képeknek (lásd RKDF, 1.2. sz. melléklet) csak a szöveg adott kapcsolatot. Meglepett a végtelen nyitottság, őszinteség, amellyel felém fordult, talán segítséget, talán pusztá meghallgatást várva cserébe. Testhelyzete, a teljes testtel felém fordulás, szintén ezt a nyitottságot erősítette beszélgetés közben. Rajzok készítésekor koncentráltan, a külvilágot mintegy kizárva, figyelmi és fantáziabeli bevonódással, nyelvét kiöltve dolgozott. A korábban említett tökéletességre, esztétikumra való igénye megjelent abban is, hogy a lapot többször forgatta, hogy minél szebb íveket, vonalakat tudjon rajzolni.

Reakcióideje átlagos volt, átgondolta néhány másodperc alatt, mit szeretne rajzolni, majd amennyire korlátai engedték, határozottan, precíz vonalakkal igyekezett megvalósítani elképzelését. A HTAPF tesztben az egyetlen, önmagához képest kiugróan hosszú rajzolási idejű alkotás a női alak rajza volt, míg a legrövidebbek a ház és a fa rajzok. Mimikájáról a motoros zavarok miatt sokszor nehéz egyértelmű jeleket leolvasni, ugyanis jellemzői a szemöldök rángása, furcsa grimaszok, rövid ideig tartó görcsös mozdulatok. Ugyanezen görcsös mozdulatok megjelennek a rajzokban is váltakozva a jól koordinált vonalakkal.

A tesztek során adott instrukciókat végig követte, betartotta. Egyszer, a szabadrajznál fordította függőleges helyzetbe a lapot, valamint itt jelent meg először a forma valamelyes csonkítás a lapon való elférés érdekében.

4.2. Az ép hallású személy bemutatása

4.2.1. Az ép hallású személy alapvető adatai

A „kontroll személy”, aki jelen esetben csak ép hallásában jelent kontrollt (hiszen mindkét személy egészséges, pszichológiai kezelés alatt sosem állt), szintén harminc éves balkezes férfi. Szerződéses katonaként, radarfigyelőként dolgozik, eredetileg asztalos végzettségű. A két férfi magánéleti helyzetüket tekintve hasonló szituációban van.

4.2.2. Részletes anamnézis

Számomra azért volt fontos ez a személy, mert eszembe jutatta a korábban felvázolt esetet. Jelenlegi helyzetükben sok hasonlóságot láttam, összehasonlításra érdemesnek tartottam kettejük munkáit. A személynek két testvére egy nővére és egy húga van, a korkülönbség 3-3 év. Teljes családban nevelkedett és asztalos végzettséget, illetve érettségit szerzett. Korábban volt egy hosszabb párkapcsolata, de menyasszonya otthagyta egy másik férfiért (mint a nagyothalló férfit). Jelenleg egy nála 12 évvel idősebb nővel él együtt, radarfigyelőként dolgozik. Kapcsolatuk harmonikus, a nőnek van egy 20 éves lánya, aki maximálisan elfogadja őt. Napjai zsúfoltak, korán kel, sok munkát végez minden nap, de az estéket mindig kedvesével tölti. Kérésemre, miszerint jellemezze magát egy mondattal, a következő választ adta: „*Sokoldalúság.*” Tömör mondatához egyéb információt nem fűzött.

4.2.3. Aktuálgenezis

A vizsgálatok otthonukban zajlottak, amelynek során segítő attitűdöt mutatott. Összesen két alkalommal, körülbelül 5 órán keresztül zajlottak a vizsgálatok. Az első találkozás során a HTAPF tesztet és a Meurisse-féle firkatesztet végeztük el, a következő alkalommal pedig a projektív anya-gyermek, emberpár és ideális pár rajzokat, MDZT-t, 60 másodperces rajztesztet, illetve egy a kedvesével közös szabadrajz is készült. Az MDZT teszt során befolyásoló tényező volt a közben a családtagok által bekapcsolt televízió, melynek hatására több rajz is készült.

A vizsgálatok során a személy viselkedése nyugodt volt, láthatóan belemerült a rajzolásba, a rajzolási idő ennek és a kidolgozottságnak megfelelően hosszabb volt az átlagosnál. Mimikáján nem voltak láthatók kiemelkedő jelek. Rajzolás közben nem beszélt. A fa rajznál a lapot fekvő állásúba fordította.

4.3. A rajztesztek ismertetése

Ebben a részben röviden bemutatom a rajztesztek lényegét, valamint ismertetem a pontos instrukciójukat, hiszen az instrukció kis változtatása is változtat a rajzolóban keltett projekciókon.

4.3.1. HTAPF – Ház-, fa-, állat-, ember-, szabadrajz-teszt

Ez a hat rajzból álló sorozat képezi a személyiségelemzés alapját. Általában a felnőtt tesztek közé soroljuk, de a többi rajzzal összehasonlítva, azok kontextusában értelmezve, illetve a visszatérő rajzi jegyek és motívumok megfigyelésére alkalmas. A házrajz az otthont a többi rajz pedig magát a személyiséget jeleníti meg.

Mivel hat különböző rajzról van szó, ezért az instrukció is hat mondatból áll, melyeket egyesével adunk a rajzolónak. Ezek a következők: „1. *Rajzoljon egy házat!* 2. *Rajzoljon egy fát!* 3. *Rajzoljon egy állatot!* 4. *Rajzoljon egy embert!* 5. *(Ha férfit rajzolt:) Rajzoljon egy nőt!*

(Ha nőt rajzolt:) *Rajzoljon egy férfit! 6. Rajzoljon még valamit (bármit)!"* (Vass, 2006. 893. o.)

4.3.2. RKDF - Regrediált kinetikus családrajz

Mivel a kinetikus tesztek plusz információt hordoznak a statikus tesztekhez képest, ezért családrajzból is ezt választottam. A családrajzokban az instrukcióból következően („*Rajzold le a családodat!*”) általában csupán sorban lerajzolt alakokat kapunk. Ebben az esetben azonban olyan cselekvések is megjelennek az ábrázolásokon, amelyek az adott személyt és a családot jellemzik. Esetünkben, felnőtt rajzoló lévén a teszt regrediált változata alkalmazható. Ennek lényege, hogy a rajzolót arra kérjük, képzelje el magát újra gyermekként, gondoljon vissza az akkori körülményekre, a családjára. A pontos instrukció így szól. „*Rajzolja le családját úgy, ahogyan öt évesen látta, és mindenki csináljon a rajzon valamit!*” (Vass, 2006. 898. o.)

4.3.3 Projektív anya-gyermek rajz

A teszt lényege a szülő-gyermek kapcsolat megjelenítése. A rajzoló beszámolójától függ, hogy a gyermekkel, vagy a felnőttel azonosul. Amíg ez nem derül ki, nem tudjuk a rajzolóra értelmezni a tesztet. A pontos instrukciója: „*Rajzoljon egy anyát gyermekével!*” (Vass, 2006, 898. o.)

4.3.4. Pár és ideális pár rajzok

A teszt két részből áll. Először a következő instrukciót adjuk a rajzolónak: „*Kérem rajzoljon egy párt, emberpárt!*” A rajz elkészülte után megkérjük, hogy fordítsa le a rajzot, majd a következő instrukciót adjuk: „*Kérem rajzoljon egy ideális párt!*” Az elemzés során a két rajz közötti különbséget vizsgáljuk. Az első rajz a mindennapi életből, míg a második a rajzoló vágyaiból építkezik.

4.3.5. MDZT – Többdimenziós rajzteszt

A teszt kifejlesztője René Bloch, instrukciója a következő: „Itt van egy jegyzetömb és néhány filctoll. Rajzoljon most valamit – bármit, ami éppen eszébe jut. Használja a rajzoláshoz a filctollakat kedve szerint. Egy perc jut minden rajzra. Amikor azt mondom, hogy 'a következőt', akkor adja ide a lapot, és kezdjen hozzá rögtön a következő rajzhoz. Máris hozzáfoghat!” (Vass, 2006, 2011) Ahogy az instrukcióból kitűnik, a teszt lényege, hogy a rajzolónak rövid ideje van az egyes rajzok elkészítésére. Összesen harminc rajzot fog készíteni, de ezt előre nem tudja. A tudat, hogy sietnie kell, és az, hogy nem tudja mikor ér véget a feladat, erős frusztrációs hatást jelent, így megfigyelhető a vizsgált személy stresszhelyzetbeli viselkedése, fáradékonysága, feladattartása, s talán esetünkben a legfontosabb: asszociációs képessége.

4.3.6. Színteszt⁵

Elsősorban felnőttekkel alkalmazandó teszt, amely nagyon összetett és átfogó képet ad a vizsgált személy életéről, énképéről, kapcsolatairól is. Több lépésből áll, részenként külön instrukciókkal. A teszt első feladata, hogy próbálja ki a színeket, inkább a rajzolónak informatív, ám annyiban hasznos az elemző számára is, hogy a standard szerint az emberek tovább próbálgatják a számukra kedves színt, színeket, mint a többit. (Vass, 2006) Ez jelzés arra, mi az, amit kevésbé hangsúlyosan vehetünk később figyelembe.

A teszt második feladata: „Rajzold le a saját tested úgy, ahogyan érzed és átéled!”

A következő feladatban életét kell megrajzolni a színek segítségével. „Kérem rajzolja le életútját a papír B részébe a lap alján jelzett életszakaszoknak megfelelően. Bármilyen színt használhat!”

Ezután a felrajzolt életszakaszoknak megfelelően kell megjeleníteni a számára legfontosabb emberi kapcsolatait.

⁵ A teszt felvételének menetét Vass Zoltán kurzusain sajátítottam el.

Végül ugyanígy jelölnie kell az általam felsoroltakat: a) testi egészségem; b) életerőm, energiám, c) lelki panaszaim, tüneteim alakulása, d) a munkámmal kapcsolatos elégedettségem, e) önmagammal kapcsolatos elégedettségem, f) párkapcsolati elégedettségem, g) mennyire voltam szeretve.

Mindezekhez huszonhárom fogalom adja a kulcsot, amelyeket a vizsgált személy 1 vagy 2 színnel azonosít. A fogalmak közül három szó olyan kell, legyen, ami a rajzoló szerint rá a legjellemzőbb. Ezt a következő ingerszavakkal egészítjük ki: *boldogság, gyengédség, szegény, düh, szomorúság, undor, remény, szeretet, szerelem, barátság, fájdalom, szexualitás, magány, szorongás, jelenlegi/legutóbbi partnerem, ideális partnerem, apa, anya, én, hangulatom az utóbbi időben*. Ezek között a fogalmak között keressünk előbb azonosságokat és különbségeket, majd a teszt kiértékelésének menete visszafelé zajlik tovább. Amiben a vizsgált személy bizonytalan vagy nem ért egyet, nem felhasználható a kiértékelés során.

4.3.7. Asszociációs firkateszt a szinteszt kapcsán

A teszt szorosan kapcsolódik a szinteszt életúttal kapcsolatos részéhez. A rajzoló elbeszélése közben a vizsgálatvezető összegyűjt 50 db hívószót, melyeket később felolvasva asszociációs vizsgálatot végez. A válaszreakciók idejét átlagolva, az átlagon felüli idejű szavakat firkatesztben megrajzoltatja. Az instrukciók maguk a hívószavak ennél a tesztnél.

4.3.8. 60 mp-es rajzteszt⁶

A tesztben a rajzolónak csak köröket kell rajzolni, a vizsgálat során ezek elhelyezkedését, méretét a rajzoló által készített csoportokat elemezzük. Mivel a mellékletek között szerepelnek a vizsgált személyek rajzai (lásd 1.8.-as és 2.6.-os számú mellékletek), így az instrukciók felsorolásától ez esetben eltekintek, hiszen az egyes rajzok alatti feliratokban maguk az instrukciók jelennek meg.

⁶ A 60 másodperces rajzteszt felvételének menetét és instrukcióit Vass Zoltán kurzusain sajátítottam el.

4.3.9. Meurisse-féle firkateszt

A teszt lótenete a következő: a rajzolóat arra kérjük, írja fel a nevét egy lapra, majd kezdjen el firkálni. A név a személyiséget szimbolizálja, így annak méretéből, körül- vagy átfirkálásából sok következtetés vonható le (természetesen csak további megerősítések esetén). Használható más személyekkel kapcsolatosan, kapcsolati viszonyok feltérképezéséhez is. Az instrukciók a következők: 1. „Kérem írja le a teljes nevét a lap közepére!” 2. „Helyezze a ceruzát a név utolsó betűjének utolsó pontjára, és kezdjen el firkálni a lapon, egészen addig, amíg nem szólok!” (Vass, 2006, 900. o.) A firkálás ideje 1-5 perc, a rajzolósi sebességétől függően.

4.3.10 Közös rajzok

Ezeknek a vizsgálatoknak a lényege valójában nem maga a rajz, hanem a készítésének a folyamata. A közös munka során megfigyelhetjük, a tagok hogyan viselkednek egymással, milyen szerepbe kerülnek a munka során. Informatív azonban az is, hogy a vizsgált személy esetében közös rajzot nem tudtam felvenni, mert élettársa határozottan elutasította a közös munkát.

V. Eredmények

5.1. A rajzvizsgálatok elemzése és ezek eredményei a nagyothalló vizsgált személy esetében

Mivel a képelemzési módszer hét lépése nem egyértelműen kiolvasható a dolgozat szövegeinek sorrendjéből, ezért meg kell említenem, hogy az első két lépéséről korábban már szóltam, a további lépéseket pedig terjedelmi okokból rövidítve, összevonva tárgyalom a legtöbb esetben.

5.1.1. HTAPF teszt

(lásd: 1.1. sz. melléklet)

5.1.1.1. Fenomenológiai leírás

Házrajz: Fekvő lapra, középre készített, szokatlanul kisméretű házrajz. Az ajtó egybeolvad a fallal, kilincse a megszokottól eltérően nem lefelé, hanem felfelé fordul. Csupán két ablaka van, az oldalsó rácsos, a tetőtéri pedig apró, kör alakú. A tetőre a cserepeken kívül egy templomokon szokásos kereszt is felkerült.

Farajz: Álló lapra, kissé jobbra készített, szintén kisméretű rajz. A talajvonala alatt a fa méretéhez képest hangsúlyos nagyságú gyökérzet található. Törzse, lombja karcsú.

Állatrajz: Fekvő lapon kissé jobbra helyezett figura, egy kolibri látható. Pupillája hiányzik. Szárnya testéhez tapadt, lábai ernyedten lógnak.

Emberrajz I.: Álló lapra először férfialakot készített a rajzoló, melynek személyiségszintje c szintű⁷. Napóleon-kalapot visel, pupillája nincs. Nyaka keskeny, kézfejei csonkák, lábfeje a test méretéhez képest nagy.

⁷ A rajzi személyiségszint fogalmával az ember és állatrajzokat jellemezhetjük. A személyiségszint a rajz fejlettségi fokát jelöli, amelyek közül hatot különböztetünk meg, az első két szintet pedig még két kisebb csoportra bontjuk. Ez alapján a₁ személyiségszintűek a kezdetleges rajzok, amelyeken az ember testrészei még

Emberrajz II.: Álló lapra másodikként nőalak készült, melynek személyiségszintje d szintű. Szoknyát, magas sarkú cipőt visel, haja hosszú, van pupillája, karját teste előtt, ujjait összefonva tarja.

Szabadrajz: Álló lapra, a lap felső részére készült. Középen egy levágott kéz (Szent Jobb), körülötte egy templom (ereklyetartója), Magyarország térképe, végül egy korona található.

5.1.1.2. Intuitív elemzés

A teszt során elkészült hat rajzot együttesen vizsgálva a következő rajzi jeleket érdemes kiemelni. A ház és fa rajzok mérete feltűnően kicsi az emberrajzok méretéhez képest, amelyeknek kidolgozottsága is magasabb fokú. A rajzok közös figyelmi fókusza egyértelműen a női alak, amely satírozottságával és érzelmi-hangulati tónusával is kitűnik a többi rajz közül. Éppen ezért az érzelmi-hangulati tónus nem egyértelmű, a nőábrázolást kivéve általában üres, magányos, szomorkás hangulatot keltenek. A hiányzó pupillák is erősítik az üresség érzését, s félelmet is ébresztenek. Vonalvezetésükben a rajzok azonosak, könnyed és görcsös vonalak követik egymást, melyek a motorikus zavar következményei. Éppen ezért, a vonalak és mozdulatok értelmezésével nagyon óatosan kell bánni. Összességében a rajzokban a magányosság, egyedüllét, üresség érzése mutatkozik meg, melyet a rajzoló elbeszélései alapján aktuális lelki állapotával is szoros kapcsolódást mutat.

5.1.1.3. A rajzok egyenkénti globális, részletes elemzése

Házrajz (1. sz. rajz): A rajzolóval való beszélgetés során egyértelműen kiderül, hogy a rajz apró mérete ellenére valójában ez egy hatalmas családi házat ábrázol, amely zöld környezetben található, és rengeteg szobája van, hogy mind a *hat gyerek* kényelmesen elférjen fent a padlástérben. A vizsgált személy nem látta még ezt a házat a valóságban, de ilyet

alig kivehetőek, a_2 szinten a fej-láb emberek jellemzőek. A b_1 és b_2 személyiségszintű rajzokon még mindig kezdetleges, körökből és/vagy vonalakból összetevődő alakokat láthatunk. A szintek így épülnek egymásra egészen f-ig, amely már a szinte teljesen élethű ábrázolásokat foglalja magába. (lásd: Vass, 2006)

szeretne a későbbiekben családjá számára. A tetején található kereszt elmondása szerint véletlenül, megszokásból került oda, mert a ház alakja a Szent Jobb tartójához hasonlít, s mivel mindig azt rajzolja, itt is reflex-szerűen jött elő a kereszt.

A rajz vonalai görcsösek, merevek. Az épület, mintha a levegőben lebegne, nem áll stabilan a talajon, mintha nem is lenne valós, csak egy álmokép – hiszen az is, egy elképzelt jövőkép. Ugyanakkor az instabilitás, az apró méret, a hideg érzelmi-hangulati tónus ellentétben áll a tervezett család, a melegség és szeretet beszélgetésben megjelenő gondolataival. Tudjuk tőle, meleg családi fészket ábrázolt, rajza mégis a hideg üresség látszatát, életteleniséget kelt. Egy későbbi rajzán (az MDZT során) ugyanezen forma jelenik meg. Annak a képnek az „*Útban otthonba*”, azaz útban haza címet adta. Fontos volt számára, hogy az otthon kifejezést használja, mert magasabb az szó érzelmi töltete. Ez is alátámasztja, hogy a meleg, harmonikus otthon vágya él a rajzolóban, szöges ellentétben a jelenlegi élethelyzetével. A ház apró mérete ugyanakkor bizonytalanságot, önbizalomhiányt is sugall.

Spontán figyelmi fókusza nem egyértelmű, a tetőcserepek és a rácsos ablak együtt vonzzák a szemet. Mindkettő a védelmet szolgálja a rajzoló elmondása szerint, mert fontos, hogy az ember vigyázzon a szeretteire, mégsem feledkezhetünk meg a rácsok szimbolikus jelentéséről sem. A védelmen túl bezártságot is jelent, se ki, se be nem enged. Ez esetben arra utalhat, hogy a vizsgált személy jelenlegi élethelyzetét csapdának, kiúttalan helyzetnek, önmagát rabnak érzi. Ezen lelkiállapot jelei a többi rajzon is megfigyelhetők.

Farajz (2. sz. rajz): Szintén kisméretű a rajz, kissé távolabb van tőlünk. Tudjuk róla, hogy nyári hónapokban, ereje teljében járó, 40 éves fa. Most van élete csúcsánál. Az erdőben van, ott mégis egyedül egy tisztás közepén. Méretéhez képest nagy gyökerei kifejezik azt a stabilitást, mely a rajzoló egyik jellemzője. Ahogy a fa egyedül áll, úgy a rajzoló is egyedül érzi magát a társai között. hallássérültként elszigetelődve az ép hallásúak társadalmában. Fogycátossága (bár nem szereti, ha ezt mondják) miatt sokan néznek rá furcsán, megijednek tőle, elkerülik, nincs türelmük kivárni, míg elmondja, mit szeretne stb. Ugyanakkor övéi között is egyedül van, hiszen sem családjá, sem párja nem törődik igazán vele. Ugyanakkor farajzán erős, egészséges fát ábrázol, amely mint tudjuk a rajzoló alteregójaként értelmezhető. A fa is ő, és a rajzoló is szeretetre, megértésre, társra vágyik. A rajz mérete és magányossága szintén az önbizalomhiány, kisebbségérzés érzetét sugallja.

Állatrajz (3. sz. rajz): A vizsgált személy előbb delfint akart rajzolni, de végül kolibri lett, mert túl hosszú lett az orra/csőre, s „így már nem delfines” – mondja a rajzoló. A pupilla

hiánya félelmet, ürességet, reménytelenséget, kiúttalanságot kelt. A delfin a jóindulat, intelligencia, biztonság szimbóluma, s egyben lélekvezető, valamint a természetben rejlő bipolaritás jelképe is. Míg a madár az ember felettivel, a transzcendenssel való kapcsolattartás, a szellemi felszabadulásnak a szimbóluma (Feuer, 2002) Az hogy a biztonságot szimbolizáló delfin ábrázolása mégsem sikerült, tovább erősíti a bizonytalanság érzetét. Mindkét állat a szabadság, a kiszabadulás, a végtelen vízben/levegőben való úszás/repülés megtestesítője. Ezzel ellentétesen: a kolibri szárnyai a testhez tapadtan, mereven állnak, lábai ernyedten lógnak. Mozdulni, repülni képtelen madarat látunk, melyről tudjuk, hogy képes lebegni, de ahhoz is szükség volna a szárnyak mozgására. Szomorkás, üres érzelmi hangulati tónus jellemzi. Mindebből arra következtethetünk, hogy a rajzoló szeretne tovább lépni, szeretne újítani, de valamiért nem tud, „meg van kötve a keze”. Ennek alátámasztása a rajzolóval való beszélgetés, melyben elmondta, hogy munkahelyéről hónapok óta szeretne kilépni, de nem adják ki a papírjait, s folyamatban van saját intézményének beindítása, de nem tud addig igazán lépni, míg a másik hely visszatartja. Illetve több helyen említi az utóteszteknél, hogy szabadulna mostani párjától is, de valamiért ez sem annyira egyszerű.

Férfi rajza (4. sz. rajz): A férfiről annyit tudunk, hogy 30-35 év körüli, és szeret napóleon kalapot viselni. Mezítláb van, ez szintén az őszinteségre, egyszerűsége enged következtetni. Testtartása merev, kihúzott, ha mondana valamit, azt mondaná: *Itt vagyok, vegyél észre!*” Jobb karja, kézfeje és ujjai úgy állnak, mintha stoppolna, mondja a rajzoló. Az érzelmi hangulati tónus a mosoly ábrázolása ellenére nem válik sem igazán meleggé, sem boldoggá, de lényegesen pozitívabb, mint a korábbiak. Ugyanakkor a pupilla hiánya továbbra is negatív érzelmeket kelt. Napóleon a kisebbségi komplexusával, mégis jelentős hódításaival tudattalanul jelenhetett meg a rajzban a kalap segítségével. A rajzoló szintén küzd önbizalmával, kisebbségérzésével, hiszen fogyatékos, ami őt (főleg a motoros zavarok) nagyon zavarja. Ugyanakkor többször említette, új kapcsolatra vágyik, szeretne valakit, aki azért szereti, amilyen. Kettejük közti párhuzam tehát működőképes. A rajzon satírozott részek a fület és lábujjakat jelentik. A figyelmi fókuszban a fej és kalap áll, ez feltehetőleg a Napóleonnal való párhuzam alátámasztásának eleme. A fül kiemelése másik önábrázoláson is megjelenik, mint „hiba”. Illetve a lábujjak, a láb kiemelése ugyanúgy a stabilitás, a férfi szerep fontosságát emelik ki, mint a fa gyökerének mérete.

Nő rajza (5. sz. rajz): A nőalakról tudjuk, senkire nem hasonlít a rajzoló környezetéből, egy idealizált, egy tökéletes nő, aki visszafogott, nem kiabál, szeretetreméltó, kedves, nyitott, és mindennél fontosabb, hogy feltétel nélkül szeret. Ennek megfelelően az rajz érzelmi hangulati tónusa melegséget sugároz, a nő arcán mosoly húzódik. Karjai, s az általuk (és a ruha nyak kivágásával) körbe zárt, szív alakú terület a rajz spontán figyelmi fókusza. A szív a szeretet, szerelem, melegség szimbóluma, aminek a rajzban való megjelenése tovább erősíti a rajz meleg érzelmi hangulati tónusát. Megjelennek a pupillák, s ezzel együtt eltűnik minden negatív érzés, ami a korábbi rajzoknál érzékelhető volt.

A nőalakon látható jegyek, a hosszú haj, a szoknya és magas sarkú cipő viselése a rajzoló nőideáljának megfelel. Olyan társat szeretne, „*aki hagyományosan öltözködik, viselkedik, aki nem csinál papucsot a férfiből, de ugyanakkor él a modern eszközökkel, például lakozza a körmeit*”. A nő fontosságát, a vágyat fejezi ki az is, hogy az összes rajz között ez a rajz a spontán figyelmi fókusz, illetve hogy személyiségszintjében eggyel a férfialak felett áll. Ha kilépne a rajzból, állna a szoba sarkában, mint egy jóságos tündér, aki az ember minden kívánságát lesi, de közben szinte észrevétlen marad.

Szabadrajz (6. sz. rajz): A rajz az állított A/5-ös méretű lap felső felén helyezkedik el, nagyjából a felét tölti ki. Valójában ezen a rajzon is apró ábrával indított a rajzoló, majd folyamatosan haladt kifelé. Alapelképzelése (mellyel érkezett hozzám) a Szent Jobb, és annak ereklyetartója volt. Állítása szerint mindig ezt szokta rajzolni, mert gyerekként lenyűgözte, és azóta is szereti nézni, amikor körbehordozzák vallási ünnepeken. Az ereklyetartó befolyásolta a házrajzot is, ennek hatására jelent meg a kereszt a tetején (mindkét esetben). Ennek megfelelően a rajz figyelmi fókuszában a Szent jobb áll. (Érdekes egyébként, hogy önábrázolásában a kezeit negatívan, hibaként jelöli meg, s itt – ill. ahogy meséli általában – egy levágott kezét, s annak tartóját rajzolja meg.)

A rajz másik figyelmi fókusza a Fertő-tó, vagyis a bal felső satírozott folt. A rajzoló erről a környékről származik. A családjától való korai elválásztás mély nyomokat hagyott benne, aminek egyik eredménye a magasfokú identitástudat, amely egyfelől ebben a fókuszban, mint lokális identitás, másfelől a rajzban megjelenő összes motívumban, ill. a másik figyelmi fókuszban lévő Szent Jobb kapcsán, mint nemzeti identitás jelenik meg.

Ez után koncentrikusan haladt kifelé, de a térképet és a koronát máskor nem szokta rajzolni. Ezek a teljes figyelmi, érzelmi és fantáziabeli bevonódás eredményei. A korona már nem fért el, így a vonalakat torzítva, a minőséget kissé rontva préselte be a papír szabta

keretek közé. Ez reakció jellemzi a rajzoló életbeli viselkedésében is. Saját elmondása szerint pl. egyetemi dolgozati határidőknél gyakran előfordul, hogy nem végezne, így inkább kihagy, elhagy részeket, kevesebbet ír egy oldallal, de legyen kész időben. Az ország térkép, s főleg a határvonal kiemelkedően precíz. Rajzolása határozott mozdulatokkal, kifejezetten gyors apró cikk-cakk vonalakkal történt, szinte gondolkodás nélkül.

A dolgozat elején feltett hipotézisemre itt, ennél a rajznál kaptam először némi visszaigazolást, de persze tettem néhány próbát ezzel kapcsolatban. Érdekes ugyanis megnézni, hogy a mozgáskoordinációs zavar ellenére mennyire pontos és felismerhető ez a határvonal. Hogy ellenőrizhessem, valóban találtam-e valamit, ami igazolja a feltevés, megkértem az ép hallású, második vizsgált személyt, rajzolja le országunk határvonalát ő is.

A képen jól látszik a két határvonal közti radikális a különbség. Ez azt mutatja, hogy a hallássérült vizsgálati személy lényegesen könnyebben tárolja és hívja elő a vizuális információkat, ezáltal pontosabban képes visszaadni is az ilyen úton tárolt információt, (mi lenne, ha nem lenne motoros zavara?), mint az ép hallású, több érzékszervre támaszkodni tudó, ez esetben kontrollt nyújtó személy.

Természetesen ez nem jelenti, hogy a kapott eredmény általánosítható, mindenesetre érdekes összefüggésre mutat rá, s egyben módszert is ad, amely az összehasonlítás alapját képezheti. Izgalmas kutatást végezhetnénk különböző vizuális információk rögzítésének és reprodukálásának feladatait felhasználva.

5.1.2. Regrediált kinetikus családrajz

A rajz (lásd: 1.2.-es sz. melléklet) azt a délutánt meséli el, amikor a vizsgált személy húga ráült a lenyitott forró sütőajtóra, és megégette magát. A rajzon négy egészen apró, egymástól teljesen különálló képet ábrázolt a vizsgált személy. A kis képek között csupán az utóteszt, a beszélgetés teremtett kapcsolatot. Az alakok személyiségszintje c szintű, ám a családtagok alakja lényegesen rosszabb (talán egy egész szinttel), mint a rajzoló önábrázolása.

Az érzelmi hangulati tónus ebben a rajzban is üres, magányos, hideg, szomorkás. A szegregált, saját világukban élő alakok csak akkor teremtenek kontaktust, ha valami nagyon indokolja azt. A gyermek számára (főleg ha valamilyen fogyatékoságtól szenved) elengedhetetlen segítő-támogató magatartásformák nincsenek jelen a családban, sem a sokszínű fejlesztés. A gyors önállósulás, magára utaltság valójában már ekkor kialakulóban volt, s a kollégiumba kerüléssel elmondása szerint talán még több figyelmet is kapott, mint odahaza.

Hogy jobban láthatóvá váljanak, kiemeltem a kis rajzokat részenként is (lásd: 1.2.-es sz. melléklet, 8/a, 8/b és 8/c sz. rajz). Az első képrészlet magát a rajzolókat ábrázolja, ahogy hasal a szobájában a szőnyegen, és a műanyag betűkkel és számokkal játszik. Itt öt éves, de már saját magát fejleszti, szülei nem foglalkoznak vele. A második részleten az apa alakja látható, amint tévét néz. Egyik kezében sört, a másikban a távirányítót tartja. Ő az egyetlen, aki valamelyest interakcióba kerül a rajzolóval, amikor a fiú odaviszi neki ellenőrzés céljából a kirakott szám és betűsorokat. A harmadik képrészleten a baleset pillanata jelenik meg: éppen leül a kislány. Az édesanya közben süt-főz a konyhában

A rajzoló számára fontos ez a nap, mélyen megmaradt benne. Emlékezett rá, hogy ezen a napon alkut kötött az édesanyjával, délután jó fiú lesz és aludni fog. Az alvást persze húga jóvoltából megúsza, de az ígért jutalmat megkapta.

5.1.3. Anya-gyermek projektív rajz

A rajzon (lásd: 1.3-as sz. melléklet) szereplő anya, aki szintén az álmodott, ideális nő megtestesítője 24 éves, gyermeke 2 éves egymást öelve, kapcsolati viszonyaiknak megfelelően helyezkednek el. Kapcsolatuk felhőtlen, meleg, szeretetteljes, őszinte, tiszta anya-gyermek kapcsolat. A rajz érzelmi-hangulati tónusa hasonló érzeteket tükröz, mosolyuk boldogságot mutat. Mindkettejük személyiségszintje c szintű. A rajz spontán figyelmi fókusza a kisgyermek, ami arra utal, hogy a rajzoló számára fontos a gyermek, a gyermekség. Asszociációs tesztjében egyébként a gyermek szót a boldogsághoz kapcsolta. Ezeket alátámasztják a jövőbeni tervei is a hatgyermekes családról.

Az anyán megfigyelhetők a rajzoló számára fontos női tulajdonságok: Magas sarkú cipő, szoknya, hosszú haj. A nőalak valójában ugyanaz, mint HTAPF-teszt során rajzolt nő. A rajzoló számára a gyermek a kiteljesedést jelenti. Elmondása alapján kölcsönösen ölelik egymást, ahogy a gyermek ül édesanyja csípőjén, és egymásra néznek, egymásra mosolyognak. Ez is a szoros kapcsolat kifejezője. A gyermek „kisfiú, de a neme igazából nem is olyan fontos” – mondja a rajzoló. A rajzolás folyamatosan, párhuzamosan történt, anya feje után gyermek feje (a pupillák itt is hiányoznak, de hiányuk kevésbé kelt félelem teli hatást) majd anya teste, gyermek teste, az anya ölelő karja, végül a gyermek befejezése és az anya befejezése. Kérdésemre, hol vannak, mit csinálnak az volt a válasz, éppen most vette fel az anya a kisfiút, és együtt indulnak játszani.

5.1.4. Pár rajzok

5.1.4.1. Emberpár projektív rajz

Emberpár (1.4.-es melléklet): Az 10-es számú a teljes rajz, míg a 10/a számú rajzon a kinagyított pár látható. Az Andrássy-úton sétálnak kéz a kézben. A megjelenő vízszintes vonalak a dupla járdasort, a lap felső részén látható kis, satírozott négyzetek az épületek sarkait jelölik. Egy ponton, kézfogással, tenyerükön kapcsolódnak egymáshoz, de karjuk rövid, a kettejük közötti távolság kicsi. A rajzon megjelenő férfialak maga a rajzoló, a nőalak azonban nem a jelenlegi párja („*Ő sosem sétál velem.*”), hanem a vágyott nőalak, amely már a korábbi rajzaiban is megjelent. A személyiség szintjük azonos, mindkét alak c szintű.

Ha kilépnének a képből, romantikusan andalognának el előttem. A rajz érzelmi hangulati tónusa meleg, vidám, a spontán figyelmi fókusz a párra esik. A másik fókuszpontot jelenthetik a satírozott négyzetek is, melynek jelentősége, hogy a rajzoló számára fontos, vállalják fel őt, az utcán is merjenek megjelenni vele. Ebben újfent a kisebbségi érzés, önbizalomhiány jelenik meg.

A pupilla ezen a rajzon is hiányzik, ami bennem továbbra is üresség érzetét kelti. Magasságuk, kidolgozottságuk közel azonos, kapcsolaton belül betöltött szerepük kiegyensúlyozott. A férfi lábfeje itt is indokolatlanul nagy, ami kifejezi a korábban már említett stabilitást, a védelmet adó férfi szerepet. Mellette a már megszokott jegyekkel felszerelt nőalak tipeg magas sarkú cipőjében. Vagyis: ez a rajz is fontos bizonyítéka a vágyott, idealizált nő utáni epekedésnek

5.1.4.2. Az ideális pár

Ideális pár (lásd: 1.4. sz. melléklet, 11. sz. rajz): A reakcióidő viszonylag hosszúra nyúlt, a rajzoló szerette volna emberpárt ábrázoló rajzát átmásolni erre a lapra. Végül elkezdett rajzolni egy focipályát, és az egyik kapuba elhelyezte a női alakot, a másikba a férfit. (Itt felmerült bennem, hogy talán nem értette a feladatot?) Ám rajzolt tovább, és további hat alak került a képre: három fiú és három lány. A rajzoló magyarázata: Az ideális párnak van egy ideális, hat gyerekes családja (ő is ennyit szeretne), ahol mindenki szeret mindenkit, és

mindenki együtt játszik. A kontrasztok egyensúlya érdekében a nemek kiegyenlítettek. A férfi/fiú alakok kisördögre (a rosszcsont fiúk idealizált formája), a női/lány alakok angyalkára emlékeztetnek (idealizált nőalak). Mindez a jó család sajátja – mondja a rajzoló.

A családtagok között testi kapcsolat nincs, de a közös tevékenység összekapcsolja őket. Személyiség szintjük azonos, c szintű, az érzelmi hangulati tónus, vidám, játékos (bár a pszicho-motoros zavar miatt az arckifejezések zavarosak), a rajzólótól tudjuk, mindenki mosolyog, mindenki boldog. A gyerekeknek sem a kora, sem a neme nem fontos igazából, a rajzolásuk sorrendje is lényegtelen, a legfontosabb, hogy sokan legyenek.

Ennél a rajznál találkoztam először azzal, hogy a páron kívül további személyek is megjelennek a képen. Egyedi sajátosságnak tekintettem, az ép hallású vizsgált személy azonban rácsáfolt a feltevésekre.

5.1.5. MDZT – Többdimenziós rajzteszt

A rajzok (lásd: 1.5. sz. melléklet) közel fele, a harmincból tizenkettő a párkapcsolatokról szól. S ezek között olyan tartalmak is megjelennek, amelyek nem szokványosak, tabu témának minősülnek. A szerelemre, szeretetre vágyás megállapításának tehát további elemei, támaszai ezek a rajzok. A tabuk megjelenése egyfelől magyarázható a teljes fantáziabeli bevonódással, másfelől a hallássérüléssel. A figyelmi, és fantáziabeli bevonódás következményeként sok absztrakt rajz jelenik meg, ami az asszociációs sorban megjelenő érzést fejezi ki, s nem konkrét képet. Ez ellentmondásosnak tűnhet azzal, amit a dolgozat elején írtam, miszerint a hallássérülteknek az érzelmvilága kevésbé szegényesebb, mint ép hallású társaiké. Azonban az, hogy nem tudják megnevezni, nem tudják kifejezni ezeket az érzéseket, nem jelenti azt, hogy belül nem érzik őket. Ezzel állítható párhuzamba a sok absztrakt rajz, ami belső hangulatot tükröz.

A tabuk megjelenésének lehet magyarázata a hallássérülés is, hiszen a siket és nagyothalló emberek között központi téma a szexualitás. Ahogy a hallók az időjárásról, úgy ők a szexualitásról társalognak – bárhol, bármikor, bármilyen szituációban. Ezért lehet, hogy a „hangos” társadalom által állított tabut a csendes szobában, saját gondolataiba mélyedve elfelejtette, s a legőszintébb gondolatait is lerajzolta (lásd: 18. sz. és 37. sz. rajzok).

A változatos színhasználat és a tartalmi elemek változatossága az adott pillanat vidám hangulatát, a rajzoló energikusságát, kedv teli munkáját tükrözik. Az egyes rajzokon szereplő színek számát a színpontszám-görbe (1. sz. ábra), míg színek használatának gyakoriságát egy kördiagram (2. sz. ábra) szemlélteti.

5.1.6. Színteszt

(lásd: 1.6. sz. melléklet)

A színek kipróbálásakor született az első rajz, amelynek érdekessége, hogy a piros-fehérezöld, mint a magyarság jelképe is megjelenik benne. Vagyis az identitástudat fontosságának egy újabb eleme jelenik meg.

Önmagáról a következő 3 szót mondta jellemzőként: konzekvens, kitartó és szerteágazó. A szín-kulcsok ezzel kapcsolatban a következő összefüggéseket mutatják: A konzekvens halványzöld színe a remény színével azonos, tehát azonos asszociációkat ébreszt. Ez jelenik meg a boldogság részeként is, és nagyon hasonló a sötétzölddel jelölt barátság, ill. „én” egy része. A kitartás színe a citromsárga, amely a gyengédségben, szeretetben, és az ideális partnernél tűnik fel, tehát az egyik legpozitívabb jelentésű szín a rajzoló számára. A szerteágazó kifejezés a narancs színt kapta. Ez a másik komponense a gyengédségnek és a szeretetnek, illetve az „én”-nek. Szintén pozitív asszociációkat ébreszt tehát a rajzolóban.

A szerelem és a szexualitás azonosan a sötét- és világosbarna kompozíciót kapta, s a boldogság is a barna-zöld összeállításból jön létre. A további színek már negatív asszociációt keltenek.

Az apa és szégyen összekapcsolója a fekete, míg a piros összefűzi az anya és undor szavakat, az általuk keltett érzéseket. A piros megjelenik még a düh, szomorúság, fájdalom és az utóbbi időbeni hangulatában is. Ezek (düh, szomorúság, fájdalom és hangulat) kiegészítője a kék, mely önmagában a magány és szorongás, valamint az aktuális partner színe is.

A szokásostól eltérően tehát a kék és piros színek a negatív érzeteket fejezik ki, ellentétben a férfiaknál általános szerelem, szeretet, boldogság kifejezésével. (Vass, 2006)

Ezek alapján leolvasható az életrajzi részből, hogy hat éves koráig (narancs) viszonylag boldog időszakra emlékszik, de a kollégiumba kerülést (piros) nehezen viselte. A középiskolás éveiben jól érezte magát, új barátságokat kötött. A következő negatív időszak a nagypapa halálakor következett be. Eközben már első barátnőjével boldog kapcsolata volt, majd a második barátnő szintén pozitív érzéseket ébreszt. A jelenlegi azonban a kék negatív színében van feltüntetve. Az is egyértelműen látható, hogy szüleivel és testvérével rossz a kapcsolata, s élete legpozitívabb szereplői a nagyszülők voltak.

Igaz, hogy az imént boldog gyerekkort említettem 6 éves korig, azonban érdekes, hogy a 2 éves kor előtti időszak nincs ábrázolva. A rajzoló azzal indokolta, hogy nem emlékszik rá, így nem tudja, mit rajzoljon oda.

Saját testének ábrázolásánál a vörös színnel jelölt területek – szavaival élve – „hibáit” jelölik. A fül a hallássérülést, a száj és a torok a nehézkes kommunikációt, a kezek a motoros problémákat a has és fenék pedig azt, hogy honnan kell fogynia. Ehhez hozzá tartozik, hogy átlagos testalkatú, egyáltalán nem tűnik még molettnek sem, nemhogy kövérnek titulálja magát.

Megrajzolta saját szívét, mely zöld és barna, vagyis a barátság, szeretet és szerelem színeit kapta. Ezen kívül jelölte még fejét a citrom-narancs kombinációval, illetve megjelenik egy narancsszínű „kinövés” a fej jobb oldalán. Ez, mint kiderült, egy három részes antenna, mellyel egyszerre több „adást”, tudást, információt képes fogni.

A teszten összességében tehát a rossz partnerkapcsolat, a rossz családi kapcsolatok, a tudásvágy, az új szerelem vágya ugyanúgy megjelenik, mint a kisebbség érzése.

5.1.7. Asszociációs firkateszt a szinteszt kapcsán

(lásd: 1.7. sz. melléklet)

Az önéletrajzi részhez kapcsolódóan feljegyeztem ötven ingerszót, amelyekkel asszociációs vizsgálatot végeztünk, majd a leghosszabb, átlagon felüli reakcióidejű tizenhat szót és öt hozzákapcsolt, a kontrollálást, megértést segítő szót firkatesztként megrajzolta. Az ingerszavakra adott válaszok és reakcióidők az 1. sz. táblázatban láthatóak, míg az 5. sz. ábrán a reakcióidők változása figyelhető meg.

Érdekes, hogy a „mostani barátnő” nem került a konfliktusindikátorok közé, viszont szinte azonnal érkezett a válasz, „még egyszer nem”. Szintén az új kapcsolat felé fordulásra, az ebből való kilépési vágyra utal. Számomra a „boldogság” „hat gyerek” összefüggés is érdekes. Ma már ritkaságszámba megy ekkora családot alapítani, szerintem kevesen gondolkodnak így. A firkák (lásd 45. sz. rajz) között is találhatunk hasonlóságokat (lásd pl. verés, düh, sorból kilógás hasonlóan nyomatékos volta).

5.1.8. 60 másodperces rajzteszt

(lásd: 1.8. sz. melléklet)

Ezen rajzokból a vizsgált személy maga alakított csoportokat. Az első csoport szervező eleme az, hogy a rajzolóról szól. A gyenge és erős én, a kedvenc tárgy valamint a boldogság került a csoportba. A második csoportnak a rajzoló az „Ideális” címet adta, ide tartoznak a számára kapcsolat szempontjából fontos elemek: barát, ideális pár és a szexualitás. A harmadik csoportba családtagjait sorolta, illetve ide került az aktuális konfliktus ábrája, mely arra utal, hogy a szüleivel való viszonya továbbra sem javult (gyermekkor óta). Az utolsó csoportja a konfliktusos csoport, amelyet két részre bontottam. Az első három rajz a párkapcsolati rajzuk 5 év múlva, a konfliktus 1 év múlva, ill. ő és egy konfliktusszemély.

A következő kettő őt és jelenlegi kapcsolatát ábrázolja. Jól látható a hasonlóság az ábrák között, amely egyértelműsíti: szabadulni szeretne jelenlegi kapcsolatából.

A készített rajzok hasonlóságaiból és különbségeiből egyértelműen látszik a jelenlegi partner távolítása, s a jövőbe lépve apró, távoli pontként jelenik csak meg. Ezzel szemben az ideális pár rajza szinte egybeolvad a rajzoló ábrázoló körrel, mint ahogy a rajzoló számára pozitív motívumok szintén hasonlóképp jelennek meg. A család ábráin jól kivehető a nagy távolság, ami köztük húzódik, s a méretbeli különbségek is meglehetősen kifejezőek (lásd: „anyu” és „apu” kör méretbeli különbsége egymáshoz és a rajzoló saját magát jelölő köréhez képest). Ezen teszt során tett megfigyelések a korábban leírtakat támasztják alá.

5.1.9. Meurisse-féle firkateszt

(lásd: 1.9. sz. melléklet)

A név⁸ a fektetett A/4-es lap bal oldalán a középvonaltól feljebb apró betűkkel került felírásra. A firkálás kezdetekor már az első mozdulatokkal átfirkálta a nevet, mintha ott sem lenne. Ezek erősítik azt a korábbi megállapítást, miszerint az önbizalomhiány, a kisebbség érzése a rajzoló esetében fennállnak.

⁸ Az etikai szabályoknak megfelelően a vizsgált személy nevét nem jelenítem meg.

A színes rajz azt hivatottak megmutatni, hogyan lettek a mozdulatok egyre könnyedebbek, hogyan lett a kezdeti formahangsúlyból mozgáshangsúlyos firkálás, s hogy ezzel párhuzamosan hogyan szabadult fel, s nyílt meg a rajzoló. A motoros empátiás szempontot alapján a firka végigkövetése során ezeket éreztem saját magamban is.

5.1.10. A nagyothalló személlyel készült vizsgálatok összegzése, a rajzi esszencia megfogalmazása

A rajzokban legjellemzőbb közös tartalmak alapján tíz mintázatfejet állapítottam meg.

Kisebbség érzése, önbizalom hiány

Ezeknek összegzésére elkészítettem a hatásmátrixot (lásd: 6. sz. ábra), majd ez alapján a kölcsönhatás-rendszert (lásd 7. sz. ábra).

A kölcsönhatásrendszer legmagasabb pontszámú eleme, legnagyobb csomópontja az E), vagyis a szabadság utáni vagy, a jelen béklyóitól való szabadulás vágya. Szinte minden tényező nagy hatással van rá, s ennek is magas az aktivitási pontszáma. A második legnagyobb csomópont a G), vagyis magányosság, mely meglehetősen sok tényezőre van nagy hatással, s persze erre is hat a többiből jó-néhány. Az F), az identitás jelentősége, a valahová tartozás hangsúlya jelen rendszer szempontjából szinte jelentéktelen, nem komoly befolyásoló tényező, s nem is hat rá komolyabban semmi. A C) érdekessége, hogy mindenre hatással van, de rá nem hat semmi, hiszen a fogyatékoságon már nem lehet változtatni.

A kritikus hatásrendszerből csupán három elem marad ki. Az hogy mennyire nyílt meg, szabadult fel a vizsgálatok során (D), illetve hogy mennyire fontos számára a valahová tartozás nem befolyásolja élete jelenlegi problémáit. Az aktív zónában, a legkevesebb váratlan visszahatás nélkül módosítható megállapításon (C) pedig sajnos nem lehet változtatni. A legszerencsésebb eset, ha a magányosság érzésén változtat a rajzoló. Ezt úgy teheti meg, ha vágyott, ideális társat megtalálja, ha a mostani „szorult” helyzetéből továbblép. Ezzel együtt vágyai is teljesülnek, s igaz, borul az egész rendszer, de számára a legmegfelelőbb megoldás jelen helyzetben az volna, ha kezdetképpen a mostani kapcsolatát lezárna (ehhez szüksége van némi önbizalom-növelésre és határozottságra), életét rendbe tenné, s aztán a vágyott nőalak megtalálása után elkezdhetné megvalósítani az őt kiteljesítő legnagyobb álmot, a hatgyermekes családot.

Az elemzés végére megtalált esszencia: Szabadulás a megújulásért. Szabadulni mindentől, ami visszatartja, a munkahelytől, a mostani kapcsolattól, melyekben sosem valósíthatja önmagát és álmait. Szabadulni, azért, hogy kiteljesedhessen. Szabadulni vágyaiért, álmaiért, önmagáért.

5.2. A rajzvizsgálatok elemzése és ezek eredményei a második vizsgált személy, azaz az ép hallású férfi esetében

5.2.1. HTAPF teszt

(lásd: 2.1. sz. melléklet)

5.2.1.1. Fenomenológiai leírás

Házrajz: Kitölti a rendelkezésre álló teret, fektetett állású lap közepén helyezkedik el. Részletezett, kidolgozott, közepes nyomatékú rajz. Megjelenik rajta tetőcserép, a fal díszítése, virágok, kerítés, kút is. Vonalai rendezettek, precízek. Az egyvonalas és a megerősített vonalvezetés váltakozik a rajzban.

Farajz: Fektetett lapra készített, vastag törzsű, sokágú, nagy nyomatékkal készített fa, melynek vonalvezetése kusza. Megjelenik egy odú és a gyökérzet felső része is.

Állatrajz: Fektetett lapra készített jobb felső részben elhelyezett madár, papagáj alakja, közepes nyomatékú, fához hasonlóan kusza vonalakkal, ugyanakkor precíz vonalvezetéssel ábrázolt rajz.

Emberrajz I.: Fektetett lapra készített, a lap közepén, alul, talajon álló férfi figura, megerősített vonalvezetés, közepes, néhol erős nyomaték jellemzi. Elegáns ruházat, kalap is megjelenik a rajzon.

Emberrajz II.: A férfirajzhoz hasonló elrendezéssel, hasonló ábrázolásmóddal készített nőalak. Arcán orránál egyszeri radirozott javítást alkalmazott a rajzoló. Megerősített vonalvezetéssel, közepes nyomatékkal készült.

Szabadrajz: Fektetett papírra készített, a lap terjedelmét tematikusan kitöltő, rajzi jegyekben azonban csak felét betöltő alkotás. Vonalvezetésére az egyvonalas és a

megerősített vonalak váltakozása jellemző. A rajzon tenger és a tengeren úszó hajó jelenik meg.

5.2.1.2. Intuitív elemzés

Mind a hat rajz közös jellemzője a viszonylag hosszú reakció, illetve rajzolási idő, megfontoltság, a megerősített vonalvezetés. Az öt rajz közös figyelmi fókusza lehet a farajz lombkoronája, és az állatrajz egésze. Meleg, vidám érzelmi-hangulati tónus jellemző, béke, nyugalom árad, csend van a rajzokon. A különbség tehát az előző rajzsorozathoz képest az, hogy az ottani frusztrált, magányos rajzok helyett itt a csend megnyugtató, szívmengető érzéseket kelt. A korábban látott önbizalom-hiányos apró rajzok helyett itt a lapot kitöltő méretű rajzok készültek.

5.2.1.3. A rajzok egyenkénti globális, részletes elemzése

Házrajz (lásd: 48. sz. rajz): A rajz figyelmi fókusza a faragott fa ajtó, illetve ablakok. Érzelmi hangulati tónusa meleg nyugodt, csendet, békét, melegséget áraszt. A rajzólótól megtudjuk, vidéki családi házat ábrázolt, ilyenben szeretne majd élni családjával. Famunkáknak nagy a hangsúlya, mind a kút, a kerítés és az ablakok is ebből készültek, utalva a készítő foglalkozására. Vonalainak finomsága, puhasága női készítőre is utalhatna. Nagy hangsúlya van a természet megjelenésének is. A ház valóban meleg, családi fészek hangulatát jeleníti meg. Ellentétben áll a nagyothalló férfi rajzával, amely nem felelt meg annak, amit elmondott róla, képzeletében volt csupán meleg és családias, de a pszicho-motoros zavarok befolyása rontotta a rajz hangulatát. Az ottani görcsös vonalak, egyszerű ábrázolás szöges ellentéte az itt készült rajznak. Asztalosként azonban a rajzoló kezűgyességgel rendelkezik, így valamely szinten természetes a rajzi színvonal javulása a korábbi rajzokhoz képest. Aprólékos, precíz, kidolgozott ábrázolása, tökéletességre törekvése az alkotót és rajzát egyaránt jellemzi.

Farajz (lásd: 49. sz. rajz): A spontán figyelmi fókusz a fa ágaira, a kis odúra esik. A kusza vonalak kicsit ijesztővé teszik számomra fát, amelyről azonban tudjuk, hogy az erdő szélén

áll, vaskos gyökérzete gombáknak, rovaroknak, lombkoronája madaraknak, mókusoknak ad otthont. Terebélyes, középkorú fa, melynek legfőbb funkciója az óvás, a védelem biztosítása. A korábbi sorozat farajzához képest lényegesen nagyobb, intenzívebb, terebélyesebb a rajz, s nem is egyedül áll a tisztás közepén, a korábbi apró, magányos fához képest.

Állatrajz (lásd: 50. sz. rajz): Az állat neve, ahogy a rajzra is rákerült, Papa-Gáy. Érdekes egyezés az előző sorozathoz képest, hogy mindkét férfi madarat, s ráadásul kisméretű, papagájhoz hasonló fajtát rajzolt. A két madár között mégis óriási különbség, hogy míg a korábbi sorozat madara ernyedten lógó lábakkal, szinte cselekvésképtelenül került ábrázolásra, addig papagájunk élénken figyel, testének kontúrja erőt sugárzó, s nem talajvesztett, mint társa volt. Tudni kell, hogy a korábbi barátnőtől való elszakadás ebben az esetben sem zajlott konfliktusmentesen, s vannak még szálak, amik összetartják vele a rajzolt. Azonban ő már túl van azon a szakaszon, amikor a legnagyobb veszekedések dűlnak, s már bátran kihúzhatja magát, túl van a nehezén. A rajzból ezen kívül tükröződik a korábban már emlegetett egészséges énkép az önbizalomhiány helyett.

Emberrajz I (lásd: 51. sz. rajz): Az először rajzolt ember ebben az esetben is azonos nemű a rajzolóval. Személyiség szintje a nagyothalló férfi emberrajzaihoz képest magasabb, e szintű. A kiöltözött férfi kezében sétapálcát tart. Arcának vonalai a sokszoros erősítgetés, javítgatás, szépítgetés miatt kissé eltorzultak, mosolya azonban így is látható. A spontán figyelmi fókusz is ide, az arcra, fejre irányul. Kedves, barátságos, megbízható úriember áll, vagy inkább lépdél velünk szemben. Az egyiptomi ábrázolásmódra emlékeztető oldalra fordított lábak és kifelé forduló felsőtest miatt nehéz eldönteni, hogy jár vagy áll a figura. Szembetűnő különbség tehát, hogy amíg a rajzi szintben fejlettebb emberről nem tudjuk, mire készül, mi a szándéka, addig a szintben alatta lévő alak, melyet egy hallássérült alkotott, egyértelmű volt kinesztetikus empátia és beleélés szempontjából. Ez a megfigyelés is azt bizonyítja, hogy a nagyothallók vizualitása több mondanivalót ad a rajznak, színvonalától függetlenül, mint a kézügyességben fejlettebb, de halló társa, aki több érzékszervét használhatja észleléskor.

Emberrajz II (lásd: 52. sz. rajz): A női alak ábrázolása a férfiéhoz hasonlóan a személyiség szintű, s ugyanúgy - a nagy felületek törvényének megfelelően – kiforgatott lábfejek és kifelé forduló test jellemzi. A nőalak a kitalált férfivel ellentétben valós személy, a jelenlegi partner rajzi megformálása. A rádiózás-nyom szintén a szépítésnek köszönhető. Az ábra kedves, mosolygós nőalakja hasonló nemi jegyekkel felruházva, mint amik az előző tesztben is fontosak voltak, hatalmas szemekkel és szájjal is rendelkezik, melyek a figyelmi

fókuszban helyezkednek el. A nagy szemek az őszinteséget, a nagy száj az érzékenységet, érzékiséget, a szexualitást fejezi ki számomra. A két nőalak közt a rajzi személyiségszinten kívüli eltérést nem érzékelek, mindkettő meleg érzelmi-hangulati tónust, kedvességet sugároz.

Szabadrajz (lásd: 53. sz. rajz): Egy, a tengeren úszó hajót láthatunk, melynek legénységéről nem tudunk semmit. A rajz spontán figyelmi fókuszban a hajó oldalán látható felirat, és a kormány található. A hajó az életút megtételének szimbóluma. (Feuer, 2002) Ennek szabadrajzban való megjelenése számomra azt szimbolizálja, hogy az előző kapcsolatot lezáró viharokon áthajózva, az élet útját bejárva hajó megérkezett a célállomásra, és a legénység talán már ki is szállt.

5.2.2. Projektív anya-gyermek rajz

(lásd: 2.2. sz. melléklet)

A rajzon kedvesét jelenítette meg, aki épp újszülött gyermeküket sétáltatja. A rajz vágyainak kifejeződése, mely a korábbi eset elvontságával, elvi síkon mozgásával ellentétben konkrét és valós. Elmondása szerint a baba tervben van, s reméli, hogy nemsokára érkezik is. A HTAPF nőalakja és az anya figurája „használt is egymásra”, tehát sikerült kedvesét felismerhetően megrajzolni. (Egyébként a valós személyre is hasonlítanak a rajzok.) Az anya-gyermek kapcsolat a rajzban azonban nem jelenik, mintha titkos vágy volna csupán. Erre a kérdésre csak annyit válaszolt a rajzoló, hogy van olyan családtag, aki nem örülne, ha nekik közös gyermekük születne.

5.2.3. Pár rajzok

(lásd: 2.3. sz. melléklet)

5.2.3.1. Emberpár projektív rajz

(lásd: 55. sz. rajz)

Az emberpár rajzon szintén saját magukat jeleníti meg. Egymáshoz közel állnak, nem csak tenyerükben érintkeznek, válluk is szinte összeér. A rajz harmonikus kapcsolatuk kifejezője. Alakjai valóságűek, látható és érezhető a szeretetteljes légkör, amit a rajz sugároz.

5.2.3.2: Ideális párrajz

(lásd: 57. sz. rajz)

Az első képen rontott rajz található, amelynek hibája, hogy „darázsfejű lett a gyerek”. A következő rajzon azonban már sikerült kivitelezni az előző sorozatban is megfigyelt elképzelés alapján az ideális pár ideális családját. A képen szintén ők láthatók; meleg, szeretetteljes, boldog, vidám hangulat jellemzi a képet.

5.2.4. MDZT – Többdimenziós rajzteszt

(lásd: 2.4. sz. melléklet)

Ebből a tesztből a korábbi sorozattal összehasonlítva a következőket emelem ki: Annak ellenére, hogy az egymondatos jellemzésében a sokoldalúságát hangsúlyozta ki a rajzoló, itt egysíkú gondolkodás jelenik meg. A színek nagy részét alig használja, főleg a zöld (9 rajz egyszínű zöld) és barna (12 rajz egyszínű barna) szín a domináns, s a kettő közös egy, maximum két színnel kiegészítve. (Sárga két helyen fordul elő, mindkétyszer fényt jelöl, piros háromszor, tűz, piros tojás és tulipán formájában, illetve kék két rajzon vizet jelölve. A fekete egyszer sem jelenik meg.)

A korábbi MDZT-hez képest konkrét rajzok jelennek meg: A mindennapi élet tárgyai címet is adhatnánk a sorozatnak. Ezzel ellentétben a másik sorozat jóval több absztrakt elemet ábrázolt. Második rajzolónk tehát kívülről figyelte a szituációt, a hangos világ elvárásai szerinti kontrollokat betartva csak azt jelenítette meg, amit biztosan lehet. Kevésbé vonódott

bele a feladatba, nem engedte el magát. Asszociációs láncából kevésbé látszik az őszinteség, mint az első sorozatban.

5.2.5. Közös rajzvizsgálat

(lásd: 2.8. sz. melléklet)

A közös rajzuk kezdetén a nő volt az irányító, ő adta a tippet a témára, s ő szabta ki, hogy akkor „rajzold te a házat”. Egymás munkájába nem nyúltak bele, de folyamatosan kommunikáltak, mi kerüljön a házra és a kertbe. A címet végül a férfi határozta meg. Elmondták, ilyet szeretnének majd maguknak. (Érdekes megfigyelni, hogy mennyire hasonlóak az elképzelések a közös rajzon, ill. a férfi házrajzán.) A rajz két oldala kicsit ellentétes színhasználat szempontjából, de ugyanazt a meleg, csendes, biztonságot nyújtó hangulatot sugallja, mint ahogy a házrajznál ecseteltem. Két fókuszpontja a fűz és ház, mindkét rajzoló egy-egy munkája. A címet végül a nő írta fel, de a deszkát, amelyre a cím került, a férfi rajzolta meg. A különbség tehát a nagyothalló férfi tesztjei és e között, hogy ebben a kapcsolatban a nő szívesen rajzolt együtt párjával.

5.2.6. Színasszociációs teszt

(lásd: 2.5. sz. melléklet)

Ez esetben nem teljes színtesztet, csupán az asszociációs részét végeztük el, mivel az ép hallású vizsgált személy életútja kevésbé volt releváns vizsgálati szempontból. Szerettem volna azonban összehasonlítani, hogy halló világunk elvárt sémái mennyiben jelennek meg itt, ahhoz képest, amennyire az első esetben eltértek. (Válaszait lásd 2.5. sz. melléklet 11. sz. ábra) Az általános válaszadásnak tehát szinte tökéletesen megfelel.

5.2.7. 60 másodperces rajzteszt

(lásd: 2.6. sz. melléklet)

A rajzok a rajzoló által készített csoportok sorrendjében vannak. Az első csoportba az örömeket, a boldogságot és a szexualitást sorolta. A második csoport a párkapcsolat csoportja. A 2. számú rajz a karikagyűrűk egymásba fonódására emlékeztet, míg a 7. számú a félbetörhető szív nyakláncmedálokat és a Jin-Jang egyensúlyt egyszerre idézi fel bennem. A harmadik csoport a következő három rajz (tárgy, pénz gyenge-erős én), melynek nem tudott igazán címet adni. Egyedisége, hogy a gyenge és erős én rajzolásánál legalább 10 percet gondolkodott, és egy-egy konkrét tulajdonságával jelölte meg a két kört. A negyedik csoportba sorolta társas kapcsolatait (szülei, testvérei és a barát), az utolsó csoportba pedig a konfliktust helyezte.

5.2.8. Meurisse-féle firkateszt

(lásd: 2.7. sz. melléklet)

A firkatesztben kirajzolódik a két személyiség szöges ellentéte. Itt a név⁹ hatalmas betűkkel a lap közepén, fókuszpontként jelenik meg, s ennek ad keretet a „fírka”. Szokatlanul lassú tempóban készült, ugyanis több mint két percet kapott a firkára. Az időt kitöltötte, a vonalat folyamatosan rajzolta, a rajzolási sebesség azonban annyira alacsony volt, hogy így is alig került fírka a név mellé. Ez egyfajta ellenállás volt a feladattal szemben, amit így nem is erőltettem még hosszabb ideig. A vizsgált személyek önértékelése így is tökéletesen kiolvasható tesztjeikből.

5.2.9. Az ép hallású személlyel készült vizsgálatok összegzése, a rajzi esszencia megfogalmazása

A második rajzoló esetében a következő esszenciát fogalmaztam meg: *Együtt, de hova?* A pár közös rajza, ahogy a férfi saját rajzai egyaránt mutatják, mennyire fontos számukra, hogy összetartoznak. Ezt erősíti többek között az is, hogy bárhol kérdeztem rá a nő életkorára,

⁹ Az etikai szabályoknak megfelelően a név nem szerepel a rajzon.

mindenhol az volt a válasz, hogy az senkit nem érdekel, hogy egyáltalán nem fontos. A lényeg számukra tehát az, hogy mindenképpen együtt lehessenek. Van egy konfliktus-személy, aki nem örül a kapcsolatuknak, de az ő személye, kapcsolata a rajzolóval nem vált világossá számomra. Többek között ő, illetve az előző barátnővel való kapocs az oka, hogy a figurák indulnak és állnak egyszerre, a közösen megálmodott, megrajzolt elképzeléseik, mind azt mutatják, hogy indulnának ők együtt, de valamiért nem tudják, hogyan álljanak neki. S a rajzolóra jellemző hosszú átgondolási folyamat a tökéletes cselekvés érdekében nem segíti elő továbblépésüket a közös jövő, a vágyott gyermek, a közös ház irányába.

VI. Összegzés

6.1. Alátámasztott kezdeti hipotézisek

A vizsgálatok összességében gyakrabban előforduló üres, magányos érzelmi hangulati tónust okozhatja az, hogy a hallássérült ember nehezen fejezi ki érzelmeit, így nehezen is rajzolja meg azokat konkrét formában. Míg az ezzel ellentétbe állított rajzokon szinte állandó a meleg érzelmi hangulati tónus kifejeződése.

A vizuálisan megjegyzendő és visszaadandó információkban rajzkészségtől függetlenül jobb eredményt ért el a nagyothalló személy. (Magyarország határa)

A saját világának megfelelő őszinte rajzok, szabad asszociációs áramlások mutatkoznak meg, a szexualitás hallássérültekre jellemzően nagy mennyiségével a konkrét, a tabukat nem feszegető rajzokkal szemben.

6.2. Munkám összegzése – kitekintés

A kutatás során sokat tanultam a nagyothallókról, az emberi kapcsolatokról és nem utolsósorban önmagamról. Minden rajzvizsgálat során maga az elemző is tanul, hiszen az elemzéskor észre kell venni a saját projekciókat, meg kell tanulni érzelemmentesen, a lehető legobjektívebb módon értékelni a rajzokat. A folyamat közben felmerülő belső projekcióink, érzéseink és gondolataink azonban az önmegismerés szempontjából nagyon fontosak lehetnek.

A munka során szakmai kompetenciáim is sokat fejlődtek. Kiemelném ezek közül a segítő-támogató kommunikációt, hiszen a vizsgálatokat követő beszélgetések során igazán informatív válaszokat csak megfelelő kommunikáció segítségével kaphatunk. Emellett a problémák feltárása során szükség van arra, hogy megértőek, támogatóak legyünk, segítsünk az élmények feldolgozásában, az elfojtott érzések felszínre hozásában.

A jövőben mindenképpen szeretném folytatni a kutatást, ha lehet minél több résztvevővel dolgozni, hiszen már a két vizsgált személlyel való munka során is érdekes eredmények születtek. A rajzvizsgálat módszertana pedig kifejezett alkalmas arra, hogy a nyelvi korlátokkal küzdő, hallássérült személyekkel dolgozzunk. Úgy vélem, a neveléstudományi, pedagógiai kutatások terén is sikerrel alkalmazható, és remélem, hogy dolgozatom erre példát is ad. Sok más területen, főleg a gyerekekkel kapcsolatos kutatásokban lenne érdemes ezeket a módszereket felhasználni, hiszen a nyelvi kompetenciáik kevésbé fejlettek, rajzban könnyebben kommunikálnak. A felhasználhatóság annyira sokrétű, hogy már-már közhely lenne felsorolni a lehetőségeket, így csak egy példát emelnék ki. Egy szorongó kislány példáját, akivel a szakdolgozatom írása során dolgoztam együtt. A féléves rendszeres találkozók ellenére nem derült fény a szorongás okára, sem a családjára, sem a tanítónőire, nem találtak megoldást. Végül egy rajzteszt volt, ami választ adott számunkra és az azóta eltelt időben a kislány szorongásai egyre csökkennek. Más módszerrel nem találtuk volna meg a problémát pszichológusok bevonása nélkül.

VII. Mellékletek

7.1. Mellékletek jegyzéke

I. sz. melléklet: A nagyothalló férfi rajzai és az elemzések során készített ábrák, táblázatok.....	48
1.1 HTAPF.....	48
1. sz. rajz: Házrajz.....	48
2. sz. rajz :Farajz.....	48
3. sz. rajz: Állatrajz.....	48
4. sz. rajz: Emberrajz I – Férfi.....	48
5. sz. rajz: Emberrajz II. – Nő.....	49
6. sz. rajz: Szabadrajz.....	49
7. sz. rajz: Az ép hallású férfi országhatár rajza.....	49
1.2. Regrediált kinetikus családrajz.....	50
8. sz. rajz: RKDF.....	50
8/a. sz. rajz: A rajzoló maga.....	50
8/b. sz. rajz: A rajzoló édesapja és a TV.....	50
8/c. sz. rajz: A rajzoló édesanyja és testvére.....	50
1.3. Projektív anya-gyermek rajz.....	51
9. sz. rajz: Anya gyermekével.....	51
1.4. Párrajzok.....	51
10. sz. rajz: Emberpár rajz.....	51
10/a. sz. rajz: Az emberpár rajz alakjai.....	52
11. sz. rajz: Ideális pár rajz.....	52
1.5. MDZT – Többdimenziós rajzteszt.....	53
12. sz. rajz: Párban.....	53
13. sz. rajz: <i>Életvonalak</i>	53
14. sz. rajz: <i>Szerelem</i>	53
15. sz. rajz: <i>Sakk</i>	53
16. sz. rajz: <i>Csapatjáték</i>	53
17. sz. rajz: <i>Életem értelme</i>	53
18. sz. rajz: <i>Szerelem hálójában</i>	53
19. sz. rajz: <i>Időjárás</i>	53
20. sz. rajz: Rubintos kehely.....	53
21. sz. rajz: <i>Kacsalábon forgó</i>	53

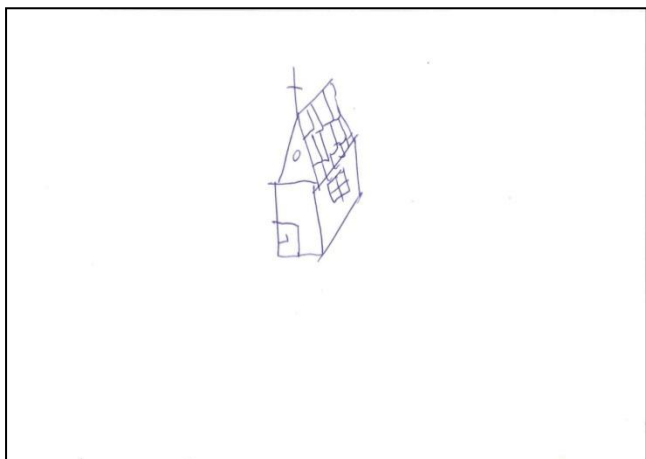
22. sz. rajz: <i>Távírányítás (környezet befolyása)</i>	53
23. sz. rajz: <i>85-ös úton</i>	53
24. sz. rajz: <i>Szőlősben</i>	54
25. sz. rajz: <i>Szerelmi kisugárzásban</i>	54
26. sz. rajz: <i>Angyali nő</i>	54
27. sz. rajz: <i>Hullámvölgy</i>	54
28. sz. rajz: <i>Kapcsolat a fókuszban</i>	54
29. sz. rajz: <i>Fától az erdőt</i>	54
30. sz. rajz: <i>Kapcsolatok hálójában</i>	54
31. sz. rajz: <i>Egy hajóban evezünk</i>	54
32. sz. rajz: <i>Tűz</i>	54
33. sz. rajz: <i>Édes alma</i>	54
34. sz. rajz: <i>Művészeti érték</i>	54
35. sz. rajz: <i>Keresem a nagy őt</i>	54
36. sz. rajz: <i>Útban „otthonba”</i>	55
37. sz. rajz: <i>Párban a réten</i>	55
38. sz. rajz: <i>Gondoktól mentesen</i>	55
39. sz. rajz: <i>Retek</i>	55
40. sz. rajz: <i>Lélek hullámai</i>	55
41. sz. rajz: <i>Sokszínűség, mint a legszebb</i>	55
1. sz. ábra: <i>Színpontszám görbe a nagyothallóférfi MDZT teszthez alapján</i>	55
2. sz. ábra: <i>A színek felhasználásának aránya a nagyothalló férfi rajzaiban</i>	56
3. sz. ábra: <i>Az MDZT-ben megjelenített tartalmak aránya, a forma fajtájának megnevezésével</i>	56
1.6. Színteszt	57
42. sz. rajz: <i>A színek próbája</i>	57
43. sz. rajz: <i>Saját test ábrázolása</i>	57
44. sz. rajz: <i>Önéletrajz színekkel</i>	58
4. sz. ábra: <i>Színkulcsok a nagyothalló férfi színtestjéhez</i>	59
1.7. Asszociációs és firkateszt a színteszt kapcsán	60
1. sz. táblázat: <i>Az asszociációs teszt ingerszavai, a rájuk adott válaszok és a reakcióidő</i>	60
5. sz. ábra: <i>A reakcióidő görbéje és átlaga</i>	61
45. sz. rajz: <i>Az átlagnál magasabb idejű szavak firkatesztjei</i>	62
1.8. 60 másodperces rajzteszt	64
46. sz. rajz: <i>60 másodperces rajzteszt</i>	64
1.9. Meurisse-féle firkateszt	65

47. sz. rajz: Meurisse-féle firkateszt	65
6. sz. ábra: Hatásmátrix a nagyothalló férfi rajzainak mintázatfejei alapján	66
7. sz. ábra: Kölcsönhatás-rendszer a mintázatfejek alapján.....	66
II. számú melléklet: Az ép hallású férfi rajzai	67
2.1 HTAPF.....	67
48. sz. rajz: Házzrajz.....	67
49. sz. rajz: Farajz	67
50. sz. rajz: Állatrajz	67
51. sz. rajz: Emberrajz I – Férfi	68
52. sz. rajz: Emberrajz II. – Nő.....	68
53. sz. rajz: Szabadrajz.....	68
2.2. Anya gyermekével.....	69
54. sz. rajz: Projektív anya-gyermek rajz	69
2.3. Emberpár rajzok	69
55. sz. rajz: Emberpár projektív rajz	69
56. sz. rajz: Rontott ideális pár rajz.....	70
57. sz. rajz: Ideális pár rajz	70
2.4. MDZT – Többdimenziós rajzteszt.....	71
58. sz. rajz: <i>Ívelt Kapu</i>	71
59. sz. rajz: <i>HÁZ</i>	71
60. sz. rajz: <i>Kétajtós szekrény</i> (Biedermeier)	71
61. sz. rajz: <i>Kert részlet</i>	71
62. sz. rajz: <i>A „TÓ”</i>	71
63. sz. rajz: <i>Kiszáradt fa</i>	71
64. sz. rajz: <i>21. század</i>	71
65. sz. rajz: <i>Templom</i>	71
66. sz. rajz: <i>Húsvéti csendélet</i>	71
67. sz. rajz: <i>Téli est</i>	71
68. sz. rajz: <i>Garázs</i>	71
69. sz. rajz: <i>útkanyarulat fákkal</i>	71
70. sz. rajz: <i>Nyarlási célpont</i>	72
71. sz. rajz: <i>Mozdony</i>	72
72. sz. rajz: <i>Burkolat részlet</i>	72
73. sz. rajz: <i>Fürdőszoba</i> (Szaniterek).....	72
74. sz. rajz: <i>talán: Hokis</i>	72

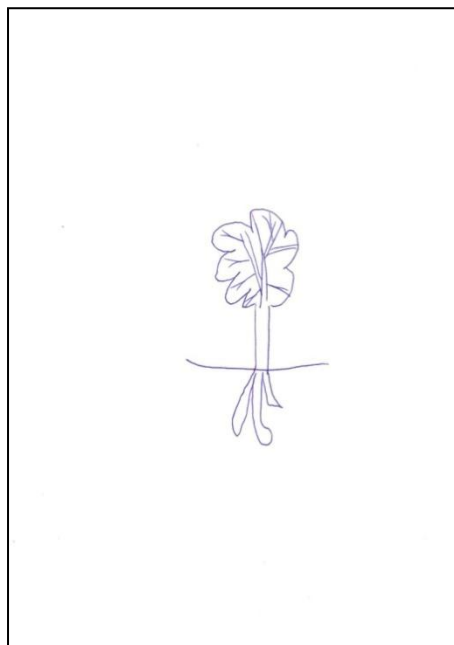
75. sz. rajz: <i>legyen kerékpár</i>	72
76. sz. rajz: <i>Ablak tavasszal</i>	72
77. sz. rajz: <i>Magányos színpad (tv)</i>	72
78. sz. rajz: <i>Gítár (tv)</i>	72
79. sz. rajz: <i>A kút</i>	72
80. sz. rajz: <i>Cserépkályha</i>	72
81. sz. rajz: <i>mamusz</i>	72
82. sz. rajz: <i>lámpa</i>	73
83. sz. rajz: <i>nyitott könyv</i>	73
84. sz. rajz: <i>Ébresztő!</i>	73
85. sz. rajz: <i>Zokni</i>	73
86. sz. rajz: <i>Ókula</i>	73
87. sz. rajz: <i>Tükör</i>	73
8. sz. ábra: <i>Színpontszám görbe a nagyothallóférfi MDZT tesztje alapján</i>	73
9. sz. ábra: <i>A színek felhasználásnak aránya a nagyothalló férfi rajzaiban</i>	74
10. sz. ábra: <i>Az MDZT-ben megjelenített tartalmak aránya, a forma fajtájának megnevezésével</i>	74
2.5. Színteszt	75
11. sz. ábra: <i>Színkulcsok az ép hallású férfi színtesztjéhez</i>	75
2.6. 60 másodperces rajzteszt.....	75
88. sz. rajz: <i>60 másodperces rajzteszt</i>	75
2.7. Meurisse-féle firkateszt.....	77
89. sz. rajz: <i>Meurisse-féle firkateszt</i>	77
2.8. Közös rajz	77
90. sz. rajz: <i>Partnerével közös rajz</i>	77
III. számú melléklet	78
2. sz. táblázat: <i>A 15 éves és idősebb hallássérült személyek legmagasabb befejezett iskolai végzettsége</i>	78

I. sz. melléklet:
A nagyothalló férfi rajzai és az elemzések során készített ábrák, táblázatok

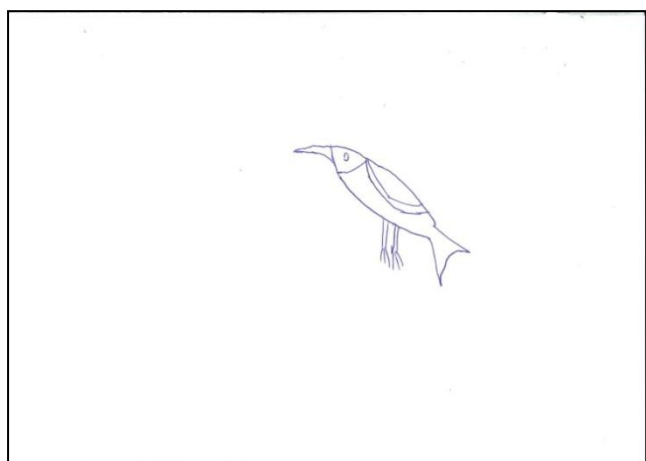
1.1 HTAPF

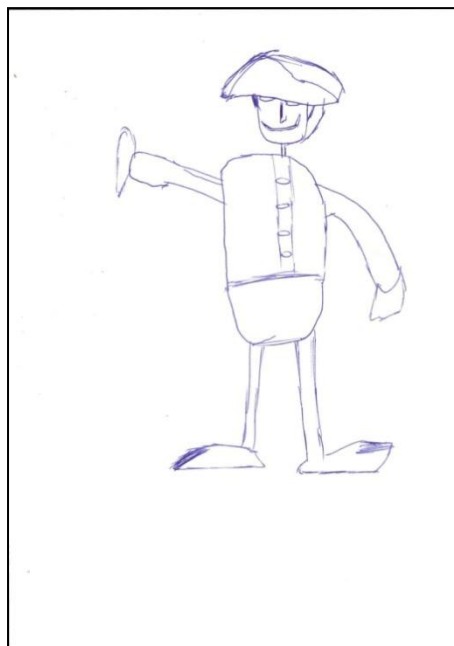
1. sz. rajz: Házrajz

2. sz. rajz :Farajz

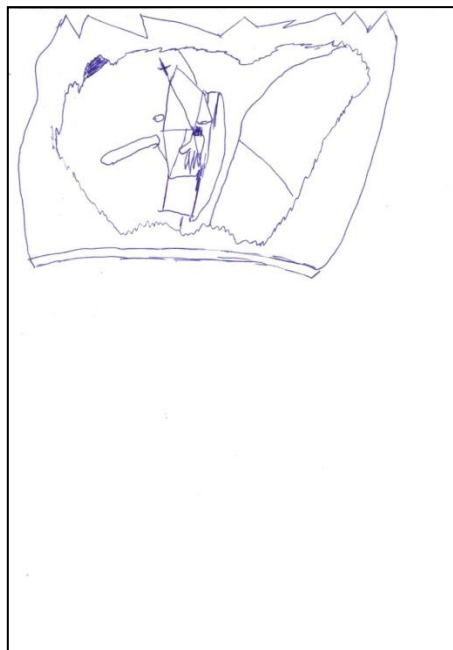
3. sz. rajz: Állatrajz

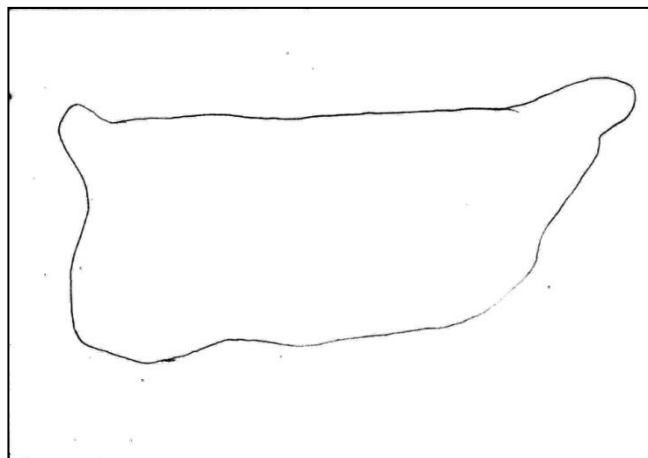
4. sz. rajz: Emberrajz I – Férfi

5. sz. rajz: Emberrajz II. – Nő

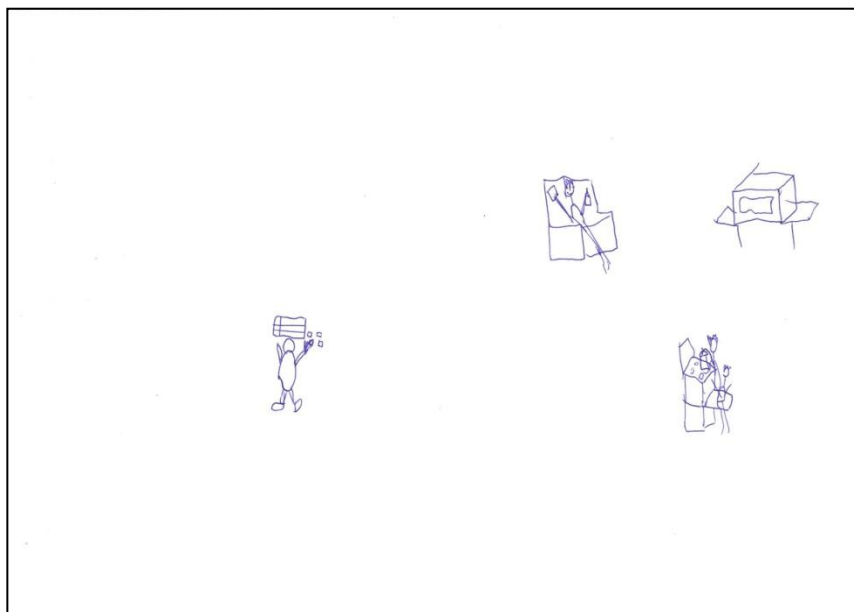

6. sz. rajz: Szabadrajz

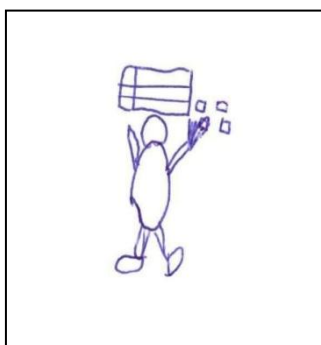

7. sz. rajz: Az ép hallású férfi országhatár rajza

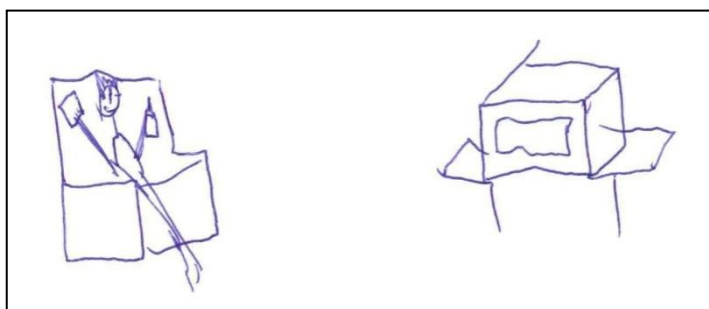
1.2. Regrediált kinetikus családrajz

8. sz. rajz: RKDF

8/a. sz. rajz: A rajzoló maga

8/b. sz. rajz: A rajzoló édesapja és a TV

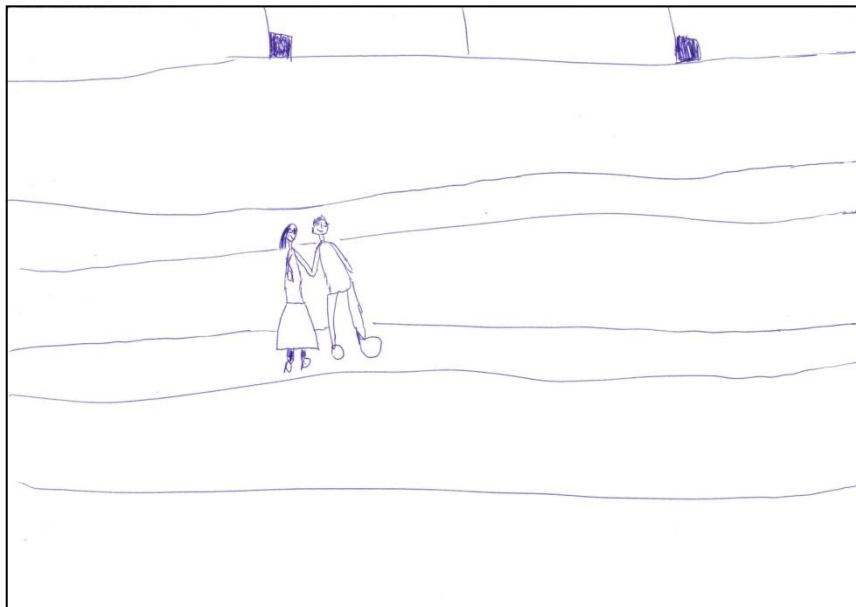
8/c. sz. rajz: A rajzoló édesanyja és testvére

1.3. Projektív anya-gyermek rajz

9. sz. rajz: Anya gyermekével

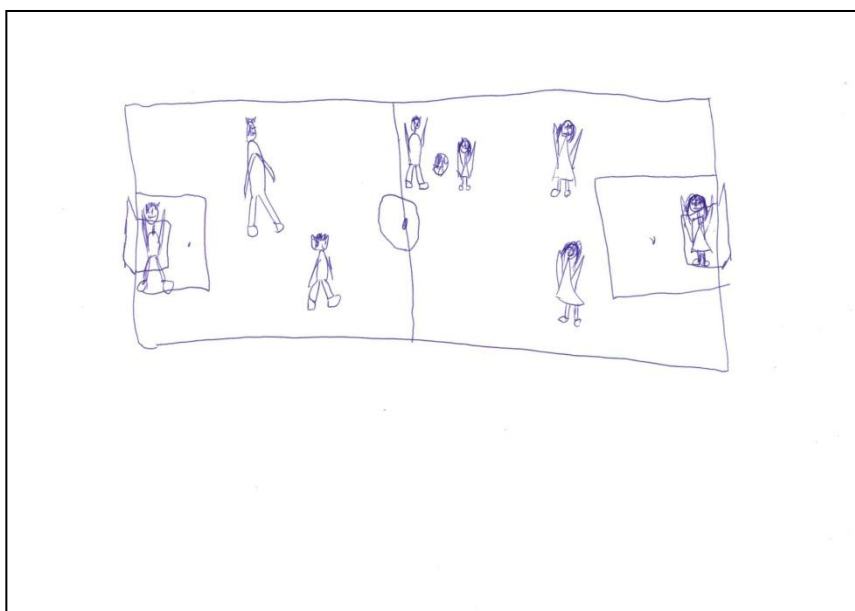
1.4. Párrajzok

10. sz. rajz: Emberpár rajz

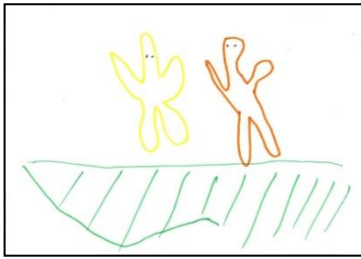

10/a. sz. rajz: Az emberpár rajz alakjai

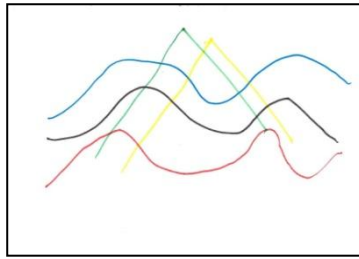

11. sz. rajz: Ideális pár rajz

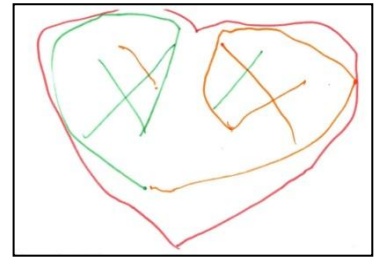
1.5. MDZT – Többdimenziós rajzteszt

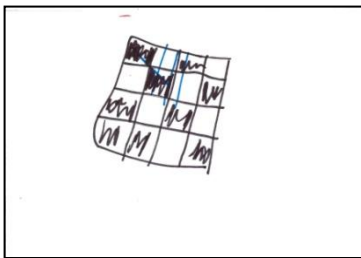
12. sz. rajz: Párban

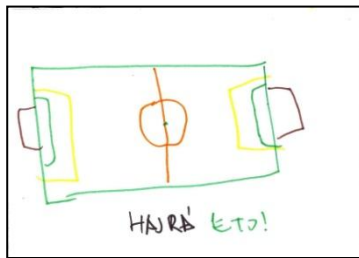
13. sz. rajz: Életvonalak

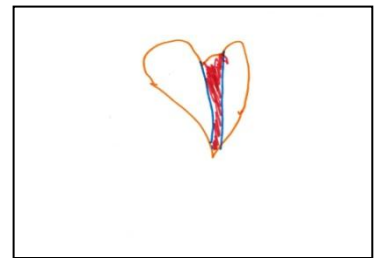
14. sz. rajz: Szerelem

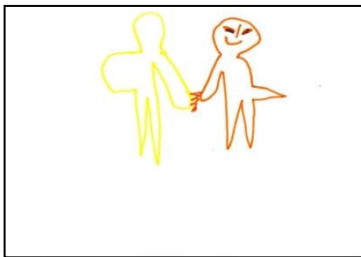
15. sz. rajz: Sakk

16. sz. rajz: Csapatjáték

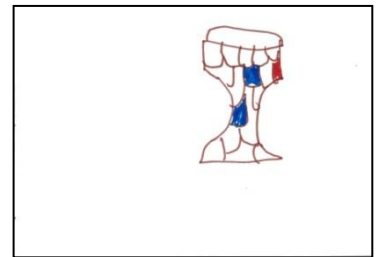
17. sz. rajz: Életem értelme

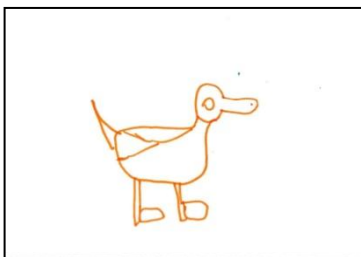
18. sz. rajz: Szerelem hálójában

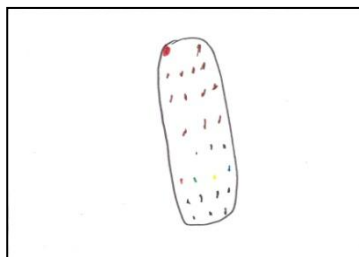
19. sz. rajz: Időjárás

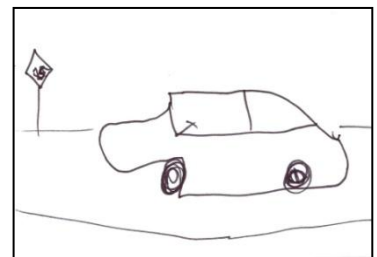
20. sz. rajz: Rubintos
kehely

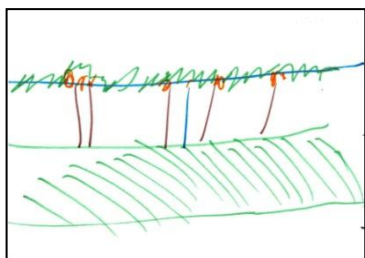
21. sz. rajz: Kacsalábon forgó

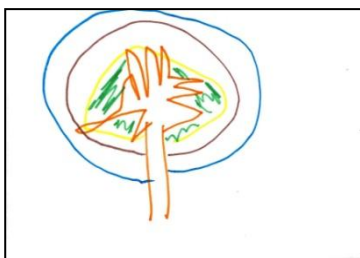
22. sz. rajz: Távirányítás
(környezet befolyása)

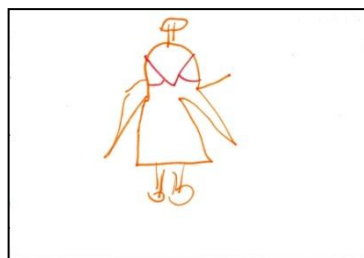
23. sz. rajz: 85-ös úton

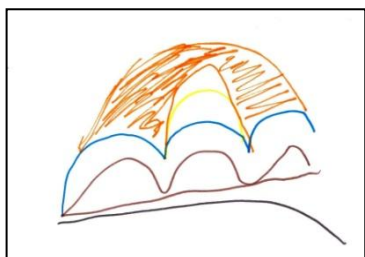
24. sz. rajz: Szőlősből

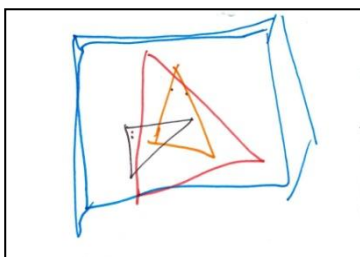
25. sz. rajz: Szerelmi kisugárzásban

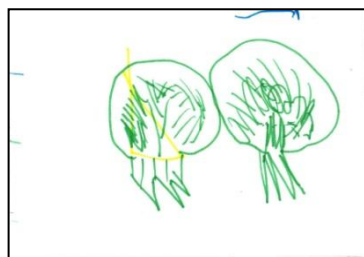
26. sz. rajz: Angyali nő

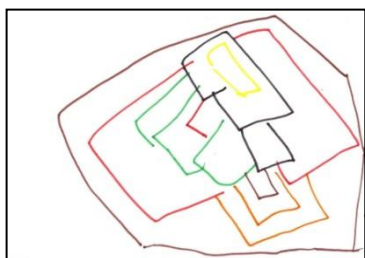
27. sz. rajz: Hullámvölgy

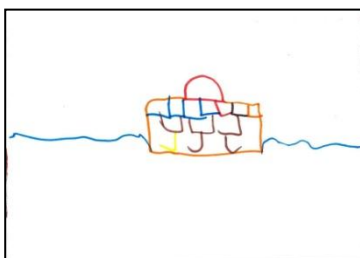
28. sz. rajz: Kapcsolat a fókuszban

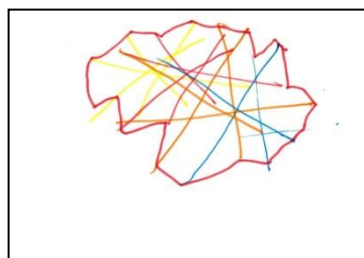
29. sz. rajz: Fától az erdőt

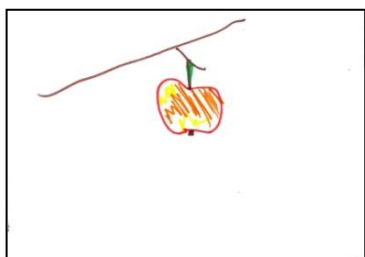
30. sz. rajz: Kapcsolatok hálójában

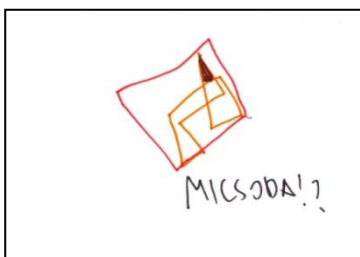
31. sz. rajz: Egy hajóban evezünk

32. sz. rajz: Tűz

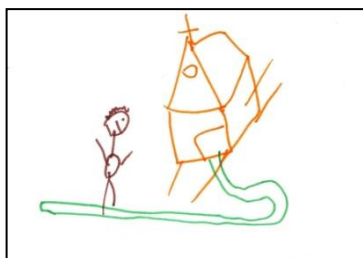
33. sz. rajz: Édes alma

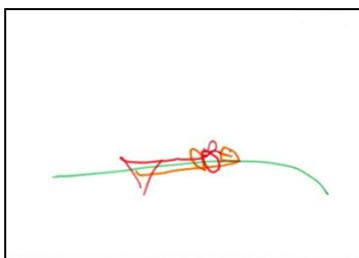
34. sz. rajz: Művészeti érték

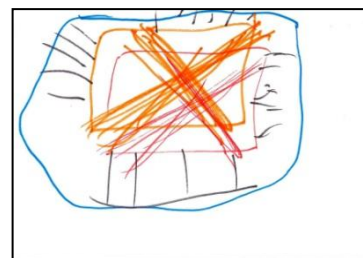
35. sz. rajz: Keresem a nagy őt

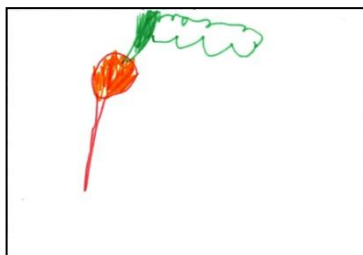
36. sz. rajz: *Útban „otthonba”*

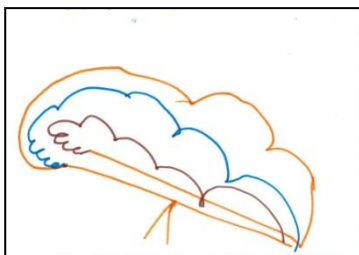
37. sz. rajz: *Párban a réten*

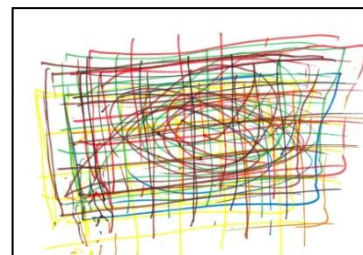
38. sz. rajz: *Gondoktól mentesen*

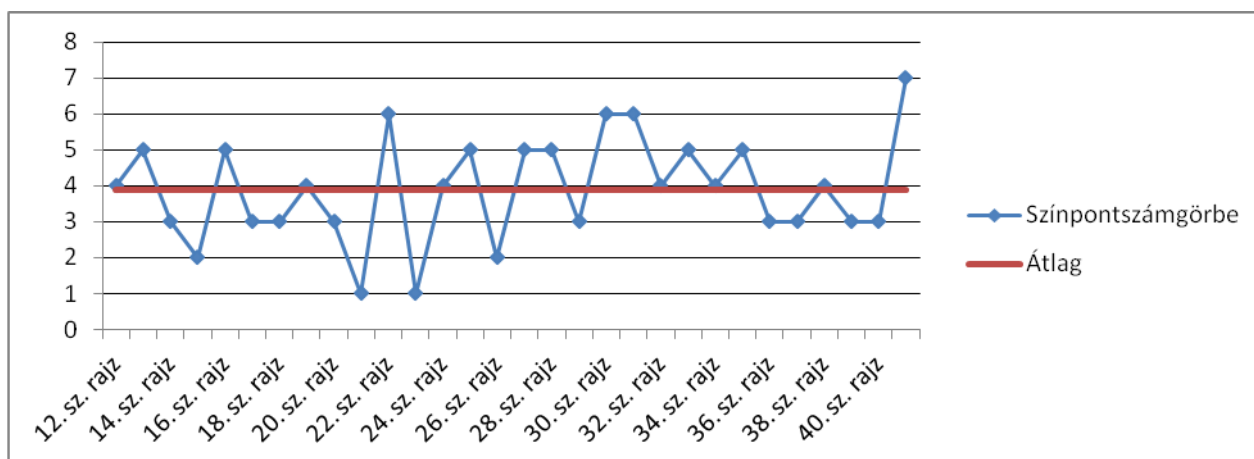
39. sz. rajz: *Retek*

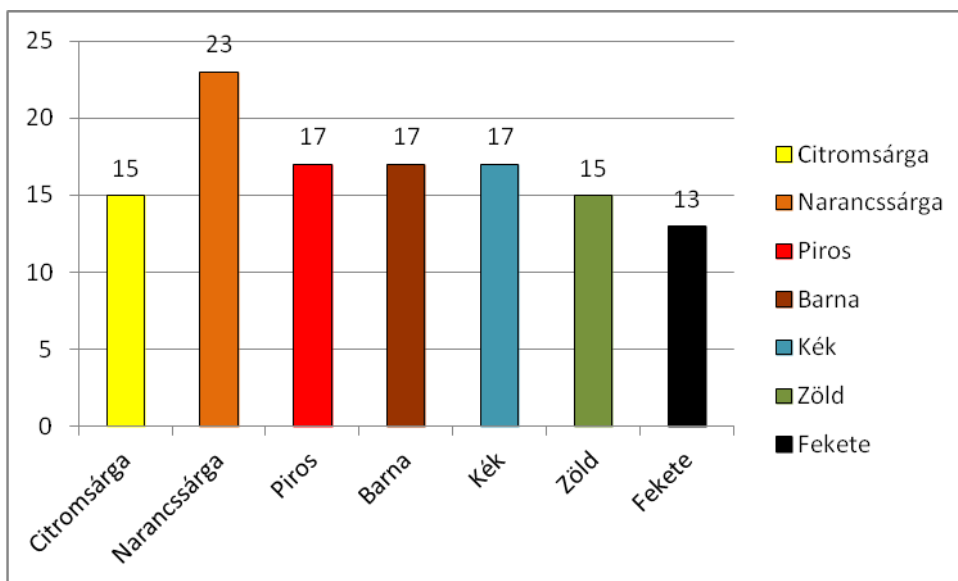
40. sz. rajz: *Lélek hullámai*

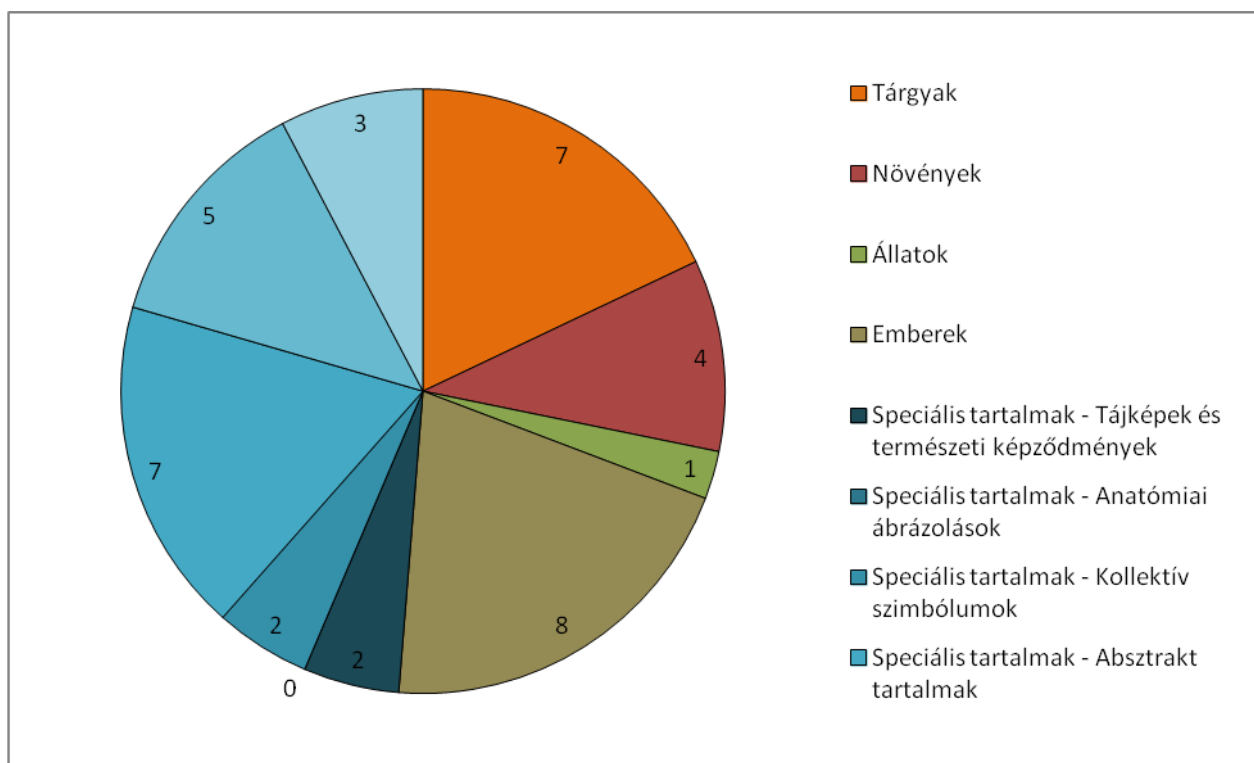
41. sz. rajz: *Sokszínűség, mint a legszebb*

1. sz. ábra: Színpontszám görbe a nagyothallóférfi MDZT tesztje alapján

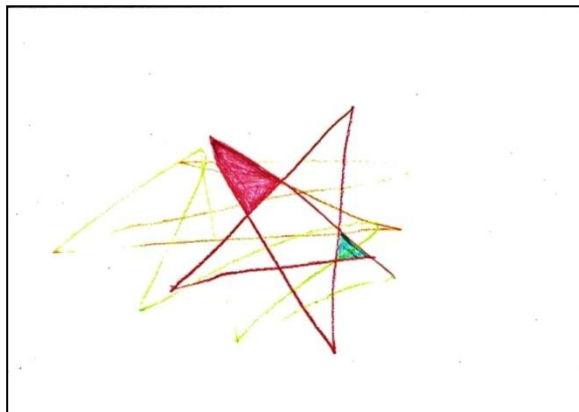

2. sz. ábra: A színek felhasználásnak aránya a nagyothalló férfi rajzaiban

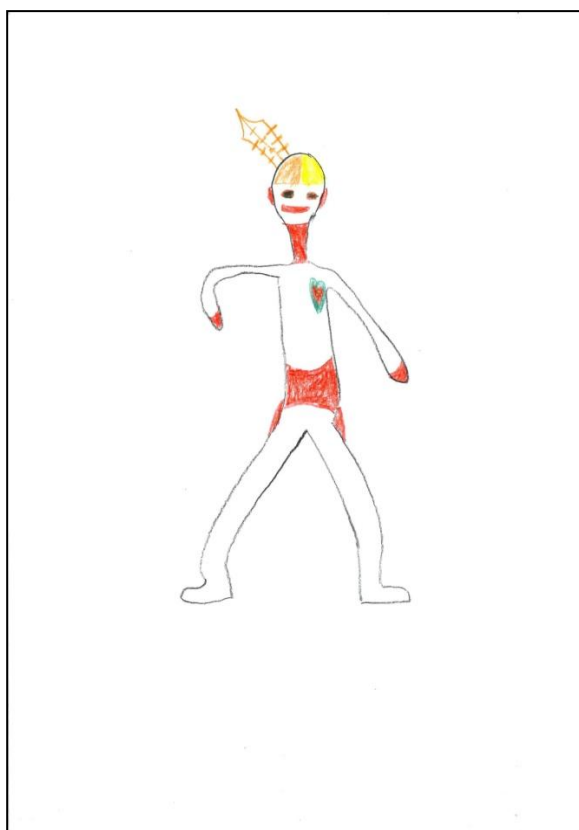

3. sz. ábra: Az MDZT-ben megjelenített tartalmak aránya, a forma fajtájának megnevezésével

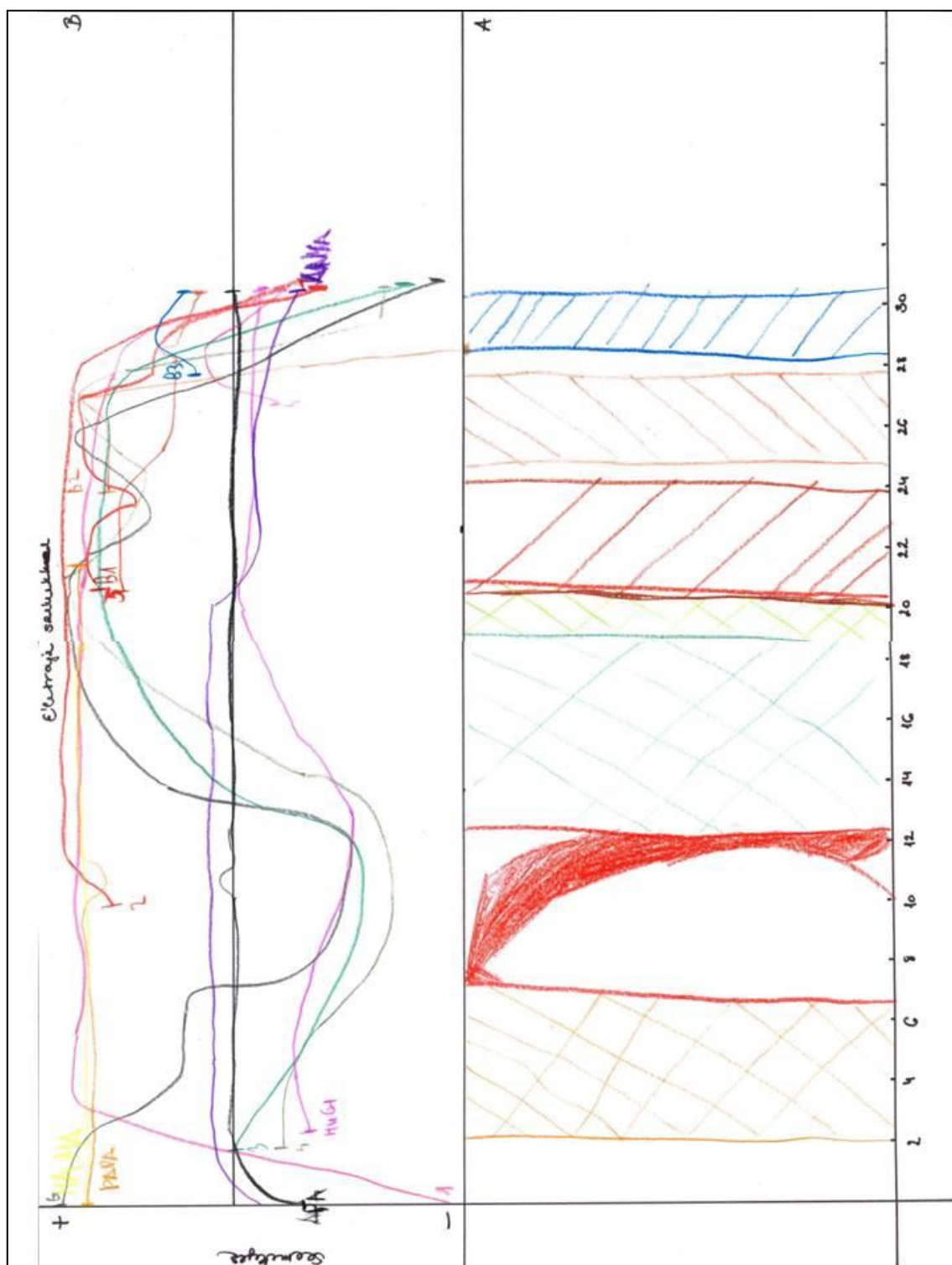
1.6. Színteszt

42. sz. rajz: A színek próbája

43. sz. rajz: Saját test ábrázolása

44. sz. rajz: Önéletrajz színekkel

Konzekvens			Kitartó			Szerteágazó	
Boldogság			Fájdalom				
Gyengédség			Szexualitás				
Szégyen			Magány				
Düh			Szorongás				
Szomorúság			Jelenlegi partnerem				
Undor			Ideális partnerem				
Remény			Apa				
Szeretet			Anya				
Szerelem			Én				
Barátság			Hangulatom az utóbbi időben				

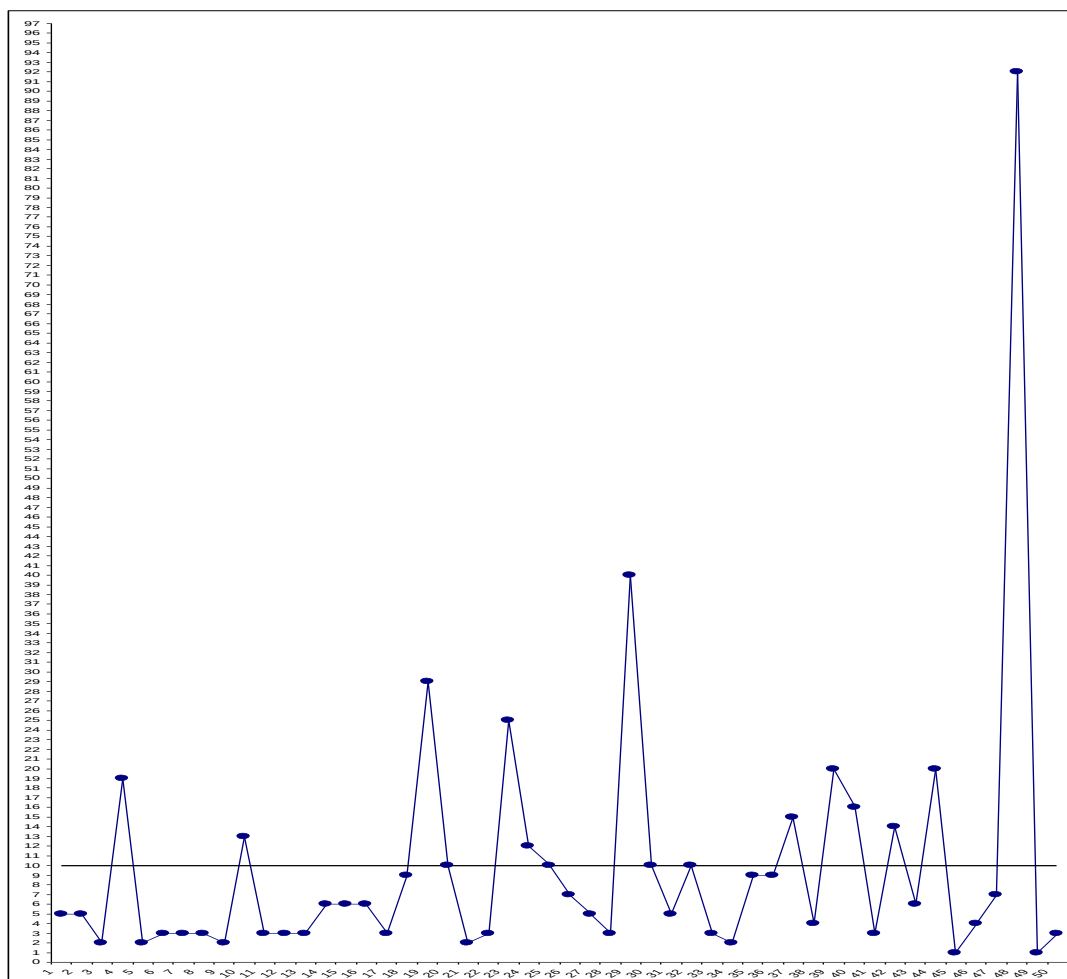
4. sz. ábra: Szímkulcsok a nagyothalló férfi színtesztjéhez

1.7. Asszociációs és firkateszt a szinteszt kapcsán

1. sz. táblázat: Az asszociációs teszt ingerszavai, a rájuk adott válaszok és a reakcióidő

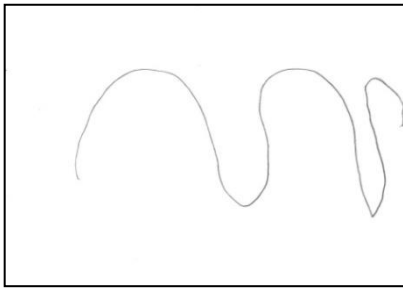
<i>SORSZÁM</i>	<i>HÍVÓ SZÓ</i>	<i>REAKCIÓ IDŐ</i>	<i>VÁLASZ</i>
1.	Önállótlanág	5	Nevelési kérdés
2.	Kiszolgáltatottság	5	Női nem
3.	Függés	2	Női képesség
4.	Fordulat	19	Áttörés
5.	Kényszer	2	Lemondás
6.	Birkózás	3	Bokszt
7.	Saját akarat	3	Motiváció
8.	Banda	3	Összeesküvés
9.	Nagy szájt	2	Verbalitás
10.	Sorból kilógás	13	Egyediség, mint érték
11.	Iskolaváltás	3	Pozitív dolog
12.	Boldogság	3	Hat gyerek
13.	Szörnyűség	3	Háború és éhezés
14.	Osztálytársak	6	Semlegesség
15.	Barátok	6	Jó hogy vannak
16.	Otthon	6	Szeretet
17.	Kollégium	3	Csoporthatások
18.	Önállóság	9	Legfontosabb dolog
19.	Első barátnő	29	Illat és azonos gondolkodás
20.	Nagymama	10	Mami sütije
21.	Nagypapa	2	Érett gondolatok
22.	Németország	3	Precizitás
23.	Pótapaság	25	Kényszerű cselekedet
24.	Serdülők	12	Játék a tüzzel
25.	Extrém feladat	10	Ezt is meg kell csinálni
26.	Egyetem	7	Azért van, hogy megmutassa, hogy érettségivel is ugyanolyan hülye vagy
27.	Biciklizés	5	Egészségmegőrzés
28.	Szerelem	3	A legfontosabb dolog
29.	Isteni elrendelés	40	Bízás
30.	Kétkezi munka	10	Büdös a munka
31.	Pénzt	5	Csak eszköz
32.	Szakember	10	Sok mindenhez értő
33.	Magány	3	Introvertált állapot

34.	Megalkuvás	2	Beletörődés
35.	Szorongás	9	Gyomorgörcs
36.	Beszélgetés	9	Legfontosabb a párkapcsolatban
37.	Bizalom	15	Képtelenség
38.	Apa	4	Távoli ember
39.	Gyerek centrikusság	20	Pozitív érték
40.	Verés	16	Akarat megteremtése
41.	Horgászat	3	Unalmas időtöltés
42.	Negatív hozzáállás	14	Negatív életfelfogás
43.	Anya	6	Öntörvényű asszony
44.	Hugi	20	Önállótlanág
45.	Gyerekkor	1	Mezítlábas
46.	Karácsony	4	Szép a fenyőfa illata
47.	Intézeti nevelt	7	Uniformizált gyerek
48.	Szabályozott életvitel	92	Döntésképtelen felnőtt
49.	Norbella	1	Rühellem
50.	Mostani barátnő	3	Még egyszer nem

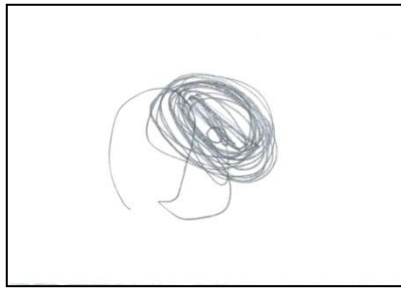

5. sz. ábra: A reakcióidő görbéje és átlaga

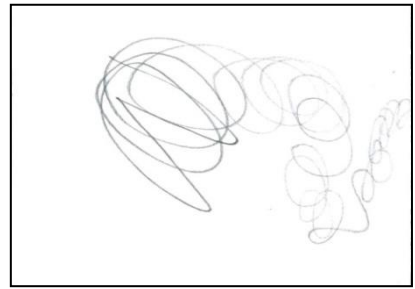
45. sz. rajz: Az átlagnál magasabb idejű szavak firkatesztjei

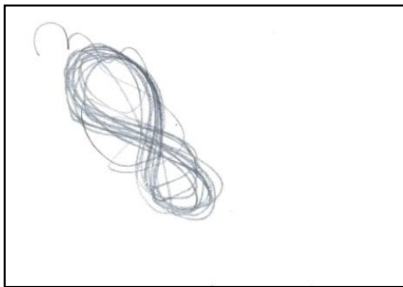
1. Fordulat

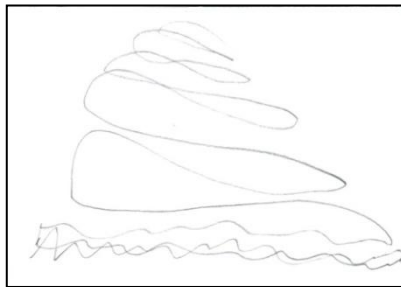
2. Sorból kilógás

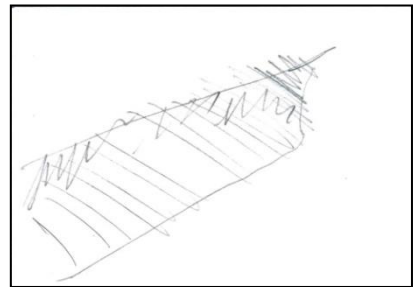
3. Első barátnő

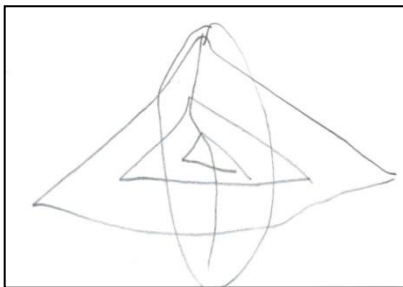
4. Nagymama

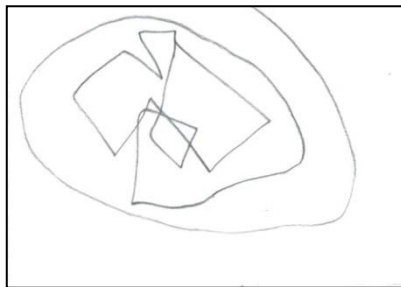
5. Pótapaság

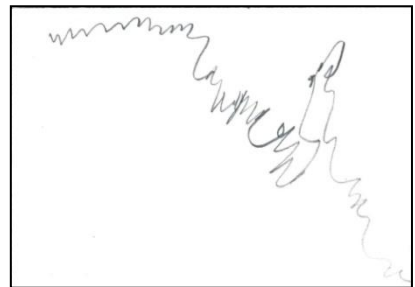
6. Serdülők

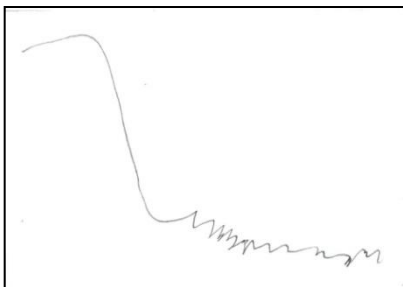
7. Extrém feladat

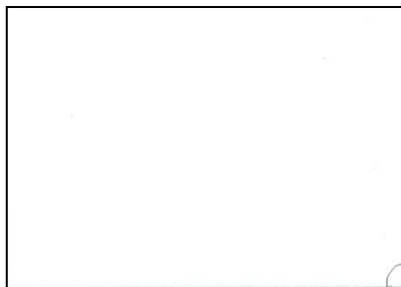
8. Kétkézi munka

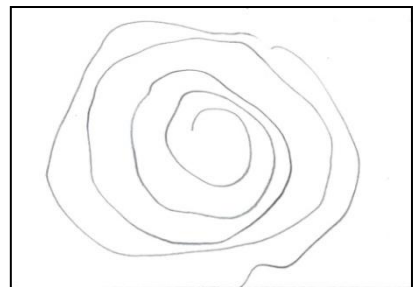
9. Isteni elrendelés

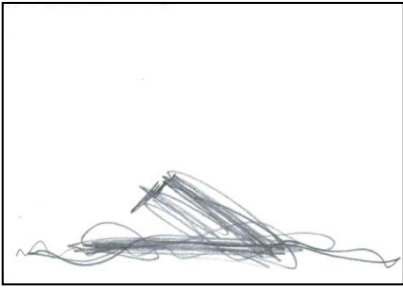
10. Szakember

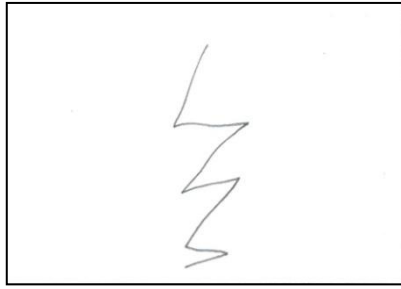
11. Bizalom

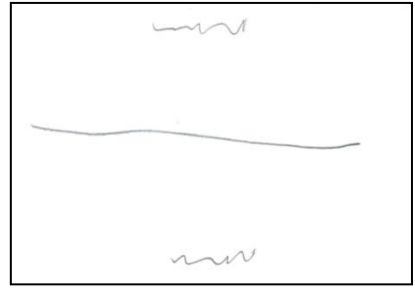
12. Gyerekcentrikusság

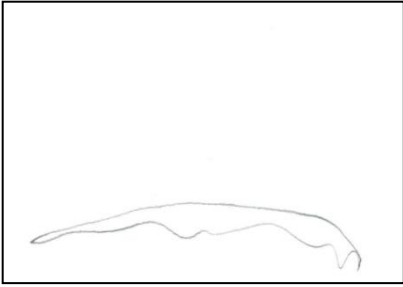
13. verés

14. Negatív hozzáállás

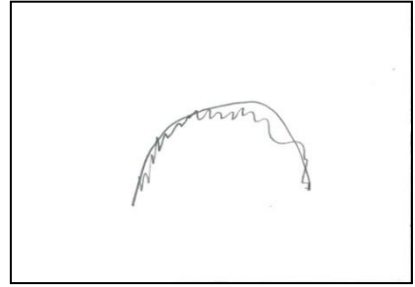
15. Hugi

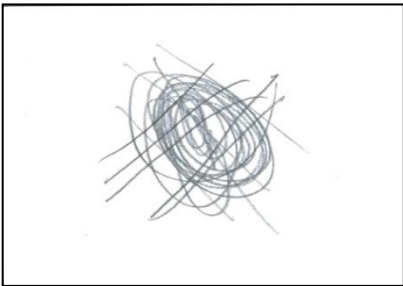
16. Szabályozott életvitel

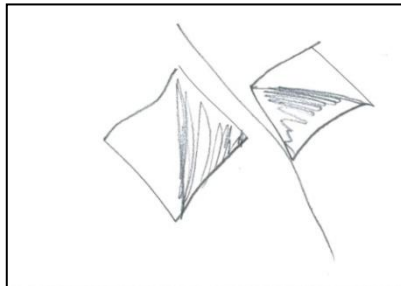
17. Boldogság

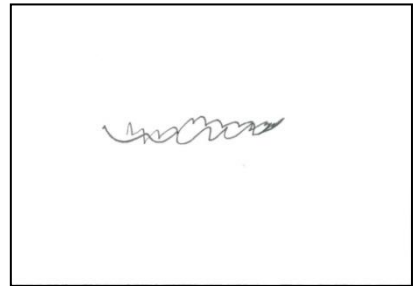
18. Szomorúság

19. Düh

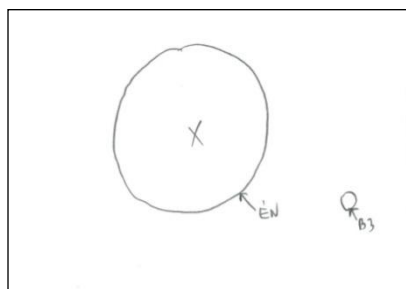

20. Magány

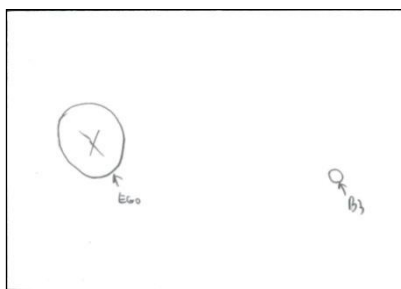

1.8. 60 másodperces rajzteszt

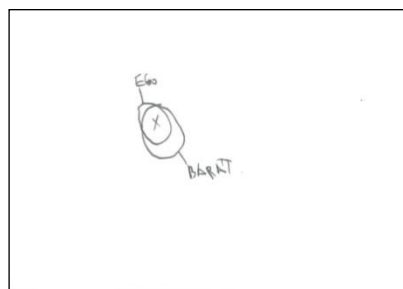
46. sz. rajz: 60 másodperces rajzteszt

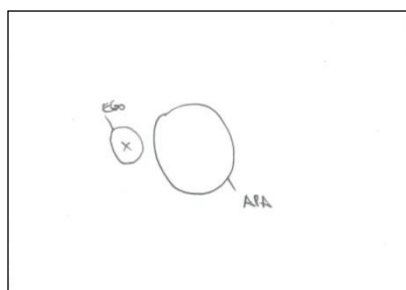
1. Ő, majd párja

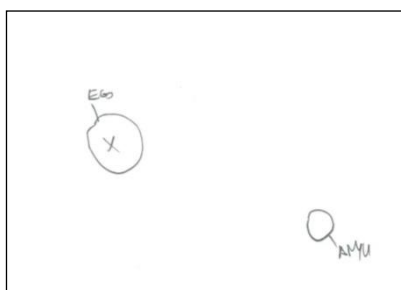
2. Ő és párja

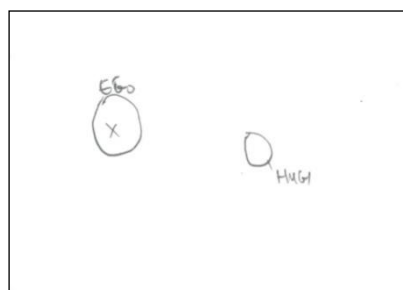
3. Ő és barátja

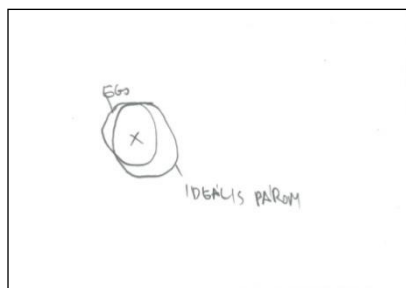
4. Ő és édesapja

5. Ő és édesanyja

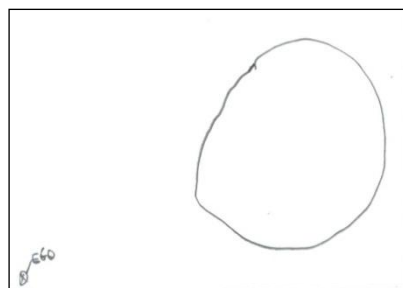
6. Ő és testvére

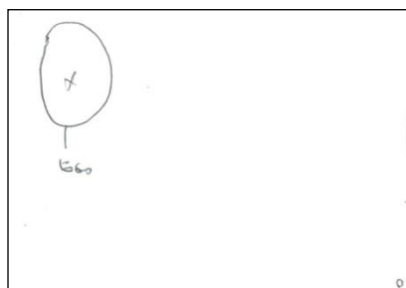
7. Ő és ideális párja

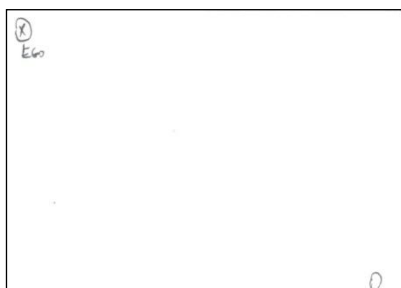
8. Ő és egy konfliktusszemély

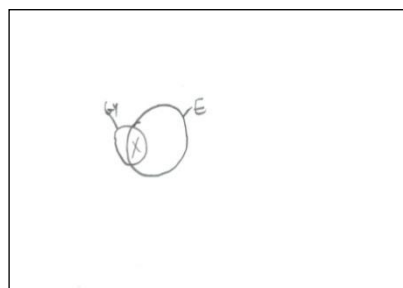
9. Ő és egy aktuális probléma

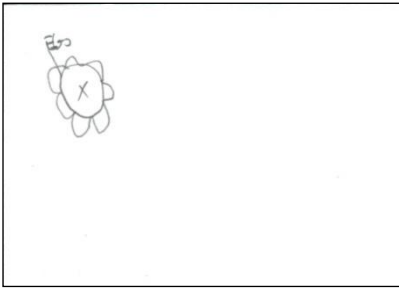
10. Ő és a probléma egy év múlva

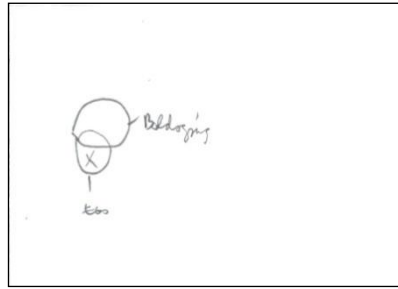
11. Ő és jelenlegi párja 5 év múlva

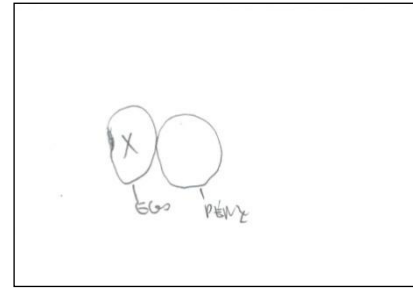
12. Gyenge és erős énje

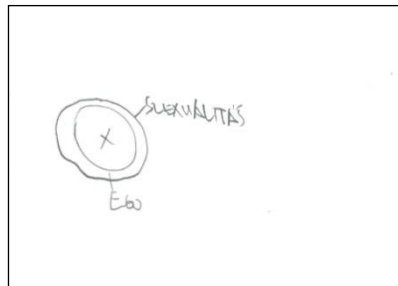
13. Ő és kedvenc tárgya

14. Ő és a boldogság

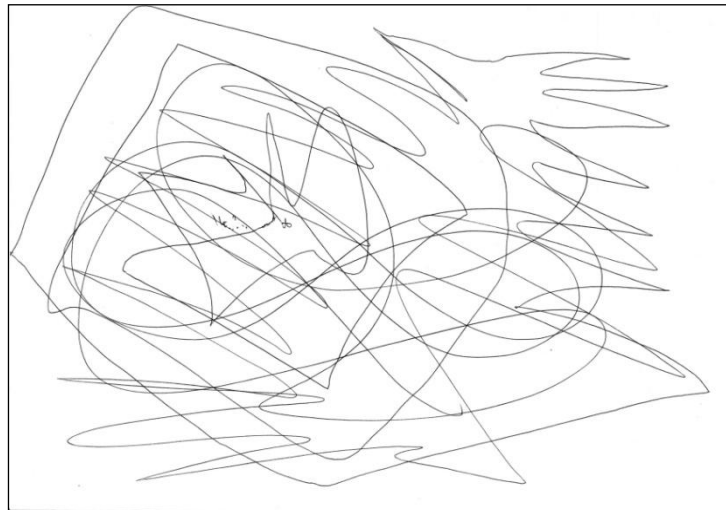

15. Ő és a pénz

16. Ő és a szexualitás

1.9. Meurisse-féle firkateszt

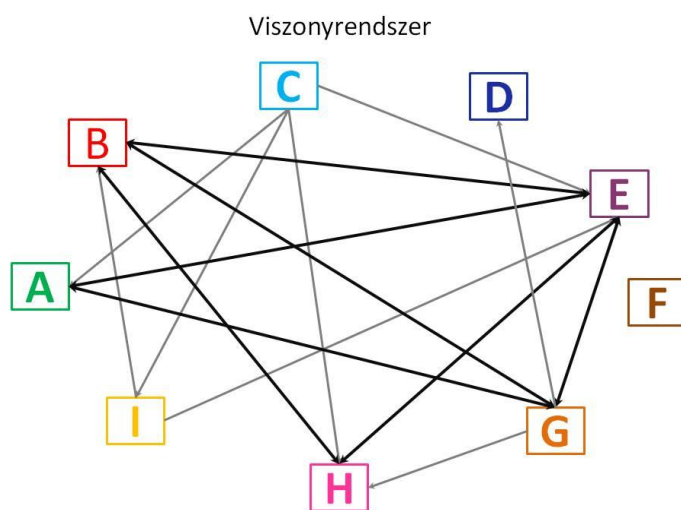
47. sz rajz: Meurisse-féle firkateszt

/Megjegyzés: A színes ábrákat utólag készítettem az eredetiről, hogy a folyamat jól látszon./

Kölcsönhatás mátrix

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Aktív össz.	
Kisebbség érzése, önbizalomhiány	A	x	2	0	0	3	2	3	2	2	14
Szerelemre, szeretetre várva	B	2	x	0	1	3	0	3	3	2	14
Fogyatékoság	C	3	0	x	1	3	2	2	3	3	17
Őszinte önkifejezés	D	1	2	0	x	0	0	0	0	0	3
Szabadulásvágy	E	3	3	0	2	x	1	3	3	2	17
Identitástudat fontossága	F	1	0	0	1	1	x	1	0	2	6
Magány érzése	G	3	3	0	3	3	1	x	3	2	18
Gyermek, mint érték	H	1	3	0	0	3	1	2	x	2	12
Tudásvágy	I	2	3	0	0	3	1	1	2	x	12
Passz. Össz		16	16	0	8	19	8	15	16	15	x

6. sz. ábra: Hatásmátrix a nagyothalló férfi rajzainak mintázatfejei alapján

7. sz. ábra: Kölcsönhatás-rendszer a mintázatfejek alapján

II. számú melléklet: Az ép hallású férfi rajzai

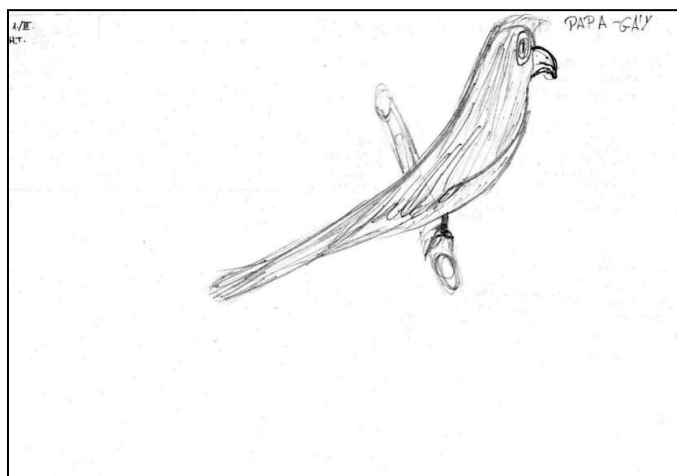
2.1 HTAPF

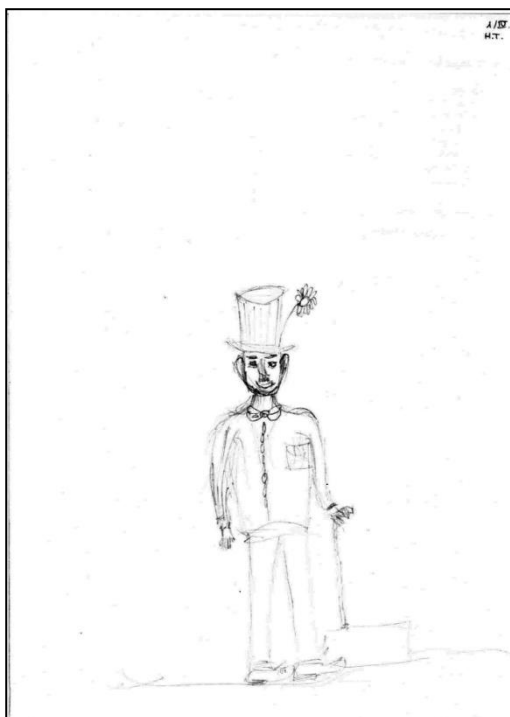
48. sz. rajz: Házrajz

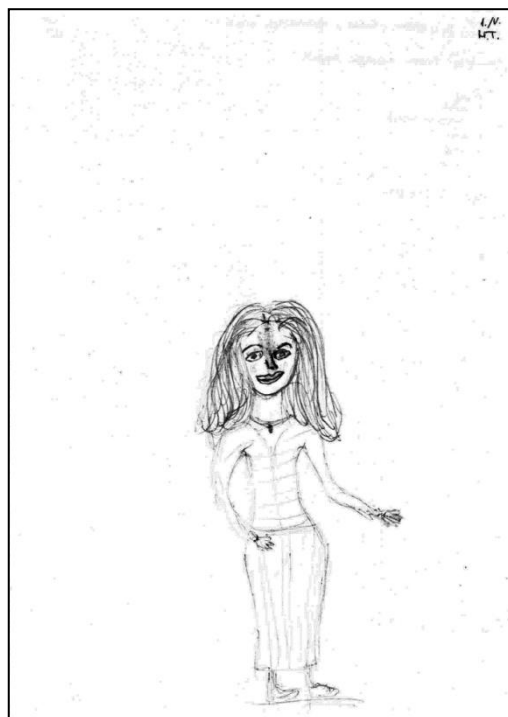
49. sz. rajz: Farajz

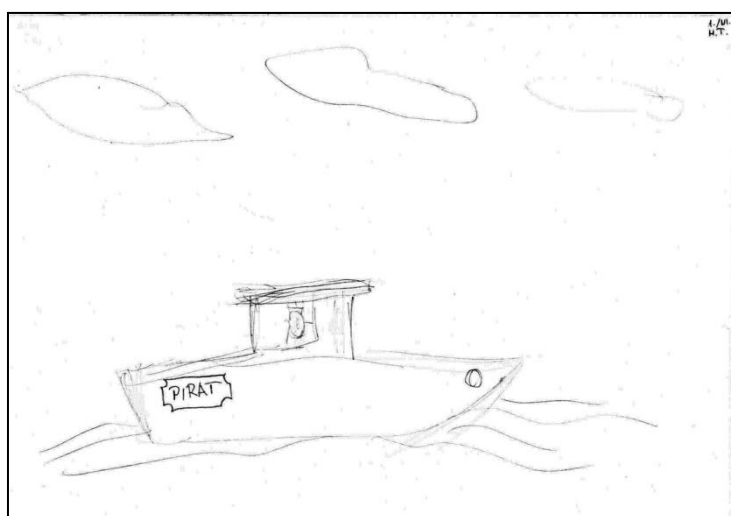
50. sz. rajz: Állatrajz

51. sz. rajz: Emberrajz I – Férfi

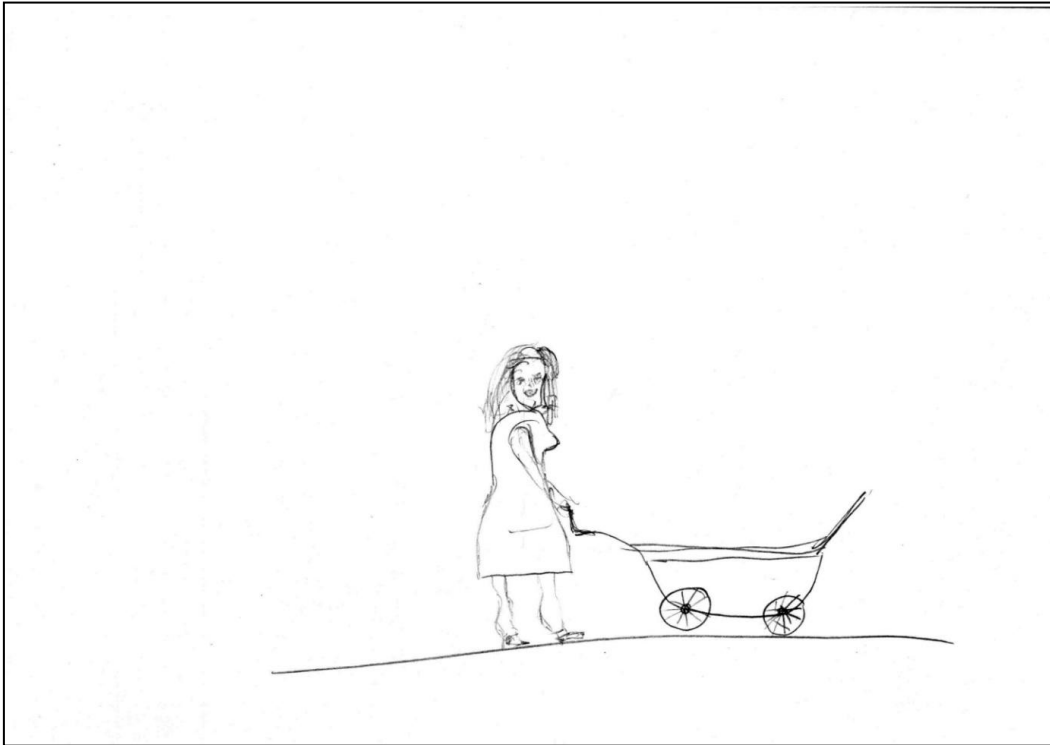

52. sz. rajz: Emberrajz II. – Nő

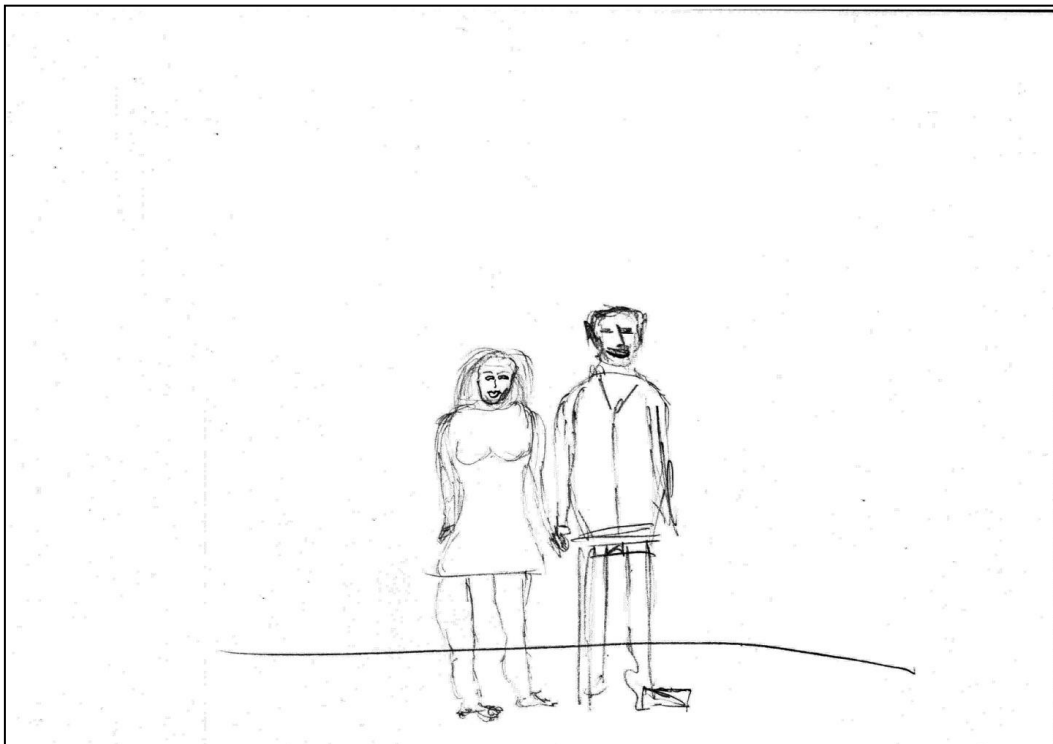
53. sz. rajz: Szabadrajz

2.2. Anya gyermekével

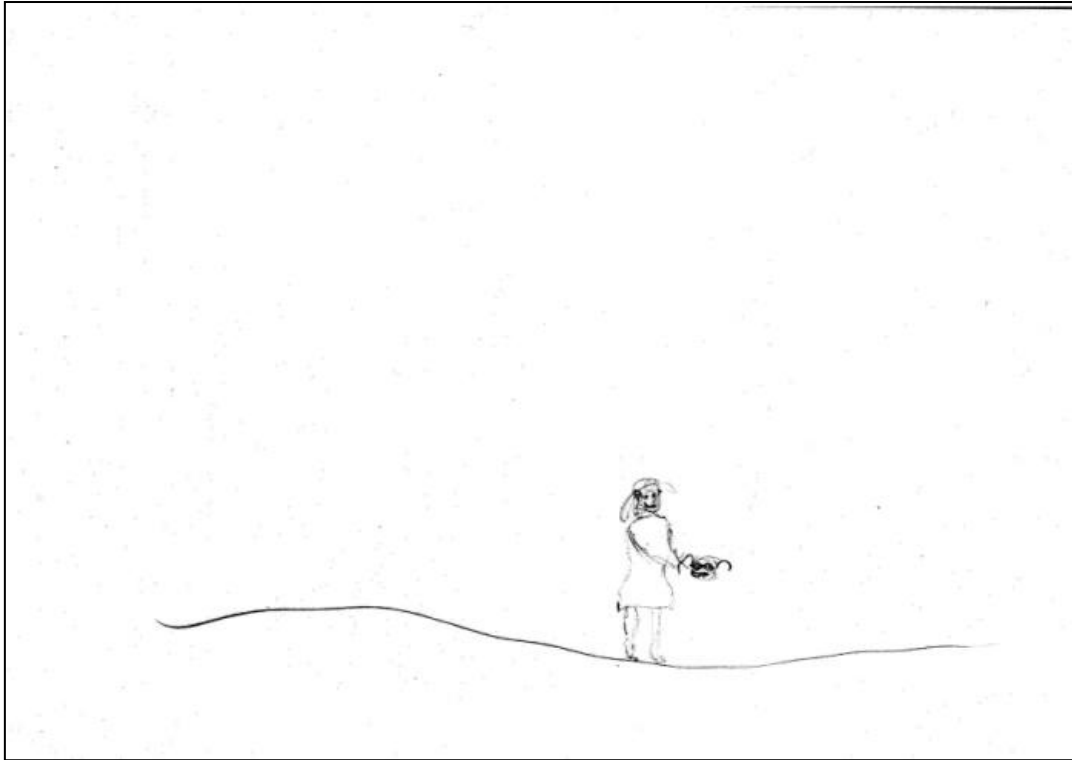

54. sz. rajz: Projektív anya-gyermek rajz

2.3. Emberpár rajzok

55. sz. rajz: Emberpár projektív rajz

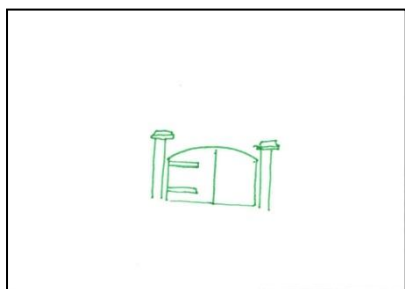

56. sz. rajz: Rontott ideális pár rajz

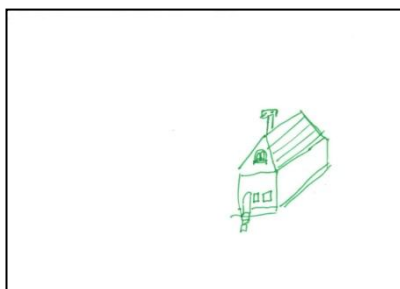

57. sz. rajz: Ideális pár rajz

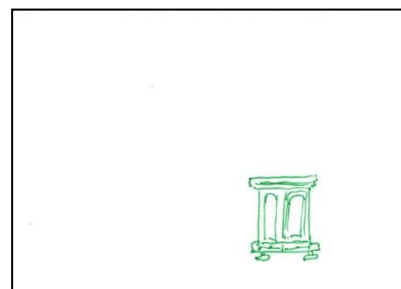
2.4. MDZT – Többdimenziós rajzteszt

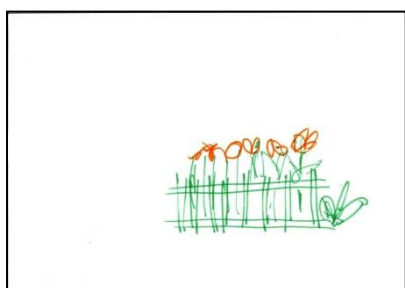
58. sz. rajz: *Ívelt Kapu*

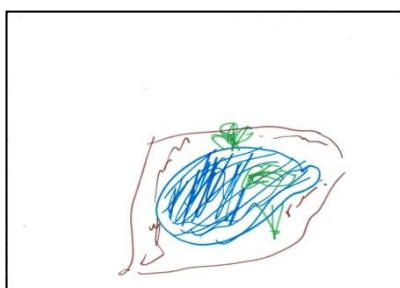
59. sz. rajz: *HÁZ*

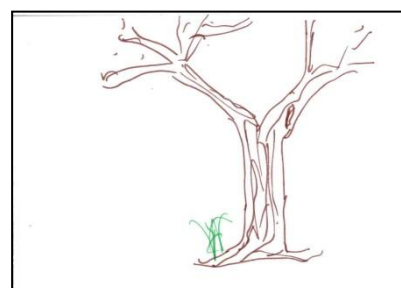
60. sz. rajz: *Kétajtós szekrény
(Biedermeier)*

61. sz. rajz: *Kert részlet*

62. sz. rajz: *A „TÓ”*

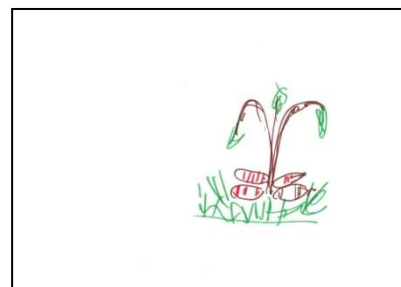
63. sz. rajz: *Kiszáradt fa*

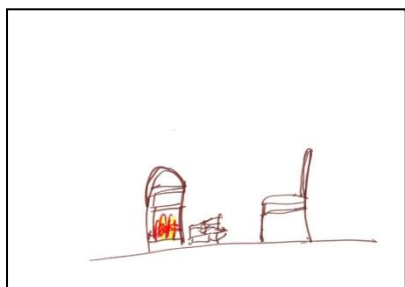
64. sz. rajz: *21. század*

65. sz. rajz: *Templom*

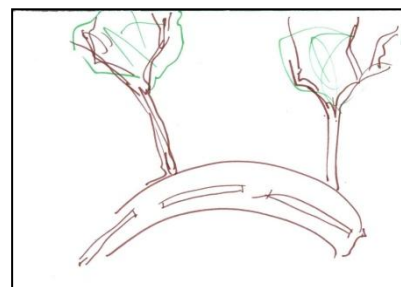
66. sz. rajz: *Húsvéti csendélet*

67. sz. rajz: *Téli est*

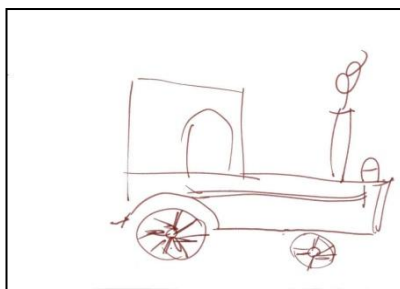
68. sz. rajz: *Garázs*

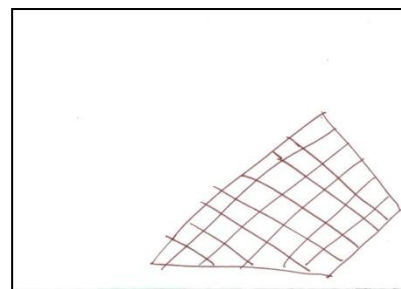
69. sz. rajz: *útkanyarulat
fákkal*

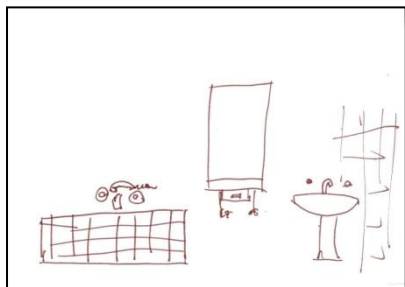
70. sz. rajz: Nyaralási célpont

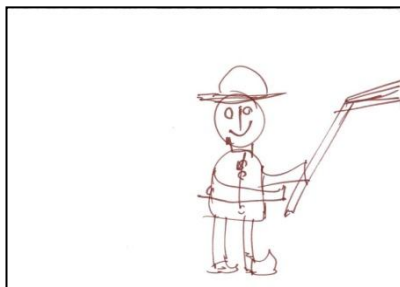
71. sz. rajz: Mozdony

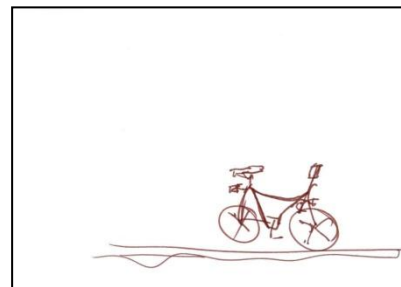
72. sz. rajz: Burkolat részlet

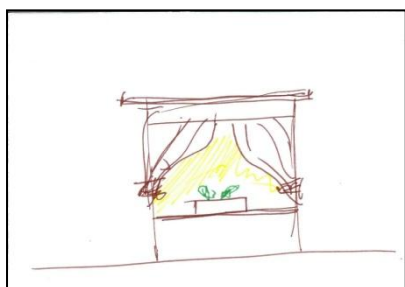
73. sz. rajz: Fürdőszoba
(Szaniterek)

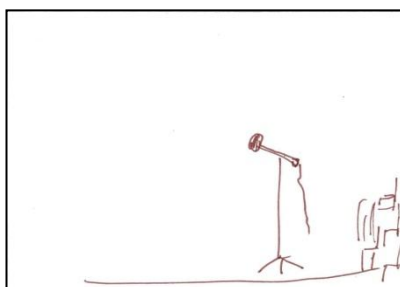
74. sz. rajz: talán: Hokis

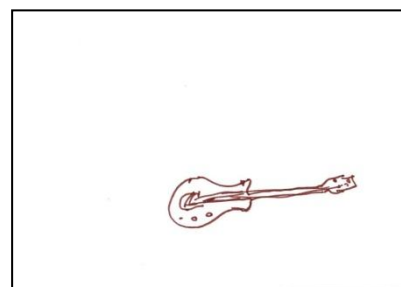
75. sz. rajz: legyen kerékpár

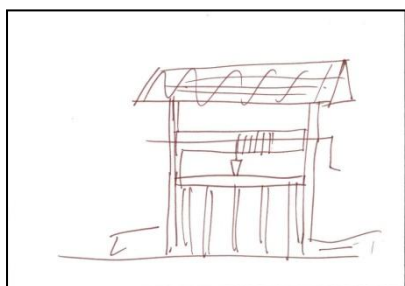
76. sz. rajz: Ablak tavasszal

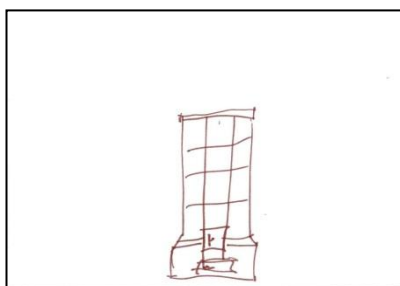
77. sz. rajz: Magányos színpad
(tv)

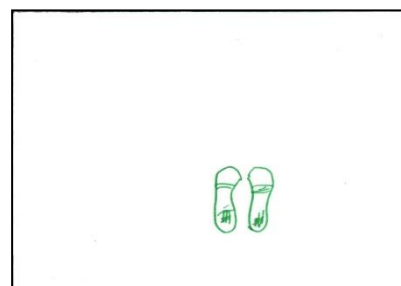
78. sz. rajz: Gitár (tv)

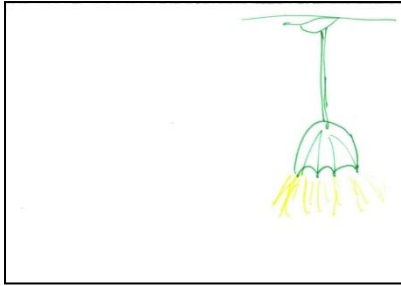
79. sz. rajz: A kút

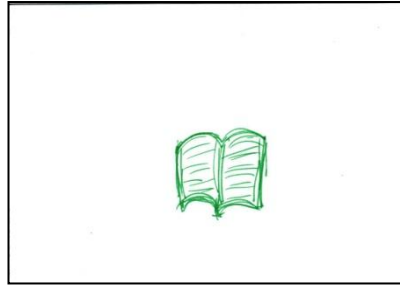
80. sz. rajz: Cserépkályha

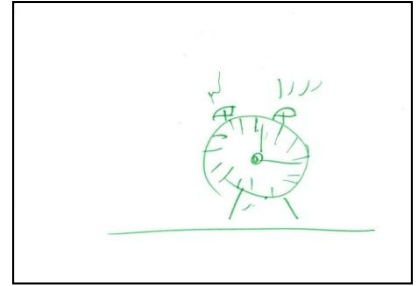
81. sz. rajz: mamusz

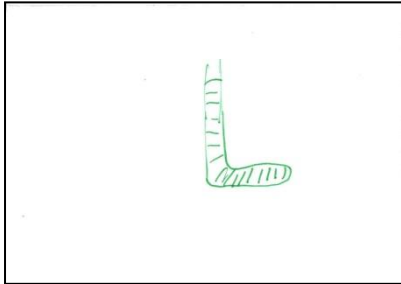
82. sz. rajz: lámpa

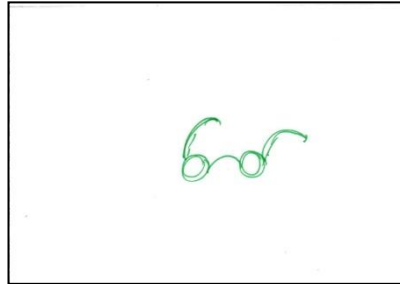
83. sz. rajz: nyitott könyv

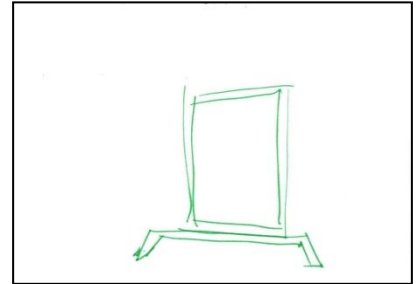
84. sz. rajz: Ébresztő!

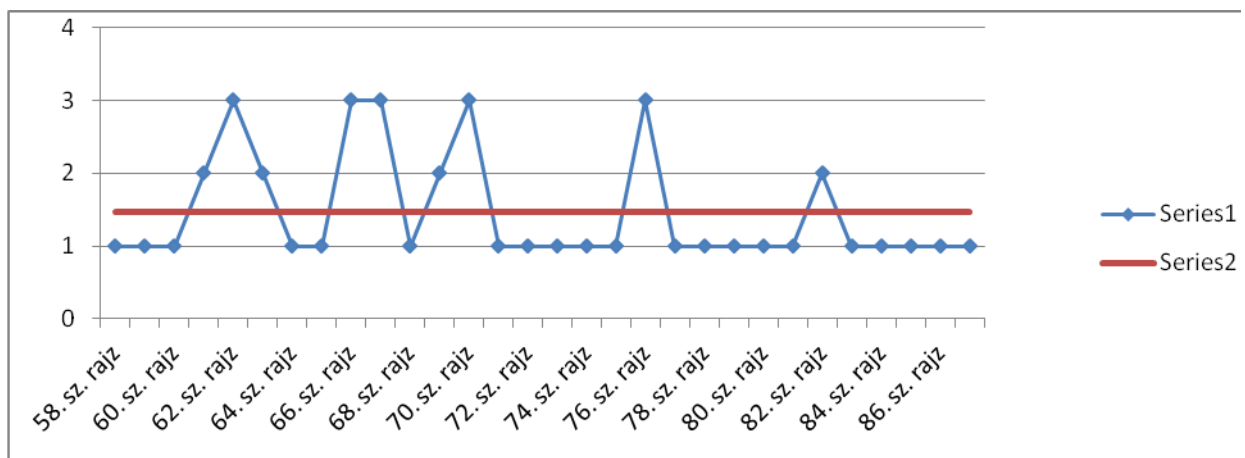
85. sz. rajz: Zokni

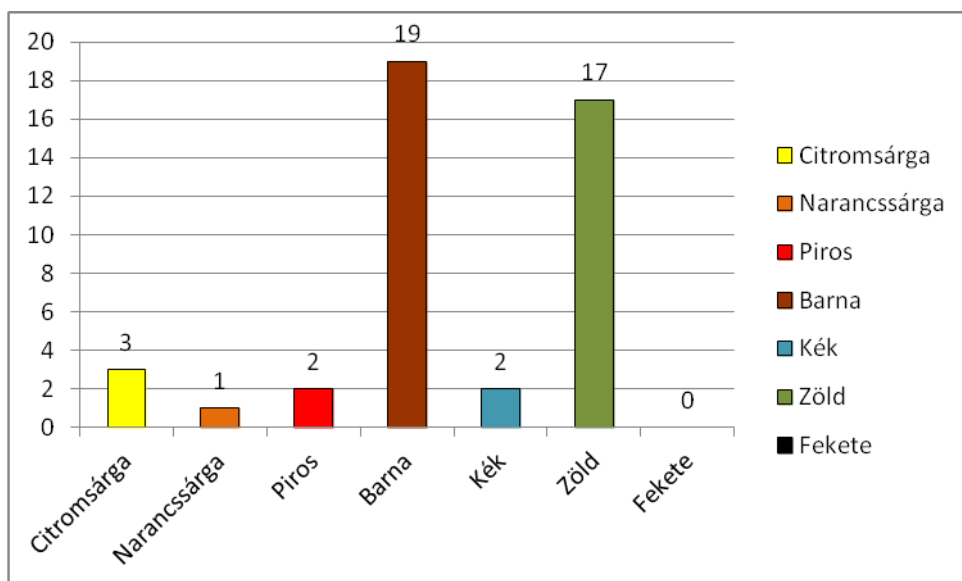
86. sz. rajz: Ókula

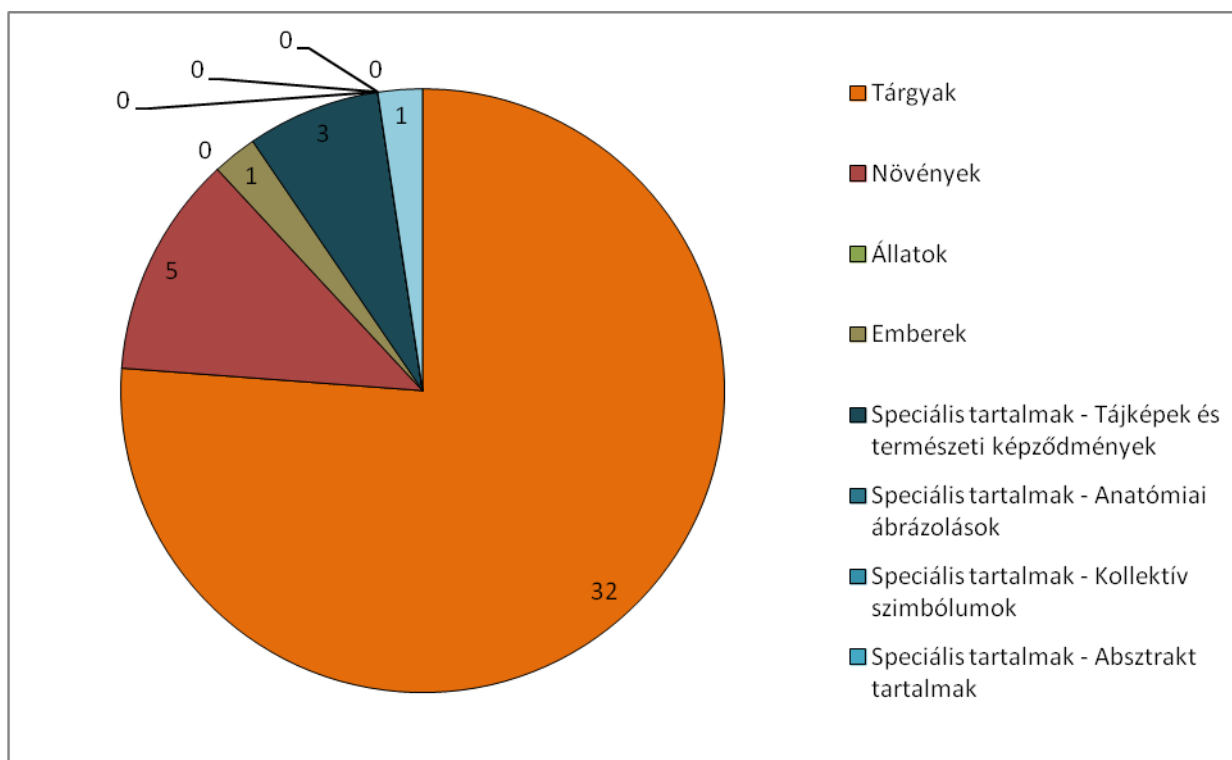
87. sz. rajz: Tükör

8. sz. ábra: Színpontszám görbe a nagyothallóférfi MDZT tesztje alapján

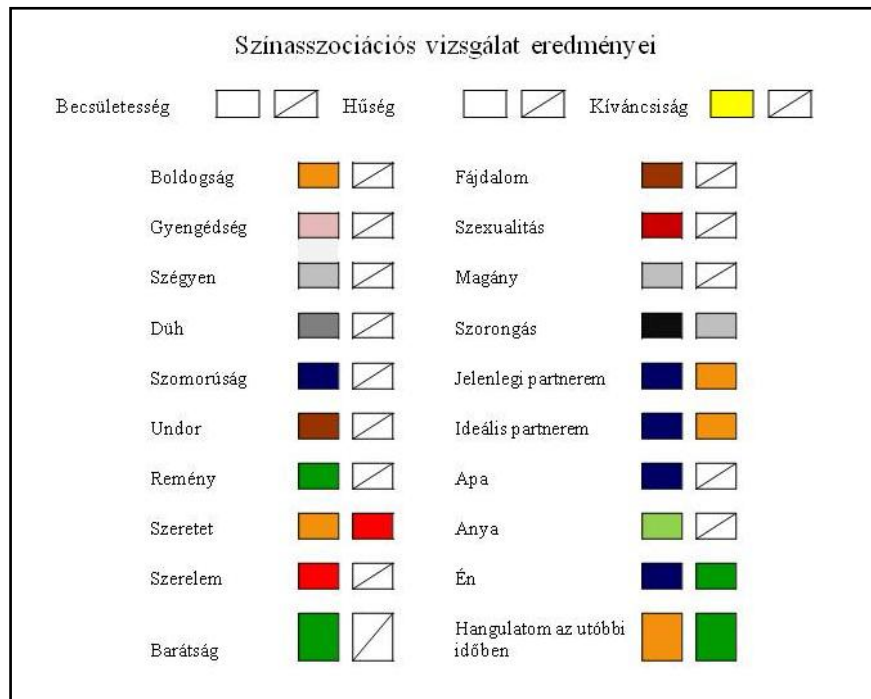

9. sz. ábra: A színek felhasználásnak aránya a nagyothalló férfi rajzaiban

10. sz. ábra: Az MDZT-ben megjelenített tartalmak aránya, a forma fajtájának megnevezésével

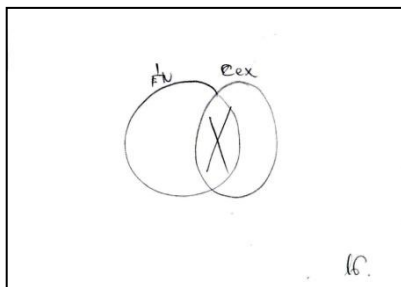
2.5. Színteszt

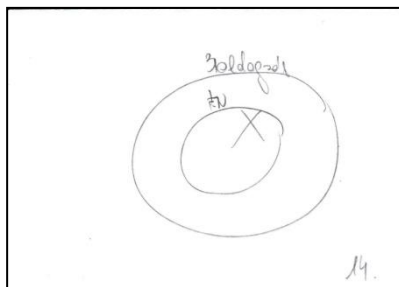
11. sz. ábra: Színekulcsok az ép hallású férfi színtesztjéhez

2.6. 60 másodperces rajzteszt

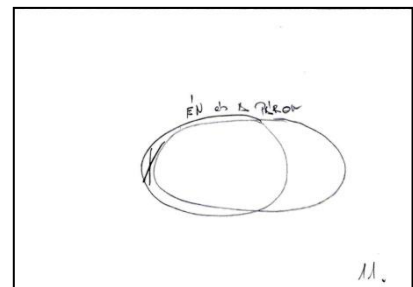
88. sz. rajz: 60 másodperces rajzteszt

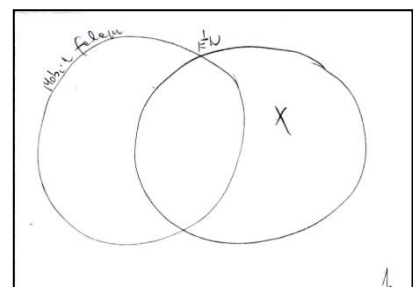
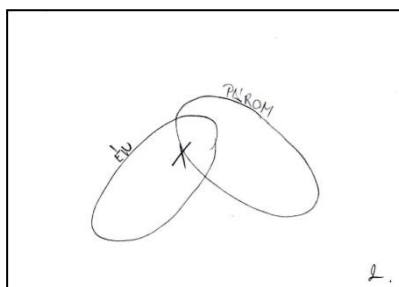
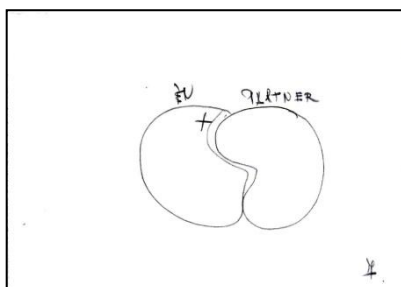
16. Szexualitás

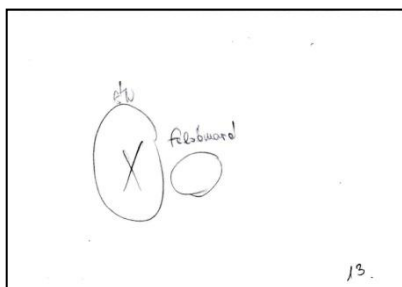
14. Boldogság

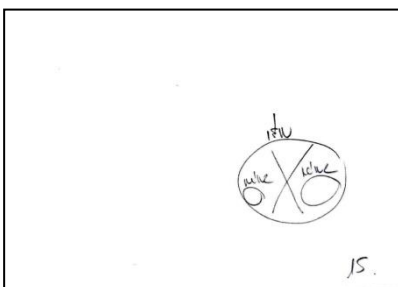
11. Ő és párja 5 év múlva

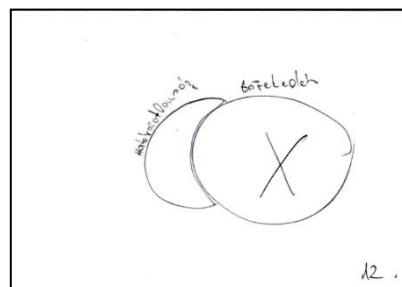
7. Ő és a számára ideális pár

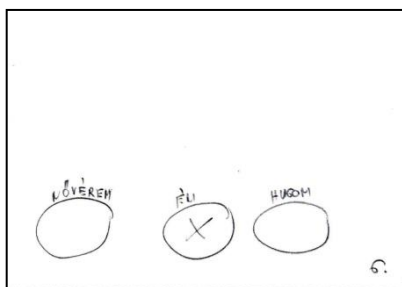
2. Ő és párja

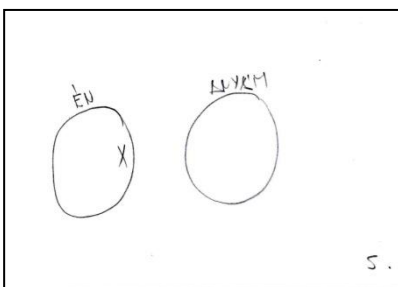
1. Ő, majd párja

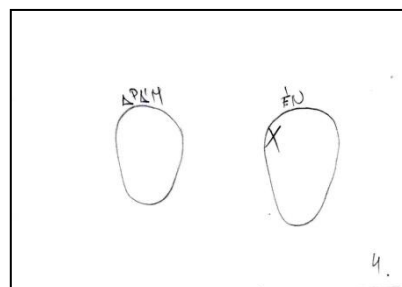
13. Kedvenc tárgy

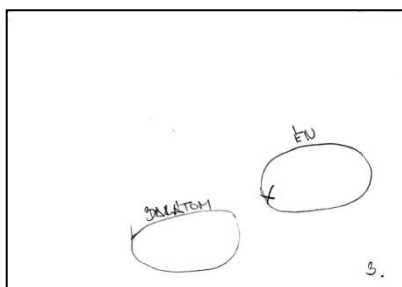
15. Pénz

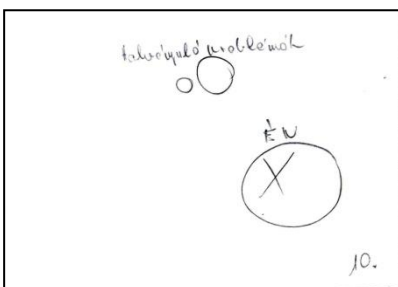
12. Gyenge én, erős én

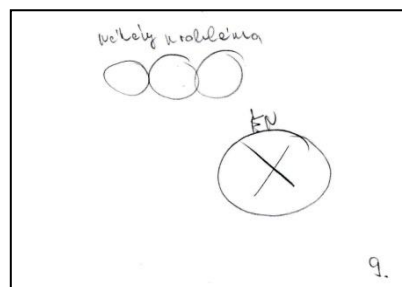
6. Ő és testvérei

5. Ő és édesanyja

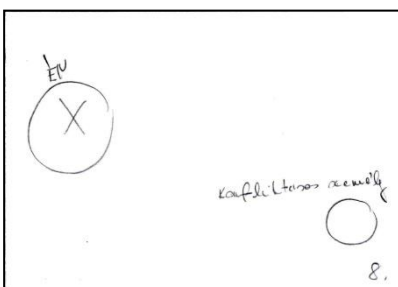
4. Ő és édesapja

3. Ő és legjobb barátja

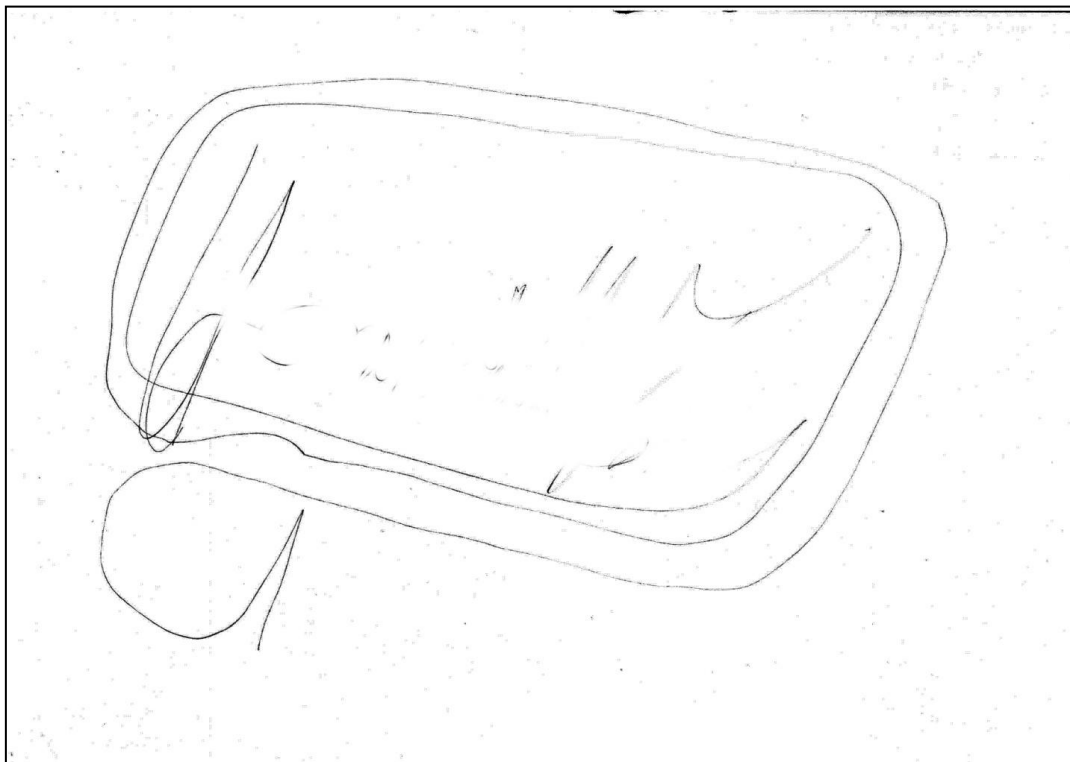
10. Ő és a probléma 1 év

9. Ő és a probléma

Ő, és akivel konfliktusban áll

2.7. Meurisse-féle firkateszt

89. sz. rajz: Meurisse-féle firkateszt

2.8. Közös rajz

90. sz. rajz: Partnerével közös rajz

III. számú melléklet

2. sz. táblázat: *A 15 éves és idősebb hallássérült személyek legmagasabb befejezett iskolai végzettsége*¹

Fogyatékoság típusa	Összesen	Az általános iskola első évfolyamát sem végezte el	Általános iskola			Középiskola		Egyetem, főiskola, stb.
			1-3. évf.	4-7. évf.	8. évf.	Érettségi nélküli szakmai oklevéllel	Érettségivel	
Nagyothalló	100,0	1,4	2,7	33,4	37,2	7,5	12,4	5,4
Siket, siketnéma, néma	100,0	10,1	3,3	18,9	43,6	14,6	7,2	2,4

¹ Az adatok a KSH fogyatékosokra vonatkozó adatainak *A 15 éves és idősebb fogyatékos személyek legmagasabb befejezett iskolai végzettség és a fogyatékoság típusa szerint* című táblázatából kerültek kiemelésre.

Felhasznált irodalom

- Abonyi Nóra (2001): Körkép a budapesti hallássérültek társadalmi helyzetéről, In: *Educatio*; **10. évf.**; 2. sz.; 375-383.
- Atkinson, Rita L.– Atkinson, Richard C. – Smith, Edward E. – Bem, Daryl J. (1997): *Pszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest, 528–535.
- Bernáth László-Révész György (1995): *A pszichológia alapjai*, Tertia Kiadó, Budapest, 269-271.
- Buda Béla (1994): *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*, Budapest, Animula, 196-203.
- Csányi Yvonne, dr. (szerk., 1995): *A hallássérült gyermekek integrált nevelése*, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest
- Feuer Mária (2002): *A firka lélektana*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 141., 149., 233.
- Feuer Mária (2006): Színszimbólumok, In: Feuer Mária: *Gyermekrajzok vizsgálata és értékelése a humánszolgáltatási gyakorlatban és képzésben*, A/3 Nyomdaipari és Kiadói Szolgáltató Kft., Budapest. 43–58.
- Héra Gábor – Ligeti György (2006): *Módszertan – Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába*, Osiris Kiadó, Budapest, 103–111.
- Golnhofer Erzsébet (2001): *Az esettanulmány*, Műszaki Könyvkiadó Budapest, 9-31.
- Gósy Mária (2005): *Pszicholingvisztika*, Osiris Kiadó, Budapest, 330–334.
- Illyés Sándor, dr. (szerk., 2000): *Gyógypedagógiai alapismeretek*, ELTE-BGGyK, Budapest,
- Kálmán Zsófia – Könczei György (2002): *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*, Osiris Kiadó, Budapest, 338–342.
- Kárpáti Andrea rajzvizsgálati kritikai írásai
- Kollár Katalin, N. – Szabó Éva *Pszichológia pedagógusoknak*, Osiris Kiadó, Budapest, 255–262., 563–561.
- Lancz Edina – Berbeco, Steven (2004): *A magyar jelnyelv szótára*, Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, Budapest, 5–10.
- Mannhardt András (2002): *A nyelv formálja a gondolkodást?* In: *Élet és Tudomány*, 2002/10, 319.
- Nanszákné Dr. Cserfalvi Ilona (é.n): *Pedagógiai kislexikon*, Tóth Könyvkereskedés, Debrecen,

- Népszámlálási adatok 2001 – A fogyatékos emberek helyzete, Központi Statisztikai Hivatal,
URL: http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/12/12_2_ert.pdf, Utolsó letöltés:
2013. 01. 07.
- Sándor Zsuzsa (2003): *A vizuális nyelv képi világa*, Miskolci Egyetemi Kiadó, Sárospatak, 16-18.
- Szabolcs Éva (2004): Tartalomelemzés, In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 330–339.
- Várnai Rudolfné (2005): *Bevezetés a hallásfogyatékosok pedagógiájába - Szöveggyűjtemény*, Comenius Bt., Pécs, 5–85.
- Vass Zoltán – Vass Viola (2011): *A közös rajzok pszichológiai értelmezése*, Flaccus Kiadó, Budapest, 61.
- Vass Zoltán (2006): *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai: Projekció, kifejezés, mintázatok*, Flaccus Kiadó, Budapest, 39–66.; 893–903; 908–914.
- Vass Zoltán (2011): *A hétlépéses képértelmezési módszer*, Flaccus Kiadó, Budapest, 51.
- Vass Zoltán (2011): *A többdimenziós rajzteszt*, Flaccus Kiadó, Budapest, 49.